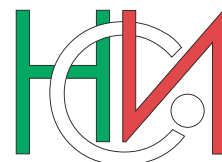

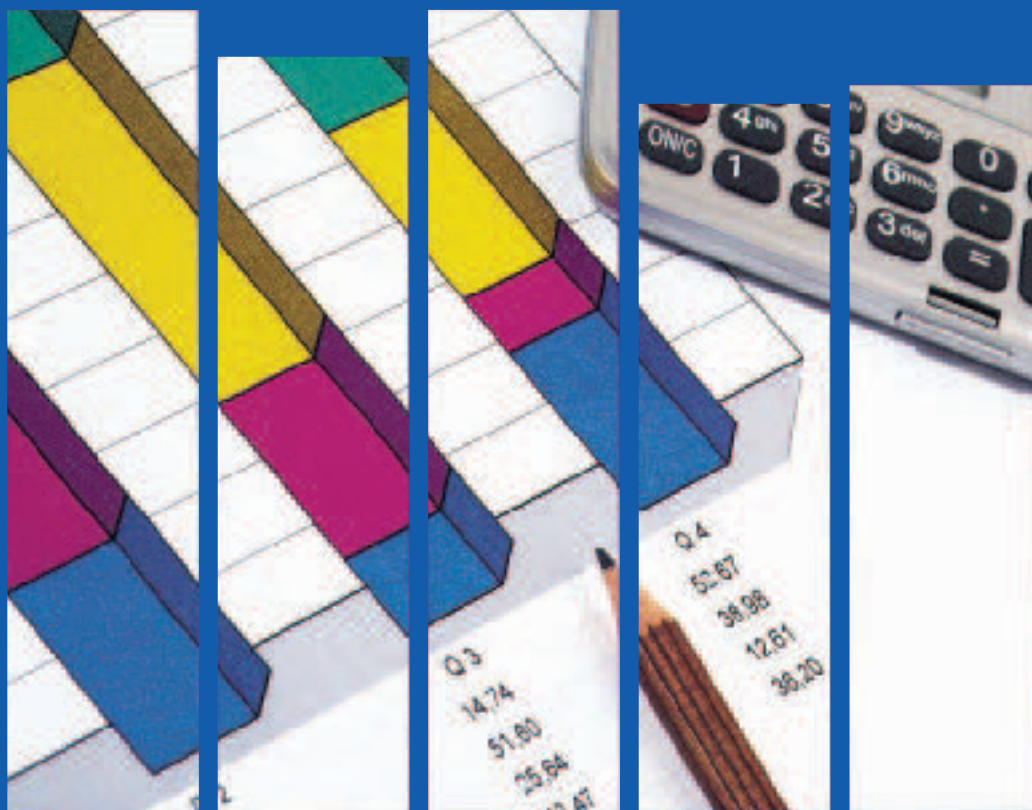
РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
REPUBLIC OF BULGARIA

НАЦИОНАЛЕН СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
NATIONAL STATISTICAL INSTITUTE

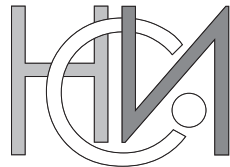
СТАТИСТИКА STATISTICS

3/2021

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
REPUBLIC OF BULGARIA

НАЦИОНАЛЕН СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
NATIONAL STATISTICAL INSTITUTE

СТАТИСТИКА

STATISTICS

3/2021

СОФИЯ, 2021
SOFIA, 2021

A decorative graphic at the bottom of the page consisting of three thick, black, curved lines that sweep across the width of the page from left to right, creating a sense of movement and modern design.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: д-р Богдан Богданов

Заместник главен редактор: проф. д-р Васил Цанов

Членове:

Проф. д-р Йордан Христосков, проф. д.с.н. Светлана Съйкова, проф. д-р Поля Ангелова,
проф. д-р Димитър Аркадиев, доц. д-р Калоян Харалампиев, доц. д-р Любомир Иванов,
доц. д-р Екатерина Тошева, проф. Тодор Калоянов, д-р Любен Томев,
д-р Елка Атанасова, д-р Александър Найденов,
Деян Славов, д-р Галя Статева

Преводач на руски език: Лариса Петкова

Преводач на английски език: Камен Караджов

Отговорен редактор: Лидия Александрова

Стилов редактор: Соня Златанова

Адрес на редакцията:

София, 1038, ул. „П. Волон” № 2, ет. V

e-mail: bbogdanov@nsi.bg

EDITORIAL TEAM

Chief Editor: Dr. Bogdan Bogdanov

Deputy editor: Prof. Dr. Vasil Tsanov

Members:

Prof. Dr. Jordan Hristoskov, Prof. Dr. Sc. Svetlana Saykova,

Prof. Dr. Polya Angelova, Prof. Dr. Dimitar Arkadiev,

Assoc. Prof. Kaloyan Haralampiev, Assoc. Prof. Lyubomir Ivanov, Assoc. Prof. Ekaterina Tosheva,

Prof. Todor Kaloyanov, Dr. Lyuben Tomov, Dr. Elka Atanasova, Dr. Alexander Naidenov,

Deyan Slavov, Dr. Galya Stateva

Russian Translation: Larisa Petkova

English Translation: Kamen Karadjov

Editor: Lidia Aleksandrova

Style editor: Sonya Zlatanova

Editorial address:

2, P. Volov St., Sofia 1038, Bulgaria

Vth floor

e-mail: bbogdanov@nsi.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

СТАТИСТИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И АНАЛИЗИ

Марта Сугарева		
Мариана Мургова	Какви са реалните демографски проблеми на България?	9
Веселин Бояджиев Васил Зарков	Въздействие на кохезионната политика на ЕС върху регионалното развитие на Република България	41
Цветозария Гатева	Някои аспекти на промените в организационната структура на Националния статистически институт	65
Валерия Ангелова	Нови възможности за иновации в статистическата теория и практика - гео кодиране на социалните изследвания	81

БЪЛГАРСКАТА СТАТИСТИКА В ТРИ СТОЛЕТИЯ

Богдан Богданов	Кратки спомени в памет на проф. Дано Балевски	115
-----------------	---	-----

ИНФОРМАЦИИ, РЕЦЕНЗИИ, КОНСУЛТАЦИИ

Соня Златанова	Преброяване на населението и жилищния фонд в България през 1965 година	125
----------------	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

		Стр.
СТАТИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И АНАЛИЗЫ		
Марта Сугарева Мариана Мургова	С какими действительными демографическими проблемами сталкивается Болгария?	9
Веселин Бояджиев Васил Зарков	Влияние когезионной политики ЕС на региональное развитие Республики Болгария	41
Цветозария Гатева	Некоторые аспекты изменений в организационной структуре Национального статистического института	65
Валерия Ангелова	Новые возможности для инноваций в статистической теории и практике - геокодирование социальных исследований	81
ПУТЬ БОЛГАРСКОЙ СТАТИСТИКИ ДЛИННОЮ В ТРИ СТОЛЕТИЯ		
Богдан Богданов	Короткие воспоминания, посвященные памяти профессора Дано БалеВСКИ	115
ИНФОРМАЦИЯ, РЕЦЕНЗИИ, КОНСУЛЬТАЦИИ		
Соня Златанова	Перепись населения и жилищного фонда в Болгарии в 1965 году	125

CONTENTS

	Page
STATISTICAL SURVEYS AND ANALYSIS	
Marta Sugareva Mariana Murgova	What are the real demographic problems of Bulgaria? 9
Veselin Boyadzhiev Vasil Zarkov	The EU cohesion policy's impact on the regional development of the Republic of Bulgaria 41
Tsvetozaria Gateva	Some aspects of the changes in the organizational structure of the National Statistical Institute 65
Valeria Angelova	New opportunities for innovation in statistical theory and practice - geocoding of social research 81
THE BULGARIAN STATISTICS IN THREE CENTURIES	
Bogdan Bogdanov	Short recollections in memory of Prof. Dano Balevski 115
INFORMATION, REVIEWS, CONSULTATIONS	
Sonya Zlatanova	Census of the population and housing stock in Bulgaria in 1965 125

**СТАТИСТИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И
АНАЛИЗИ**

КАКВИ СА РЕАЛНИТЕ ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРИЯ?¹

Марта Сугарева*, Мариана Мургова**

Увод

Какви са реалните демографски проблеми на България? Един на пръв поглед лесен въпрос. Хората непрекъснато слушат за тези проблеми: ниска раждаемост, висока смъртност, населението се „стопява“, нацията загива. Така ли е наистина? Какви са „подводните камъни“, които трябва да преодолеят читателят и зрителят на подобни медийни публикации, за да „отсеят“ истината?

В медийните публикации обикновено се набляга на шокиращите елементи на демографската ситуация в страната. А една от целите на медиите е именно такава - да шокират. Ролята на учените е да казват истината такава, каквато е, да показват реалните факти в тяхната взаимна свързаност и да дават логически обяснения на процесите. **Как се развиват демографските процеси, има ли някакви общи закономерности в това развитие в световен мащаб и в мащаба на Европа? България отклонява ли се от тези закономерности, ако да - доколко и по какви причини? Какво може да се направи от страна на държавата, за да се преодолеят най-острите проблеми, засягащи здравето и благоденствието на хората и бъдещето на България?**

* Проф. д.с.н., преподавател в ПУ „Паисий Хилендарски“; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

** Доц. д-р, преподавател в УНСС - София; e-mail: mmourgova@yahoo.com.

¹ Статията е написана на базата на непубликуван доклад до Администрацията на Президента на Р България с автори доц. М. Мургова и проф. М. Сугарева: „Демографски процеси в България и страните от ЕС“, септември, 2020 година. Тук текстът е представен със съкращения, както и са добавени нови графики, а други таблици и графики са изключени от анализа.

Тук ще бъдат представени фактите, макар и в една кратка форма, тъй като считаме, че обществото ни е необходимо да се запознае с тях. В България се наблюдава една лавинообразна по количество литература - научна и публицистична по демографските въпроси, но липсва свързващият елемент, чрез който обществото да си състави вярна представа за процесите и техните причини². В статията оценката на фактите и тенденциите ще бъде направена чрез сравняване на България с други европейски страни по някои показатели³. По този начин читателите ще разберат, че много от „тревожните“ факти и тенденции се дължат на общи закономерности на демографското развитие, а други - на специфични причини, характерни само за нашата страна. Всъщност всяка една от страните в Европа и по света има своя специфика в демографската сфера - брой на населението, история на раждаемостта, смъртността и миграциите, специфичен етнически състав, религия, култура на семейството и брака, и т.н. Политиката на всяка държава е била различна, което също е оставило белези в динамиката на населението. Съществуват обаче и общи закономерности, свързващи държави, принадлежащи към определен регион на света (напр. Европа), които би трябвало да се вземат предвид, когато се анализират процесите в държава. В научната литература се използват понятията „демографски преход“ и „втори демографски преход“ за характеризиране на тези общи тенденции. Тук ще избегнем тази терминология, тъй като би затруднила читателите, не-свикнали с нея. Освен това съдържанието на тези понятия е предмет на научни спорове, които не са обект на настоящата статия.

Населението в България след 1989 г. намалява, като основната причина е външната миграция. Друга причина за това намаление е намалението на раждаемостта, но то е тясно свързано с външната миграция. С външната миграция се свързват също остаряването на населението и високата смъртност в нашата страна⁴.

България е сред бързо остаряващите нации в света по данни на ООН. Освен това тя е една от страните с най-висок по абсолютна стойност негативен естествен прираст.

Остаряването на населението е характерно за всички развити страни, а в последните десетилетия и за развиващи се страни. Причината за това е намалението на раждаемостта и

² През 2019 - 2020 г. издателството на БАН „Проф. Марин Дринов“ издаде серия от книги по темата „Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България“, всеки от над 500 страници. (Вж. например, т. 5: *Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България*. [https://press.bas.bg/bg/books-103/show-104\(805\)](https://press.bas.bg/bg/books-103/show-104(805))).

³ Изборът на шестте държави в графиките е в известен смисъл произволен, но и се основава на последните налични данни в Евростат.

⁴ Непубликуван доклад до Администрацията на Президента на Република България „Демографски процеси в България и страните от ЕС“, септември 2020 г. с автори М. Мургова и М. Сугарева.

увеличението на продължителността на живота, а в някои страни (например в България) - главно на външната миграция.

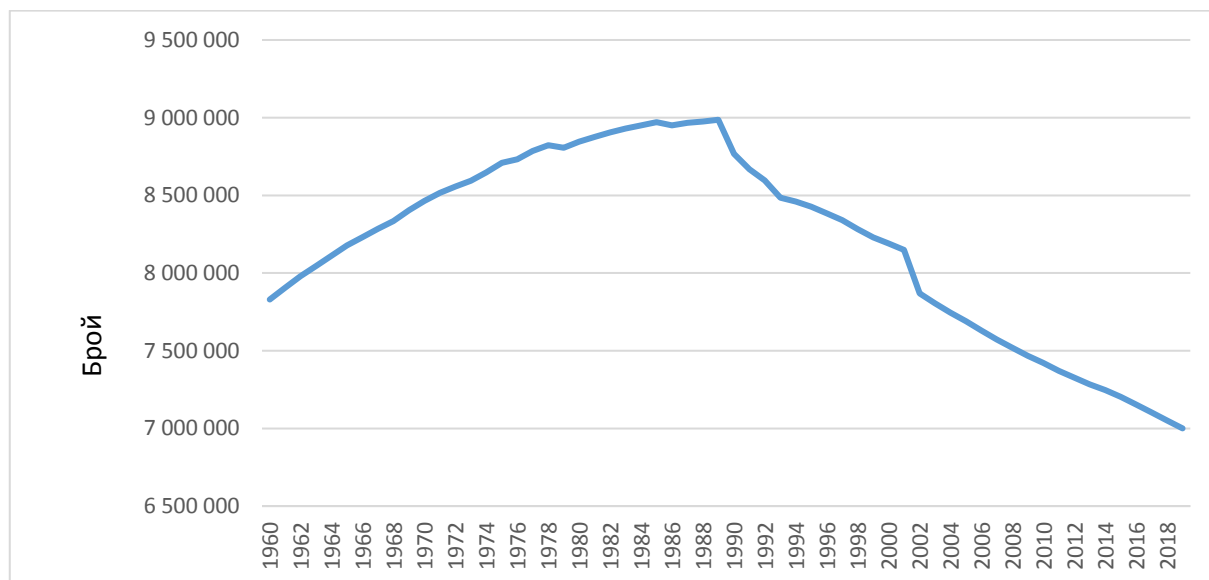
Динамика в броя на населението на България

От 1960 до 2019 г. населението на България намалява с повече от 800 хил. души (фиг. 1). Динамиката в броя на населението през този почти 60-годишен период се характеризира с две противоположни тенденции. През периода от 1960 до 1989 г. броят на населението се увеличава с около 1 млн. и 200 хил. и достига близо 9 млн. души. Това увеличение се дължи на natalistичната⁵ политика на държавата и на липсата на външна миграция (изключение са периодите на емиграция на населението с турско самосъзнание, но тя не оказва съществено влияние върху демографските процеси). След 1989 г. обаче броят на населението рязко намалява, като през последните 30 години намалението е с около 2 млн. души (фиг. 1). Основната причина за това намаление е емиграцията - поредица от миграционни „вълни“, последвали промяната в режима на издаване на паспорти за чужбина, а впоследствие и създаването на възможност за пътуване само с лична карта в страните от ЕС след приемането на България в ЕС (1.01.2007 г.). Спадът в раждаемостта и увеличението на смъртността (на 1 000 души от населението), на които обикновено се обръща най-голямо внимание, всъщност са **следствие от тези миграционни вълни**, тъй като са съставени предимно от млади хора в репродуктивна възраст. В случая важен фактор е т. нар. „демографско остаряване“ - промяната на възрастовата структура на населението вследствие на емиграцията на млади хора, което води до увеличаването на относителния дял на възрастните хора в населението автоматично (по математически причини), увеличаване на смъртността (на 1 000 души от населението) и намаление на раждаемостта (на 1 000 души от населението), дори и ако няма никаква промяна на броя на децата, които ражда средно една жена, както и при липса на промяна в продължителността на живота⁶.

⁵ Политика, насочена към стимулиране на раждаемостта. У нас такава политика се водеше от края на 60-те, през 70-те и 80-те години на XX век. Тя е включвала насърчителни мерки - главно от икономически характер, но също така и ограничителни мерки, като забрана на абортите за жени в брак, които не са родили 2 деца, т. нар. „ергенски данък“ и други. На 1.01.1990 г. забраната на абортите е отменена, без каквито и да било обяснения или коментари. Очевидно това е част от промяната на политическия режим в страната и преминаване към по-демократични форми на политика във всички области, включително и в областта на населението и семейството.

⁶ Тази особеност на брутните коефициенти за раждаемост и смъртност е обяснена в: Сугарева, М. (2018).

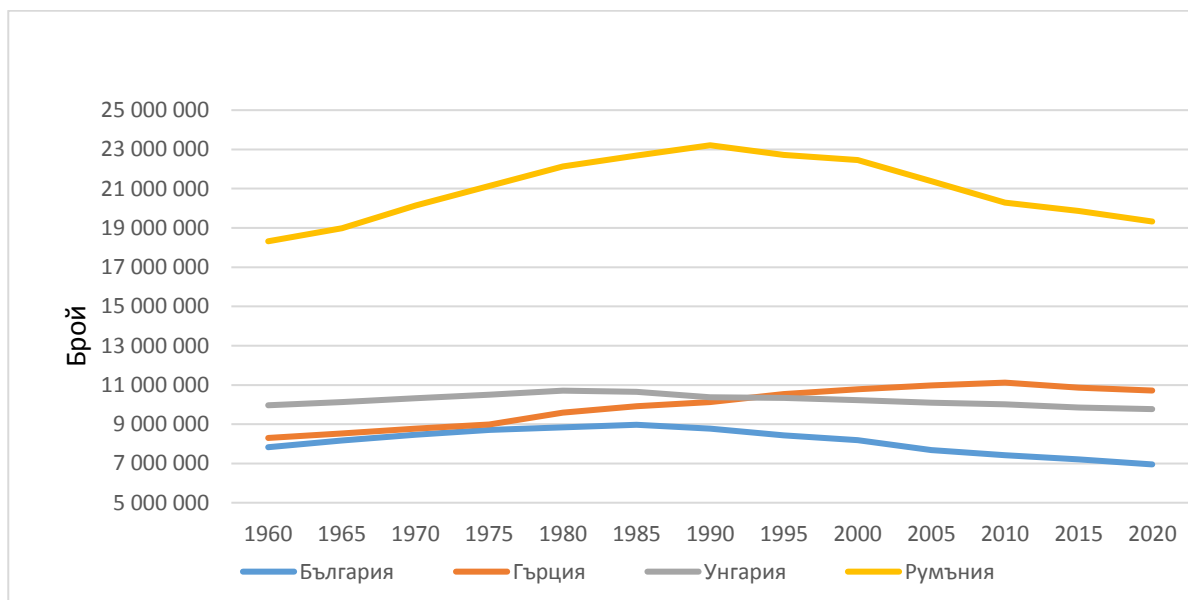
Фиг. 1. Динамика в броя на населението в България през периода 1960 - 2019 година

Източник: НСИ.

Подобна динамика след 1989 г. се наблюдава и в другите източноевропейски страни, в които излизането от страната е било силно облекчено след началото на демократичните промени. На фиг. 2 и 3 се вижда това сходство между България, Унгария и Румъния, докато в Гърция, Германия и Италия се наблюдава съвсем друга динамика - тенденцията е към увеличение на населението.

Фиг. 2. Динамика в броя на населението в България, Румъния, Гърция и Унгария през периода 1960 - 2019 година

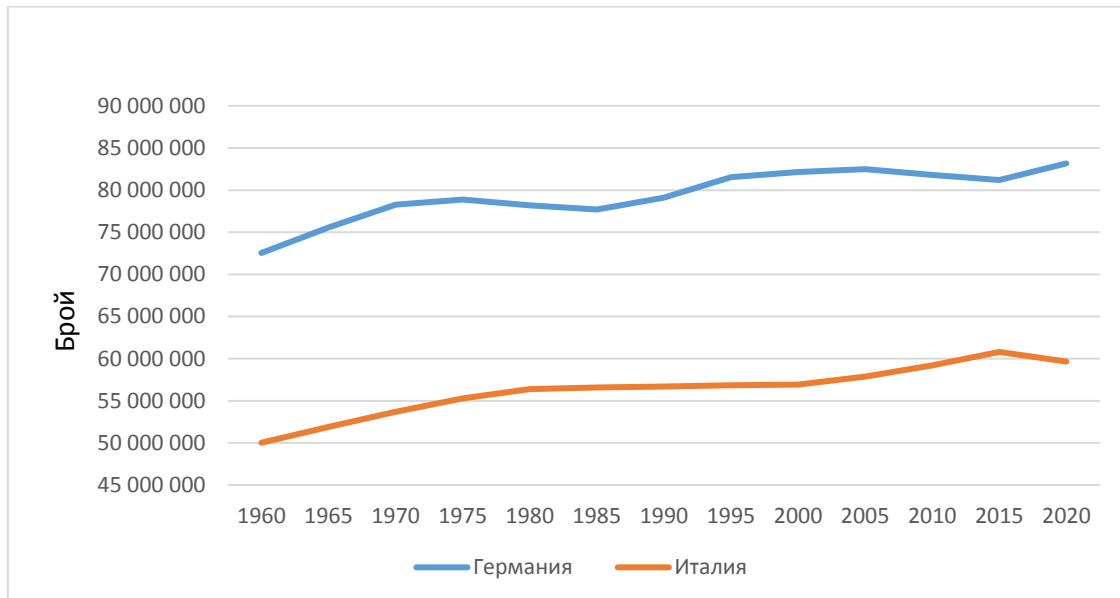

Източник: Евростат.

В западноевропейските страни и Гърция динамиката на населението е доста по-различна - възходяща като цяло, тъй като при тях се наблюдава имиграция - навлизане на население от други държави, включително и от източноевропейски. В Гърция след 2010 г. се наблюдава задържане на броя на населението, вероятно във връзка с икономическите проблеми, пред които страната е изправена в този период.

В Германия и Италия общата тенденция е към увеличение на населението (главно по причина на положително миграционно салдо), като само през последните години се наблюдават противоположни тенденции - подем в Германия и намаление в Италия (във връзка с икономическите проблеми, които Италия изпитва, и по-трудното възстановяване от кризата през 2009 г.). Растежът на БВП в Италия преди пандемията е по-нисък в сравнение с повечето европейски страни (<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00115/default/table?lang=en>).

Фиг. 3. Динамика на броя на населението на Германия и Италия през периода 1960 - 2020 година

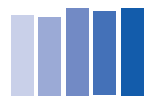

Източник: Евростат.

Динамиката на населението в България през последните три десетилетия се определя в решаваща степен от външната миграция. Икономическите кризи, през които преминава нашата страна, обедняването на населението (ниски заплати и пенсии), дълго продължаващата здравна реформа и често нейната неефективност и недостъпност за немалка част от населението - това са само част от причините за вземането на решения за напускане на страната от млади хора. Много от тях създават семейства в чужбина, което очевидно увеличава раждаемостта в държавите на приемане и намалява раждаемостта в нашата страна. От друга страна, в този период на масова емиграция в страната остават да живеят по-голям брой възрастни хора; те трябва да поемат голяма част от икономическите и социалните дейности, а също - отглеждането и възпитанието на децата, чиито родители работят в чужбина. Тяхната продължителност на живота, както ще бъде показано по-долу, слабо се увеличава, като основна причина за това е системата на здравеопазването у нас и достъпът до медицински грижи, както и ниските доходи и нездравословният начин на живот, които са взаимосвързани в известен смисъл (Мургова, М., 2017).

Излизането на голям брой млади хора от страната поставя в риск редица важни икономически и социални отрасли, които започват да изпитват затруднения поради липсата на работна ръка. В резултат много икономически дейности изпадат в упадък, а здравеопазването и

образованието трябва да разчитат на кадри в предпенсионна и пенсионна възраст. Голяма част от завършващите висше образование лекари, инженери, икономисти, управленски кадри, учени търсят работа с по-добро заплащане в чужбина, с което се подкопават възможностите за икономически и социален просперитет на страната.

Следователно именно **миграцията (външната миграция) е най-същественният фактор за намалението на населението (отрицателен прираст) през последните 30 години**, резултатът от който се наблюдава и днес (Мургова, М., М. Сугарева, 2020).

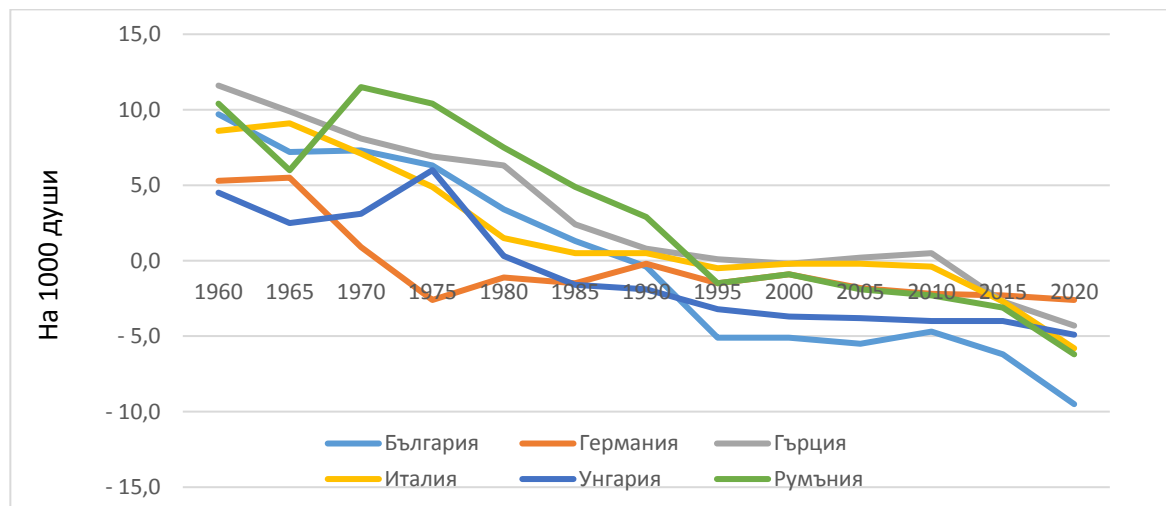
България е сред страните с най-нисък (отрицателен) естествен прираст в света. На фиг. 4 са показани коефициентите на естествен прираст⁷ за шестте избрани държави за периода 1960 - 2019 година.

Причините за това са: 1) висок (брутен) коефициент на смъртност; 2) нисък (брутен) коефициент на раждаемост. По-нататък ще се спрем поотделно на тези два коефициента - на техния начин на изчисление и доколко те реално отразяват съответно смъртността и раждаемостта като демографски процеси.

---

⁷ Естествен прираст е разликата в абсолютен брой между родените и умрелите през дадена календарна година. Коефициентът за естествен прираст се изчислява, като тази разлика се отнесе към средногодишното население (обикновено се показва в промили, т.е. показва се естественият прираст на 1 000 души от населението).

Фиг. 4. Коефициенти за естествен прираст в България, Гърция, Унгария, Германия и Румъния през периода 1960 - 2019 година

Източник: Евростат.

На фиг. 4 е посочен естественият прираст (на 1 000 души от съответното население). Трябва да добавим, че общият прираст е сума от естествения и миграционния прираст.

По данни на НСИ естественият прираст за 2020 г. е -65 649, или -9.5 на хиляда. Механичният прираст за същата година е 30 715. Следователно общият прираст на населението в България възлиза на 24 934 души.

Раждаемост

Раждаемостта като демографско понятие може да има различни интерпретации на български език⁸. Сред професионалните демографи в България спор за понятията „**раждаемост**“ и „**плодовитост**“⁹ няма и те се смятат за взаимозаменяеми, което терминологично не е точно така. Причината е в различните езици, от които е направен преводът.

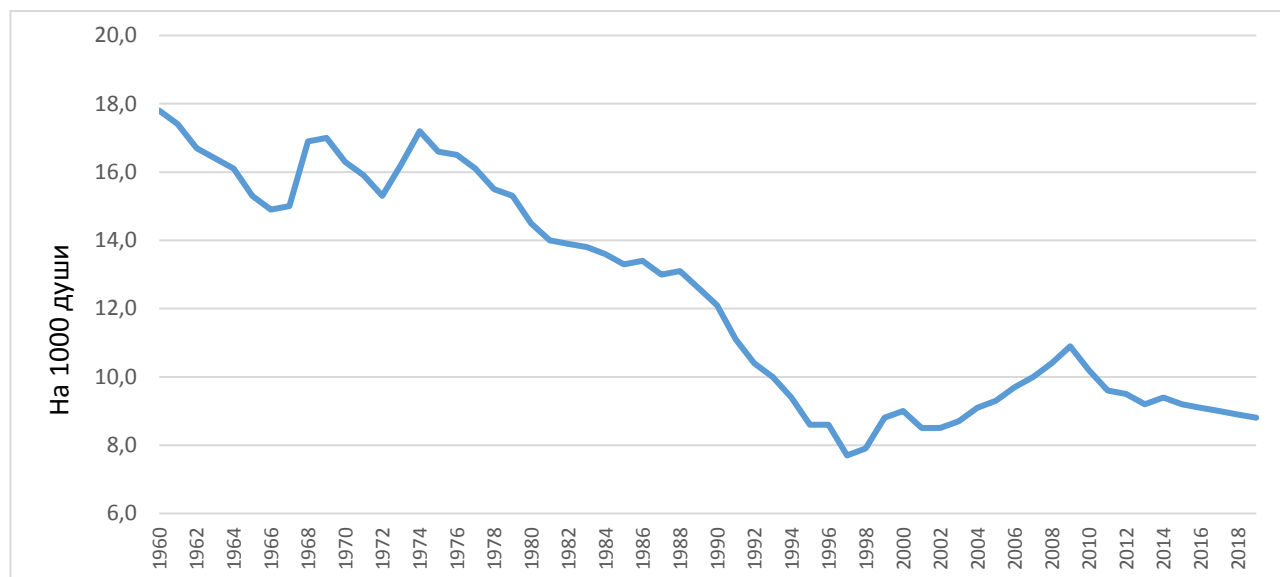
⁸ В други езици - например френски, английски и руски, се използват различни наименования, за които е необходимо да се дават специални обяснения при превод от един език на друг. Такива са: „natality“ (англ.) и „fertility“ (англ.), като и двете понятия се превеждат като „раждаемост“. На френски език се използват: „natalité“, „fécondité“ и „fétilité“ и съответни коефициенти. На руски език се използва „общий коэффициент рождаемости“, което на английски е „total fertility rate“, а на френски - „indice sythétique de fécondoté“.

⁹ В много учебници, а също и в терминологията, използвана от НСИ, под „плодовитост“ се разбира раждаемостта на жените (така например с термина „коэффициент на плодовитост“ в тези публикации се означава отношението между живородените и жените във фертилна възраст, докато коефициентът на раждаемост представлява съотношението на живородените към цялото население). Тук използваме малко по-различна терминология, която обаче не променя логиката на разсъжденията по въпроса.

Най-общо - нещо, по което има консенсус: раждаемостта е един от основните демографски процеси, свързан с живите раждания и водещ до увеличаване на броя на населението. Разпространено е разбирането, че това е процес, който изразява интензивността на ражданията сред населението. В този смисъл един от измерителите на раждаемостта е брутният коефициент на раждаемост (наричан съкратено „коефициент на раждаемост“), изчисляван като отношение на броя на родените деца към средногодишното население в страната (живородени на 1 000 души от населението). При изчисляване на този показател в знаменателя се включват мъжете, децата и възрастното население, което вече не може да се възпроизвежда. При този начин на изчисление става ясно, че брутният коефициент не отразява напълно обективно процеса „раждаемост“, особено когато целта на изследователя са международни сравнения. Въпреки тези му недостатъци той често се цитира у нас в различни изследвания и медии като единствен показател на раждаемостта, включително и при международни сравнения, което не е правилно, тъй като коефициентът на раждаемост „крие“ един важен недостатък, а именно: много силно се влияе от възрастовата структура на населението в отделните страни (и региони). Употребата на този показател е уместна главно при проследяване на динамиката на раждаемостта в рамките на дадена държава или регион, имайки предвид, че в този случай той също може да изпитва влиянието на промени във възрастовата структура на населението.

Имайки предвид недостатъците на брутния коефициент на раждаемост, този показател все пак дава известна обобщена представа за раждаемостта в България и нейната динамика. На фиг. 5 е представена динамиката му за периода 1965 - 2019 година.

Фиг. 5. Динамика в брутния коефициент на раждаемост в България през периода 1960 - 2018 година (в ‰)

Източник: Евростат.

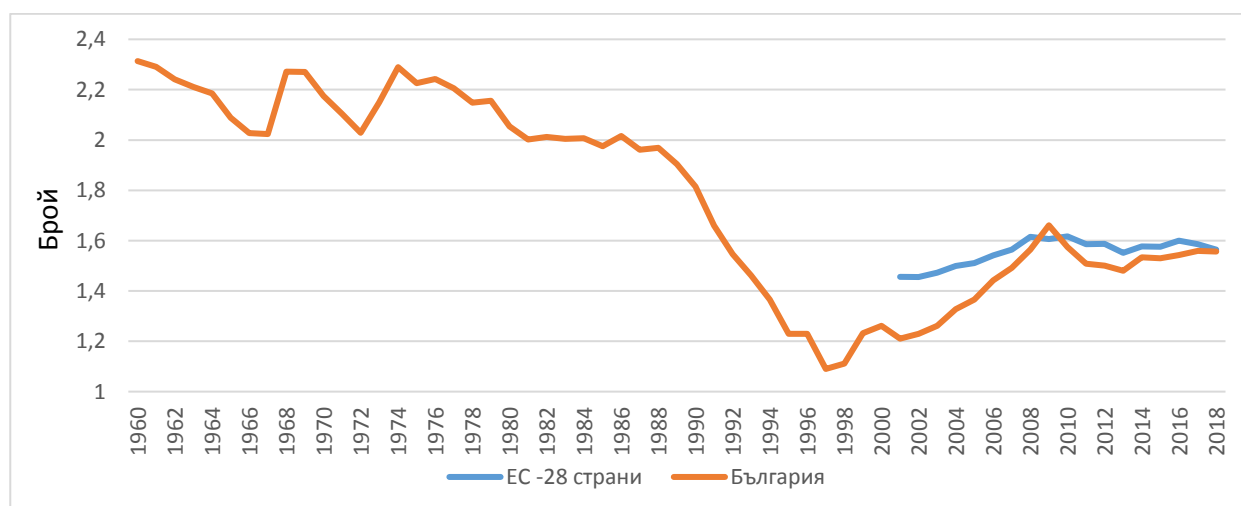
От фиг. 5 се вижда, че раждаемостта в България (измерена чрез брутния коефициент) намалява през разглеждания период (от 18 на 8 деца на 1 000 души от населението) с изключение на периодите, в които се провежда natalistична политика, а именно: около 1968 - 1970 и 1973 - 1975 година. Основавайки се на този коефициент, може да се каже, че раждаемостта в България намалява независимо от политиките, провеждани с оглед на нейното изкуствено увеличение. Факторите, които имат по-силно влияние, са социални, икономически и субективни. Най-нисък е коефициентът на раждаемост през 1997 г., когато България изпада в най-голямата икономическа криза в периода на прехода. След този период се наблюдава известно увеличение от 7.7 през 1997 г. до 10.9‰ през 2009 г., но след това се наблюдава тенденция отново на намаление до равнища, близки до тези от 1997 година. Увеличението, чийто пик е през 2009 г., може да се обясни с преодоляване на последиците от тежката политическа и икономическа криза от 1997 година.

Както вече беше посочено, брутният коефициент на раждаемост има редица недостатъци, особено при международни сравнения. Далеч по-подходящ е тоталният коефициент на раждаемост (или *тотален коефициент за плодовитост*, както се нарича все още от НСИ и фигурира и в други научни източници, но рядко или почти никак не се цитира в медиите поради по-сложния му характер на изчисление и на интерпретация). Тоталният коефициент на раждаемост показва средния брой деца, които една жена би родила през целия си живот при хипотезата, че населението поддържа равнища на раждаемост в различните възрасти на фертилния период на жените, равни на тези, наблюдавани през определена календарна година (за

която се изчислява коефициентът). Краткото наименование на тоталния коефициент е „среден брой деца на една жена“. Той за разлика от brutния коефициент на раждаемост може да се използва при международни сравнения.

На фиг. 6 са представени тоталните коефициенти на раждаемост в ЕС до 2018 г. и България, където се вижда, че от 1960 до 1986 г. средният брой деца на една жена в България е бил между 2 и 2.3 деца. След този период средният брой на децата намалява, като той е най-нисък през 1997 г. - малко над едно дете средно на една жена, а в следващите години се увеличава и през 2008 г. достига близо до 1.5 деца. Този брой се запазва квази-постоянен през последните 10 години. От фиг. 6 се вижда, че раждаемостта в България след 2010 г. е близка до средното равнище в европейските страни.

Фиг. 6. Тотален коефициент на раждаемост средно в държавите - членки на ЕС, и България през периода 1960 - 2018 година

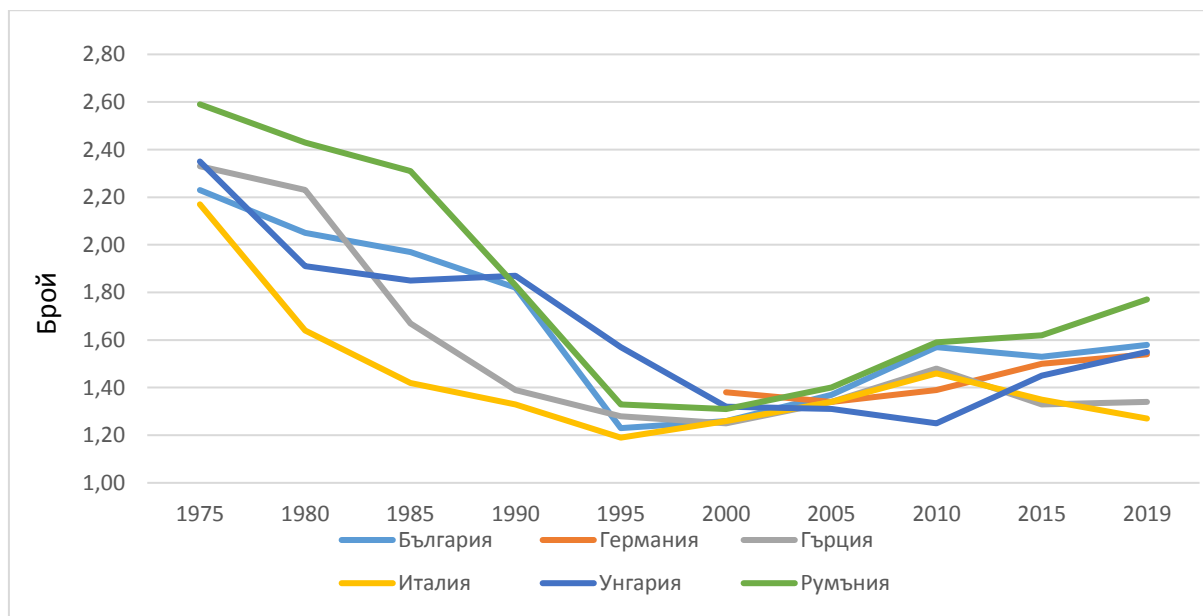

Източник: Евростат.

На фиг. 7 е представена динамиката на същия коефициент в избрани европейски страни, включително и в България. След 1995 г. в много от европейските страни, включително и в България, се наблюдава известно оживление: тоталният коефициент проявява признаци на растеж. Италия и Гърция не се вписват в тази тенденция, което може да се обясни с финансовата и икономическата криза в тези държави през 2009 година¹⁰.

¹⁰ По въпроса вж. „Преглед на резултатите от стратегията „Европа 2020“ за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“ - съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0130&from=EN> - активен на 21.08.2021 г.).

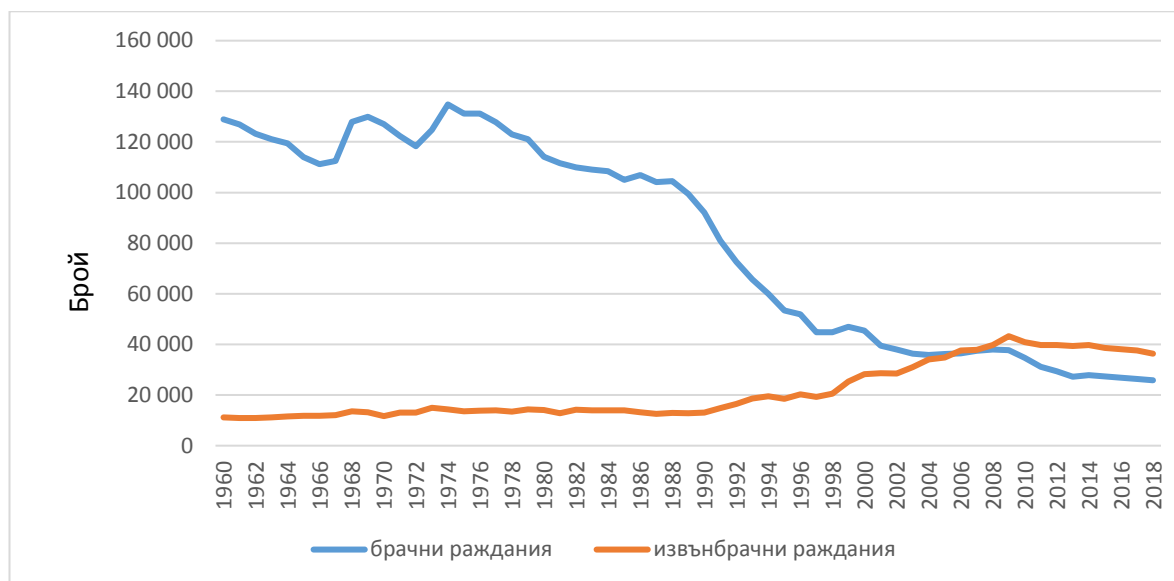
Фиг. 7. Тотален коефициент на раждаемост (среден брой деца на една жена) в България, Румъния, Унгария, Гърция, Германия и Италия (1975 - 2019 г.)

Източник: Евростат.

След 1989 г. все повече двойки в България избират съжителството вместо традиционния брак. В резултат броят на децата, родени извън брак, се увеличава и в последните години техният брой превишава този на децата, родени в семейства, които са сключили брак (фиг. 8).

Фиг. 8. Брачни и извънбрачни раждания в България през периода 1960 - 2018 година

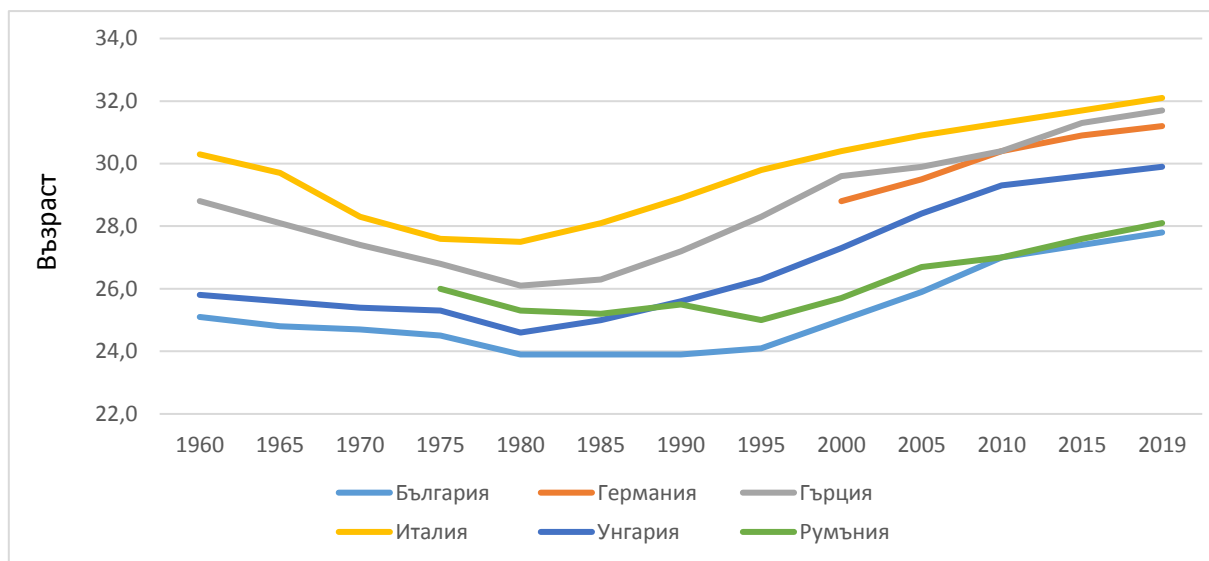

Източник: НСИ.

Както вече отбелязахме, една от причините за намалението на раждаемостта у нас, това е външната миграция, вследствие на която част от младите българи раждат децата си в чужбина. Друга причина е в продължаващия процес на „втори демографски преход“ (преход към „нови семейни модели“), който поради своята незавършеност поставя проблеми пред младите хора, които създават семейни двойки - брачни или извънбрачни. Изследванията показват, че младите жени, както и младите мъже, се затрудняват при избора на (брачен) партньор, както и при вземане на решение за раждане на дете отново поради икономически причини, а също и поради психологически и социални причини. И при двата пола все още се наблюдават различия в очакванията относно социалните роли и задълженията в семейството. Тези проблеми изискват провеждане на специална политика, чрез която в обществото да се подкрепят лицата, изпаднали в трудна ситуация като самотни майки с ниски доходи; бащи, чиито деца са отнети и/или настроени негативно към тях.

Трета група причини, но не на последно място по значение, е увеличаващата се възраст на жените при раждане на дете, най-често свързана с отлагане на раждането поради обучение или утвърждаване на работното място. Отлагането на ражданията и ражданията в по-високи възрасти при жените е характерно за всички развити страни. В България този процес на прегрупиране на ражданията към по-късните възрасти на жената се извършва в периода след 1989 г., като вероятността за зачеване на дете сериозно намалява с възрастта.

Фиг. 9. Средна възраст на жената при раждане на дете в някои европейски страни през периода 1960 - 2019 година

Източник: Евростат.

В България и Румъния средната възраст при раждане на дете е около 28 години, докато в повечето европейски страни тя е около и над 30 години (фиг. 9). По показателя „средна възраст при раждане на първо дете“ България се отличава от другите европейски държави с ниската възраст на жените, раждащи първо дете. Една от причините за това е политиката на поощряване на раждаемостта, помощите и детските надбавки, които подтикват момичетата от ромската етническа група да раждат на твърде ниска възраст. Децата в тези семейства в България са се превърнали в източник на доходи за семействата, при което колкото е по-голям броят на децата, толкова повече се увеличава съответният доход. Момичетата се отклоняват от завършване на средно училище, за да могат да сключат ранен брак (често преди навършване на 16-годишна възраст, като браковете обикновено са „консенсуални“, т.е. неофициални) и да започнат да раждат. България е страната с най-висока юношеска раждаемост (Сугарева, 2013 и 2015).

Във връзка с намалението на раждаемостта и репродуктивните проблеми сред мъжете и жените у нас може да се проследи и динамиката в броя на абортите. През периода 1960 - 1989 г. абортите превишават по брой ражданията през повечето години¹¹. След 1990 г. съотношението отново е в полза на абортите, като едва след 2000 г. ражданията започват да превишават по брой абортите. Причините за големия брой аборти е в ниската сексуална и контрацептивна култура на населението, която постепенно се подобрява. Понастоящем всяка четвърта бременност завършва с аборт (по желание).

¹¹ Вж. данни на НСИ за същия период.

Други сериозни проблеми, свързани с раждаемостта, са все още ширещото се negliжиране на децата, детската престъпност, просия и други негативни явления, засягащи българските деца. Защитата на децата на България, изпитващи подобни проблеми, изисква спешни и адекватни мерки от страна държавата. Понастоящем такива негативни явления като negliжирането на деца, отклоняването на децата от посещаване на училище, подтикването на деца към просия и проституция все още се толерират от държавата и обществото, вместо да се провежда целенасочена и ефективна политика за преодоляването им. Подобна толерантност много често се оправдава с етническата принадлежност на децата, но такива обяснения би трябвало да не се допускат в публичното пространство и строго да се санкционират техните разпространители. България е държава, в която се наблюдава огромна пропаст в начина на живот, хигиената, образованието и отношението към децата и тяхното възпитание между различните етнически общности. Тази пропаст продължава да съществува и дори се задълбочава в определени региони въпреки средствата, които държавата отделя за приобщаване (интеграция) на тези етноси. Необходима е сериозна преоценка на политиката за приобщаване и най-вече за ефективността на средствата, изразходвани в тази насока. Раздаването на пари при раждане на повече деца се оказва мярка със силно негативни последици за съответните семейства и най-вече за самите деца: раждат се повече деца, отколкото родителите могат да отгледат и възпитат, като това става с цел получаване на парични средства, използвани за издръжка на цялото семейство. Липсата на контрол при изразходване на средствата, предвидени за децата, се оказва решаваща, тъй като децата продължават да живеят в бедност и мизерия, а по-големият им брой още повече утежнява проблемите им. В този смисъл поощряването на раждаемостта се оказва неуместно, а по-правилно би било да се подпомагат семействата и децата, които вече са родени. В страната ни няма недостиг на раждания, а недостиг на качествено и пълноценно отглеждане на децата и образование на младото поколение.

У нас доходите на семействата са твърде ниски, за да могат да посрещнат огромните разходи по отглеждане на едно дете, а много от младите хора, свикнали с по-висок стандарт на живот, не могат и да си помислят за създаване на семейство и раждане на деца. Тази ситуация, съчетана с процеса на преход към по-късно реализиране на възпроизводствените функции, новите модели на семейно поведение (съжителства без брак - които са по-нестабилни във времето; голям процент от браковете, завършващи с развод; късни бракове) би трябвало да се отчита от страна на държавата на централно и най-вече на местно ниво. Политиката би трябвало да подпомага семействата с деца, но не чрез безконтролно раздаване на пари, а чрез директно подпомагане на децата и задоволяване на техни основни потребности - от храна, дрехи,

хигиенични жилищни условия, организиране на свободното време чрез спорт, подготовка за училище, културни занимания и други.

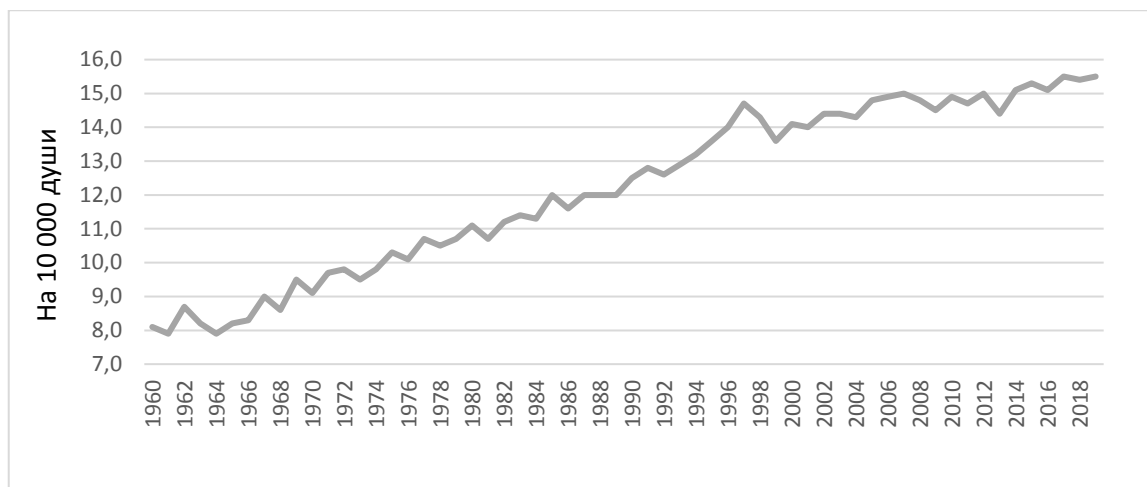
Смъртност

В последните години в медиите се разпространяват стряскащи данни за смъртността в България, според които смъртността у нас е една от най-високите или най-висока в света. В тези анализи и публикации обикновено за сравнение с другите страни се използва коефициентът за смъртност (брутен коефициент за смъртност - отношение на броя на умрелите лица към средногодишния брой на населението на 1 000 души), което не е правилно, тъй като този показател се намира под влиянието на възрастовата структура на населението, а това не се споменава при повечето подобни интерпретации и твърдения. Поради начина си на изчисление по правило при население с висок относителен дял на старите хора този коефициент показва по-високи стойности. Поради това той не може да се използва директно за международни сравнения на смъртността. Както брутният коефициент на раждаемост, така и брутният коефициент за смъртност би трябвало да се използват предимно за изчисляване на естествения прираст, а всеки от тях поотделно - предимно в динамика в рамките на една страна или регион. За международни сравнения на смъртността е подходящо да се използват т. нар. **стандартизирани коефициенти** (при тяхното изчисление се използва една и съща структура на населението, приета за стандарт¹²). По този начин се елиминира влиянието на възрастовата структура и се отчитат единствено различията в смъртността. Тук ще бъдат представени няколко различни измерители на смъртността (коефициент на смъртност, стандартизиран коефициент за смъртност и стандартизирани коефициенти за смъртност по причини, както и средна продължителност на предстоящия живот) и ще бъде направено сравнение с други европейски страни. Стандартизираните коефициенти са изчислени на 100 000 души от населението.

От 1960 до 2019 г. общата смъртност в България се увеличава от близо 8 на 1 000 на 15.5 на 1 000 души от населението (фиг. 10). През този период намалява детската смъртност, но се увеличава смъртността на мъжете в трудоспособна възраст; променя се възрастовата структура, а именно - увеличава се относителният дял на населението на възраст над 65 години, сред което смъртността е най-висока. Тази промяна на възрастовата структура (демографско остаряване) оказва влияние върху брутният коефициент, като го завишава (дори и при липса на промяна на смъртността в отделните възрасти).

¹² При изчисляване на коефициенти за смъртност и за смъртност по причини Евростат използва „европейско стандартно население“ (Ревизия 2012 г.), а ООН - „световно стандартно население“. За сравнение, между европейските страни е по-подходящо да се използва „европейското стандартно население“.

Фиг. 10. Брутен коефициент за смъртност в България през периода 1960 - 2019 година (в %)

Източник: НСИ

Стандартизираните коефициенти за смъртност в държавите - членки на ЕС, през 2017 г.¹³ (фиг. 11) показват, че най-висока е смъртността в България (1 631 на 100 000 души от населението). Близък до тази стойност е съответният коефициент в Сърбия за същата година¹⁴ (1 600 на 100 000)¹⁵. След България в ЕС най-високи са коефициентите в Унгария и Латвия, съответно 1 470 и 1 485 на 100 хил. души, а най-нисък е в Испания и Италия. След пандемията от COVID-19 се очаква този показател и мястото на отделните страни да се променят.

Фактът, че България има един от най-високите показатели за смъртност в Европа (и най-високия сред страните от ЕС) е силно обезпокоителен и по-нататък ще посочим някои от причините за това състояние, но трябва да се подчертае, че България не е страната с най-висока смъртност¹⁶ в света, както нашироко и агресивно се лансира в медиите. Справка с данните на Световната здравна организация показват, че по-висока смъртност се наблюдава в Руската федерация, някои от бившите съветски републики и много африкански, южноамерикански и азиатски страни.

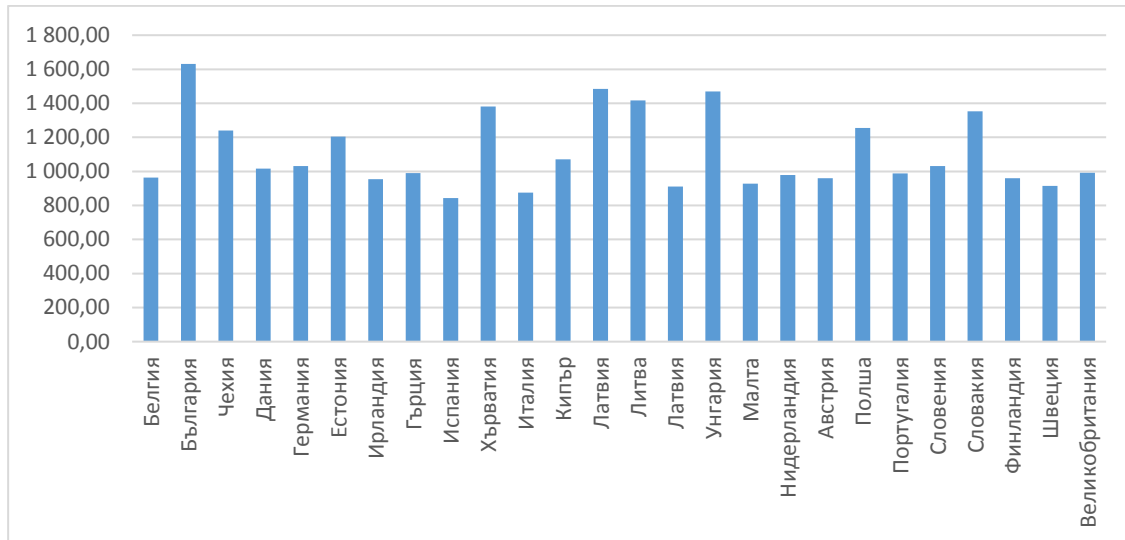
¹³ 2017 е последната година, за която са налични данни в Евростат. Данни за Франция за тази година липсват.

¹⁴ Не е показан коефициентът на графиката, тъй като Сърбия не е член на ЕС.

¹⁵ Това може да се дължи на случайни флуктуации.

¹⁶ В случая се спекулира с понятието „смъртност“, тъй като съществуват няколко показателя за смъртност, отразяващи различни страни на този сложен демографски процес, нещо, което често не се споменава изобщо.

Фиг. 11. Стандартизирани коефициенти за смъртност в България и държавите - членки на ЕС, през 2017 година

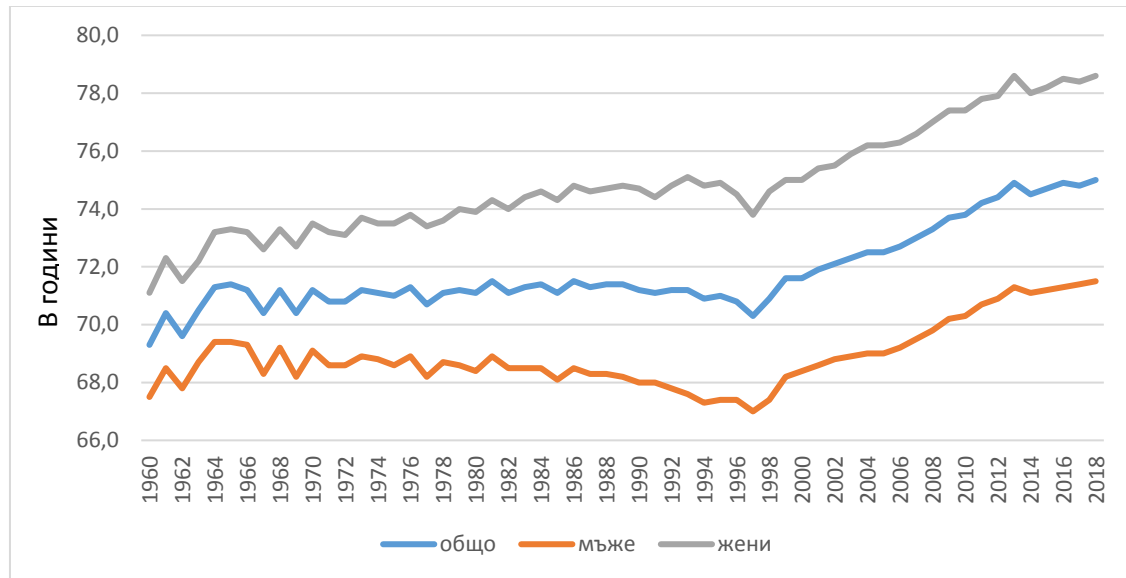

Източник: Евростат.

Средната продължителност на живота¹⁷ в България през периода 1960 - 1996 г. почти не се променя и е приблизително 71 години (фиг. 12). След намалението ѝ с една година през 1997 г. се наблюдава трайно увеличение, като през 2018 г. тя нараства до 75 години. Поради високата смъртност на мъжете тяхната продължителност на живота е по-ниска от тази на жените. През 1960 г. разликата между двата пола е близо 4 години. До 1997 г. средната продължителност на живота на жените се увеличава, докато тази на мъжете остава непроменена и даже намалява. След 1997 до 2018 г. продължителността на живота се увеличава и при двата пола и достига 78.6 години при жените и 71.5 години при мъжете, но разликата между тях вече е 7 години.

¹⁷ Средната продължителност на предстоящия живот при раждане (накратко - средна продължителност на живота) е синтетичен измерител на смъртността и в него се включва смъртността във всички възрасти.

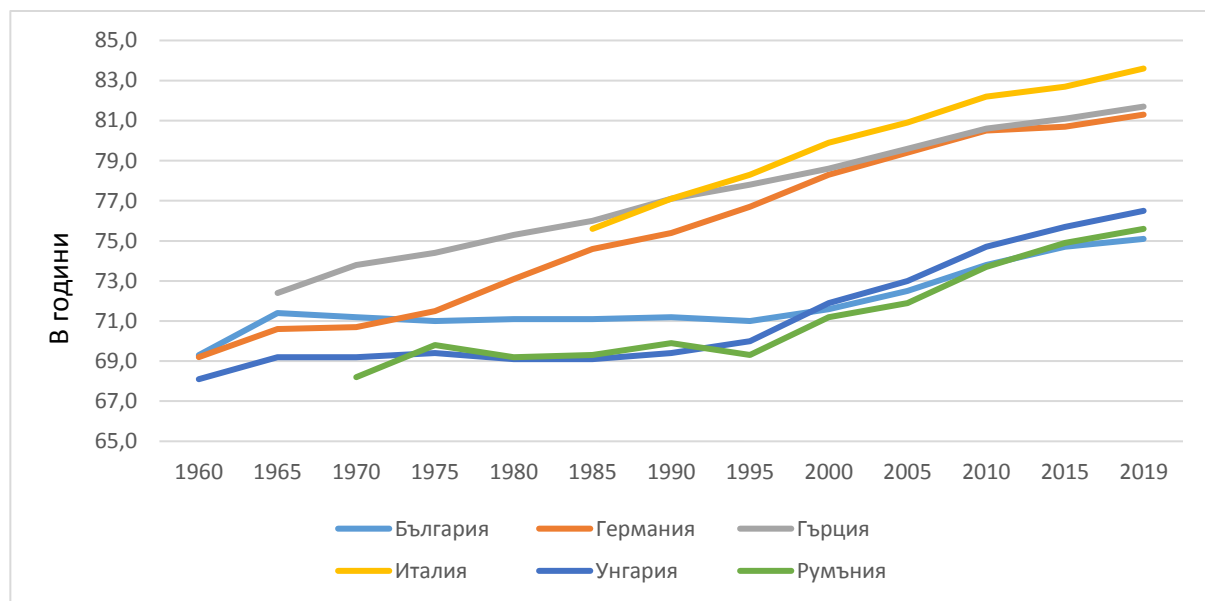
Фиг. 12. Средна продължителност на предстоящия живот общо и по пол в България през периода 1960 - 2018 година

Източник: НСИ.

На следващата фиг. 13 се вижда, че след 60-те години на XX век се наблюдава разделяне на Европа по отношение на динамиката на продължителността на живота: в някои южни и западноевропейски страни (тук са представени чрез Гърция, Германия и Италия) показват рязко покачване на тази продължителност, докато централноевропейските изостават. Едва след 1995 г. в Източна Европа (показана тук чрез България, Унгария и Румъния) се наблюдава аналогичен процес на нарастване на продължителността на живота. Към 2019 г. разликата в продължителността на живота на хората в различните части на Европа е 6 - 8 години.

Фиг. 13. Средна продължителност на живота при раждане в България, Гърция, Унгария, Германия, Италия и Румъния

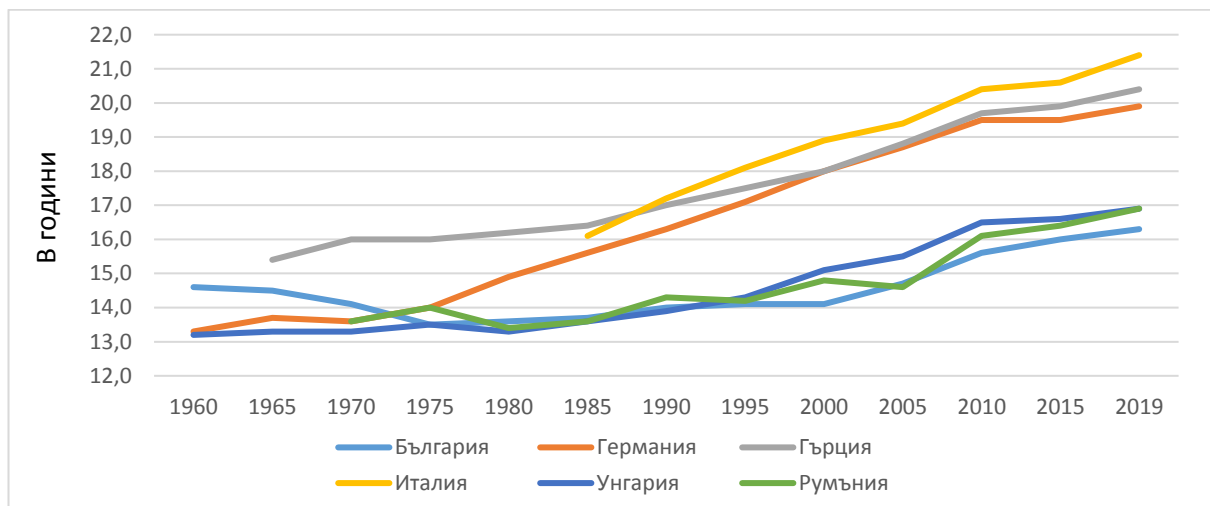

Източник: Евростат.

Основната причина за ниската продължителност на живота у нас е високата смъртност в средните и високите възрасти и особено сред мъжете. Независимо от това, че жените в България имат и страдат повече от хронични заболявания (Mourgova, M., 2018), както се вижда от изследванията на здравното състояние и смъртността продължителността на живота сред тях е по-висока. Необходимо е да се обърне сериозно внимание от страна на държавата за увеличението не само на продължителността на живота при двата пола, но и на продължителността на живота в добро здраве (Murgova, M., 2017).

Очакваната продължителност на живота на възраст 65 години също така се различава съществено между Източна и Западна Европа (фиг. 14). Докато едно лице на възраст 65 години в Западна Европа и Гърция има пред себе си средно 20 - 21 години живот, то в Централна Европа очакваната средна продължителност на живота на лице на възраст 65 години е 16 - 17 години.

Фиг. 14. Очаквана продължителност на живота на възраст 65 години в България, Гърция, Унгария, Германия, Италия и Румъния

Източник: Евростат.

Независимо от увеличението в продължителността на живота у нас, особено през последните 10 години, тя остава значително по-ниска (с 6 години) от средната за ЕС, която е 81 години; спрямо Испания и Италия България изостава с 8 години. Близка до тази в България е продължителността на живота в Латвия и Румъния.

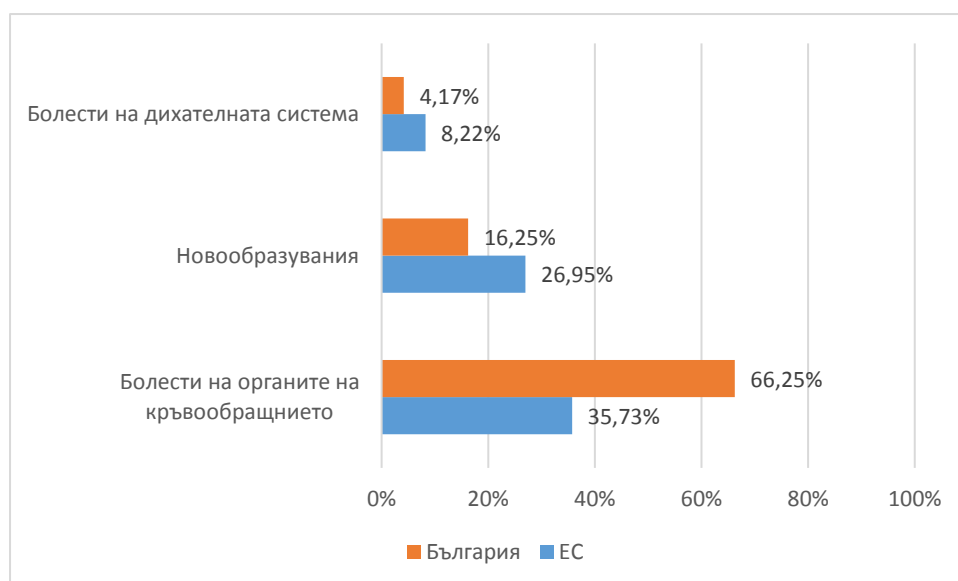
Увеличението в продължителността на живота и съответно намалението в смъртността може да се осъществи, след като се вземат мерки за ограничаване на основните причини за смърт, пораждащи високата обща смъртност.

В България смъртността е най-висока от **болести на органите на кръвообращението, новообразувания (рак) и болести на дихателната система** (Мургова, М., 2017). Относителният дял на тези три класа причини за смърт у нас е около 87% от всички причини. Най-висока в България е смъртността от **болести на органите на кръвообращението**, като смъртността от този клас причини заема 66.25%¹⁸ от всички причини за смърт (фиг. 10). В ЕС този процент е близо 36%, или с 30 процентни пункта по-нисък. След болестите на органите на кръвообращението вторият по значимост клас причини за смърт у нас са новообразуванията, като смъртността от този клас причини заема 16.25% от общата смъртност. В ЕС този процент е по-висок - почти 30%, или два пъти по-висок от този в България, като причината за това е в по-

¹⁸ Последните налични данни за смъртността по причини са за 2016 година. До 2019 г. не се очаква тенденцията значително да се е променила.

ограниченото значение на болестите на органите на кръвообращението; в повечето държави от ЕС системата на здравеопазване е успяла да ограничи смъртността от този бич на съвременния свят. Трети по значимост клас причини за смърт у нас е този на болестите на дихателната система с относителен дял от 8.22% от всички причини. В ЕС този процент е два пъти по-нисък – 4.17%. (Обяснението е аналогично на предходното.)

Фиг. 15. Основни класове причини за смърт в България и ЕС през 2016 година

Източник: Евростат.

Причините за високата смъртност у нас от болести на органите на кръвообращението са: нездравословен начин на живот сред населението (тютюнопушене, употреба на алкохол, обездвижване, наднормено тегло), неефективна здравна система, включително недостатъчната профилактика и проблемите на спешната помощ.

Тепърва ще се анализира смъртността от или с COVID-19.

Външна миграция

Данните за външната миграция у нас са непълни и трудни за интерпретиране по две причини. Първо, Националният статистически институт (НСИ) отчита единствено като емигрирали лицата, които пребивават извън страната повече от 6 месеца. Тези миграции често не са регистрират, защото лицата не подават такава информация. Значителен брой от мигриралите след известно време се връщат у нас. Налице е и т. нар. сезонна миграция. Второ, много български граждани живеят нелегално (без да имат официална регистрация) в други страни, предимно в ЕС. По този начин външната миграция е значително подценена. Донякъде преброяването на населението предоставя сравнително достоверни данни. При предстоящото преброяване на населението (2021 г.) би могло да се получи сравнително достоверна информация по този въпрос. Салдото от външната миграция ще може да се изчисли като разлика между общия прираст на населението между последните две преброявания (2011 и 2021 г.) и естествения прираст. Независимо от недостатъците на статистическата информация ще проследим динамиката на основата на миграционното салдо (разликата между броя на изселилите се и броя на заселите се лица) от официални източници.

НСИ публикува данни за миграцията от 2007 година (табл. 1). От таблицата се вижда, че броят на напусналите страната превишава този на заселилите се. Механичният прираст е отрицателен за целия период. Общият брой на емигриралите за тези 10 години е близо 218 хил. души.

1. Брой на имигриралите, емигриралите, механичен и общ прираст на населението в България през периода 2007 - 2017 година

Години	Имигрирали	Емигрирали	Нетна миграция (механичен прираст)	Общ прираст (естествен + механичен)
2007	1561	2958	-1397	-38486
2008	1236	2112	-876	-33116
2009	3310	19039	-15729	-42225
2010	3518	27708	-24190	-58250
2011	4722	9517	-4795	-41651
2012	14103	16615	-2512	-42115
2013	18570	19678	-1108	-38392
2014	26615	28727	-2112	-42981
2015	25223	29470	-4247	-47994
2016	21241	30570	-9329	-51463
2017	25597	31586	-5989	-51421

Източник: НСИ.

Като имаме предвид, че през последните години нетната миграцията е между 5 и 10 хил. души за 10 години населението намалява само от миграцията с 50 до 100 хиляди. Общият негативен прираст обаче - от миграция и от естествено движение, възлиза на около 50 хил. годишно, т.е. за 10 години населението намалява с около половин милион.

Друг източник на данни за миграцията у нас е ООН. Данните на ООН се основават на оценки и са налични за периода 1950 - 2020 година. Тук са представени данните за нетната миграция за последните 30 години (табл. 2). От таблицата се вижда, че нетният миграционен прираст е отрицателен през целия период, а най-силна е емиграционната вълна непосредствено след 1990 година. Постепенно този негативен прираст намалява, като през последните десет години броят на изселилите се от страната превишава този на заселилите се с 24 хил. души.

2. Нетна миграция в България през периода 1990 - 2020 година (в хил.)

1990 - 1995	1995 - 2000	2000 - 2005	2005 - 2010	2010 - 2015	2015 - 2020
- 356	- 134	- 86	- 84	- 24	- 24

Източник: ООН.

Остаряване на населението

Като резултат от външната миграция, а също и от увеличаването на продължителността на живота, населението остарява, т.е. увеличава се делът на старите хора сред населението (Мургова, М., 2017). Остаряване на населението се наблюдава във всички развити страни, където в съвременните условия раждаемостта е ниска, а продължителността на живота се увеличава. В България действа като специфичен фактор в това отношение външната миграция; емигрантите са в по-голямата си част млади хора, което води до увеличаване на дела на възрастните, оставащи в страната. От друга страна, населението на България би имало още по-висок относителен дял на старо население (по-висока степен на демографско остаряване), ако продължителността на живота беше по-висока. Ниската раждаемост, комбинирана с висока продължителност на живота - какъвто е случаят в Япония например - води до висок процент на старо население (респективно - висока степен на демографско остаряване).

По данни на ООН през 2019 г. България е била на 7-о място в света по относителен дял на населението на възраст 65 и повече години – 21.3%, или близо 1 млн. и 500 хил. души (табл. 3).

3. Страни с най-висок относителен дял на населението на възраст 65 и повече години в света през 2019 година

Място	Държава	Относителен дял на населението на възраст 65 и повече години към общия брой на населението (в %)
1	Япония	28.2
2	Италия	22.8
3	Финландия	21.9
4	Португалия	21.8
5	Гърция	21.8
6	Германия	21.4
7	България	21.3
8	Хърватия	20.4
9	Франция	20.3
10	Латвия	20.3

Източник: ООН, 2019 година.

Нужно е да се работи повече за създаването у всички хора в България на едно по-реалистично отношение към живота в чужбина, да се възпитават у младото поколение морал и ценности, насочени към подобряване на живота у нас, а не към негативизъм и отхвърляне на всичко българско. Родителите трябва да престанат да внушават на децата си неверни представи за живота в чужбина и да ги насочват към емиграция на всяка цена, защото това може да им донесе не само позитиви както в чисто психологически план, така и в областта на организацията на семейните им отношения. Семейството в България се намира в процес на сериозни трансформации, все още слабо проучени от науката, които също оказват влияние върху психиката на хората, особено ако това се съпътства в миграция.

Заклучение

Държавата би следвало чрез подобряване на социално-икономическите условия да ограничи миграцията, чрез което да се подобри и демографската ситуация у нас, тъй като мигриращите са най-вече хора в трудоспособна и репродуктивна възраст¹⁹. Създаването на подходящи социално-икономически условия за младите хора у нас ще допринесе за подобряване на всички демографски показатели: раждаемост (тъй като младите хора в репродуктивна възраст ще родят децата си у нас), смъртност (тъй като структурата на населението ще се промени и това ще доведе до намаление в коефициента на смъртност).

Държавата трябва да обърне сериозно внимание и на **образованието** у нас - средно и висше, тъй като все повече деца се оказват извън образователната система, а от тези които са включени, една голяма част излизат неграмотни. Според данни на Програмата за международно оценяване на учениците (PISA) равнището на грамотност по основни предмети - четене, математика и природни науки е ниско и с тенденция към намаление през последните години (Институт за изследване на образованието, 2018). Изследването показва също висока степен на различия между учениците с високи и ниски постижения в овладяването на знания и умения по основните предмети. В това отношение образователната система в България предстои да осъществява сериозни реформи с цел подобряване на равнището на грамотност на младите хора.

Част от тези младежи влизат без необходимите качества и знания във висшите училища, които са превърнати в търговски дружества. От това следва, че образованието у нас трябва качествено да се подобри, от една страна, за да осигури качествена работна ръка за икономиката на страната ни, а от друга - за да се спре изтичането на млади хора с цел образование в чужбина, което често ги превръща в емигранти. Без краткосрочна, а също и дългосрочна стратегия за бъдещото икономическо развие това няма как да се случи. Безпринципното раздаването на средства без оглед на ефективността им и на бъдещия резултат е пагубно за страната.

Предложението в т. нар. Нова Конституция на Република България от септември 2020 г. за насърчаване на раждаемостта сред населението с по-висок образователен ценз е дискриминиращо. Предпоставката, че населението с по-високо образование ще създаде „по-качествено“ поколение има основание, но невинаги е вярна, най-вече от гледна точка на това какво се разбира под „качествено“ поколение. **Сегашната политика на насърчаване на раждаемостта доказва, че в много случаи има негативни последици** (особено сред някои етноси), тъй като води до положението децата да издържат родителите си (посредством детските

¹⁹ Цитиран вече доклад до Администрацията на президента на Р България.

надбавки и помощи), а самите деца са обречени на бедност, социална изолация и са лишени от добро възпитание и образование. В случая държавата се изправя пред нуждата да решава проблем, който сама е създала.

Съвременните тенденции на раждаемостта показват, че тя намалява в много страни по света - в развитите и развиващите се страни, и това не се разглежда като „катастрофа“. Проблемът на страната ни не е в малкия брой на децата, а в това какви грижи държавата и обществото (включително семейството) полагат за тях.

Съществен проблем на развитието на населението у нас е **здравето на нацията**:

- Необходима е здравна реформа в помощ на пациентите, а също и на медиците. Необходим е контрол на средствата, наливани в здравната каса; промяна и строг контрол на клиничните пътеки, по които се извършва заплащането на здравните грижи и услуги. Доплащането от страна на пациентите е необходимо да се уеднакви с това в другите европейски държави - членки на ЕС (от 50 у нас на 15% в ЕС). По този начин медицинските грижи и услуги, от които (поради остаряване на населението) в България се нуждаят все повече хора, ще станат по-достъпни.

- Необходимо е да се засили превенцията на заболяванията и най-вече на сърдечно-съдовите заболявания. Превенцията на тези заболявания е съществена с оглед на намалението на смъртността от този клас причини за смърт, която е най-висока у нас и значително по-ниска у страните от Западна Европа. Пропагандирането на здравословен начин на живот (намаление на тютюнопушенето и употребата на алкохол, забраната на реклами на нездравословни храни, осигуряването на подходящи условия за спорт и активна почивка) може да бъде началото. В западноевропейските страни, както и в САЩ, Канада и Австралия пропагандирането на вредата от тютюнопушенето е отнело дълго време (повече от 20 години), но днес резултатът е налице. У нас целенасочено такава пропаганда не се провежда, тъй като приходите от акцизи от алкохол и цигари са съществено перо в бюджета на държавата за сметка на здравето на населението.

- В повечето страни от Западна Европа смъртността от инфаркт и инсулт е сведена до минимум благодарение на своевременната намеса на бързата помощ и добре оборудваните линейки. У нас бързата помощ от десетилетия е negliжирана.

- Накрая, но не на последно по важност място, следва да подчертаем необходимостта от повишаване на **качеството на научните изследвания** и на публикациите по демографски въпроси. В рамките на ЕС през последните години и десетилетия са проведени редица международни изследвания относно здравето, семейството, раждаемостта, смъртността,

отглеждането на децата, ролята на възрастните хора и динамиката на поколенията в условията на демографско остаряване.

- В част от тези изследвания българските учени изобщо не са участвали, а в други участието им е било епизодично или непълно. Наученото от наши демографи в западноевропейски и световни университети и научни организации и институти е negliжирано. Нужно е науката и учените от България да заемат подобаващото им се място при анализа на националните и международните демографски изследвания и планирането на нови, включващи най-наболелите проблеми на съвременния свят.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Институт за изследване на образованието (2018). Качество и равенство в училищното образование - PISA 2018 - Резултати. Достъпно на: <http://ire-bg.org/> резултатирpisa2018

Колектив (2019). Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България. Том 1: Раждаемост и семейна политика. Изд. на БАН „Проф. М. Дринов“. С. 2019. ISBN 978-954-322-958-1.

Мургова, М., М. Сугарева (2020). Демографски процеси в България и страните от ЕС. Непубликуван доклад за Администрацията към Президентството на Република България, септември

Мургова, М. (2017). Демографско изследване на здравното състояние на старите хора в България (монография). *Болкан пбблишинг къмпани*, София.

Сугарева, М. (2013). Юношеската раждаемост като проблем на съвременната динамика на раждаемостта в България. Сп. Население бр. 1 - 2

Сугарева, М. (2015). Раждаемостта сред тийнейджърите като основен проблем на раждаемостта в България. Население, стр. 27 - 54.

Сугарева М., К. Лилова (2015). Здраве, продължителност на живота и смъртност. *Пленарен доклад на работна група „Здраве, продължителност на живота и смъртност“*, Форум за демографското положение на България. София, БАН, 2014 г.

Сугарева, М. (2018). Показателите за смъртност и раждаемост в демографията - дефиниции и терминология. Сп. Статистика

Mourgova, M. (2018). Gender differences in life expectancy with chronic disease in old Age in Bulgaria. *Economic alternatives*, Issue 1, pp. 29-34

Mourgova M., M. Sugareva (2019). Migration, Demographic Ageing, and Problems of Old People in Bulgaria. Jubilee International Scientific Conference “ECONOMIC AND SOCIAL [DIS] INTEGRATION”. Plovdiv University, Plovdiv, June 27th

КАКВИ СА РЕАЛНИТЕ ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРИЯ?¹

Марта Сугарева*, Мариана Мургова**

РЕЗЮМЕ Статията има за цел да разсее някои необосновани страхове, разпространяващи се в публичното пространство във връзка с демографското развитие на България. Разглеждат се тенденциите на основните демографски процеси в България през последните десетилетия (след 1960 г.) - раждаемост, смъртност, естествен прираст и свързани с тях елементи на демографското развитие, като се съпоставят със съответните процеси в други европейски страни. Подбрани са общо шест държави, включително България, като се използват едни и същи индикатори на въпросните процеси. Информацията също е уеднаквена - от базата данни на Евростат с цел да се избегнат недоразумения и несъответствия, породени от причини, свързани с произхода на данните. Изводите са в областта на политиката към населението и към демографските изследвания у нас.

* Проф. д-р, преподавател в ПУ „Паисий Хилендарски“; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

** Доц. д-р, преподавател в УНСС - София; e-mail: mmurgova@unwe.bg.

¹ Статията е написана на базата на непубликуван доклад до Администрацията на президента на Р България с автори доц. М. Мургова и проф. М. Сугарева: „Демографски процеси в България и страните от ЕС“, септември, 2020 година. Тук текстът е представен със съкращения, както и са добавени нови графики, а други таблици и графики са изключени от анализа.

С КАКИМИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМИ ДЕМОГРАФИЧЕСКИМИ ПРОБЛЕМАМИ СТАЛКИВАЕТСЯ БОЛГАРИЯ?¹

Марта Сугарева*, *Мариана Мургова***

РЕЗЮМЕ Статья призвана рассеять некоторые необоснованные опасения, распространяемые в публичном пространстве в отношении демографического развития Болгарии. Рассмотрены тенденции основных демографических процессов в Болгарии за последние десятилетия (после 1960 года) - рождаемости, смертности, естественного прироста и связанных с ними элементов демографического развития, по сравнению с соответствующими процессами в других европейских странах. Было отобрано шесть стран, в том числе Болгария, с использованием одних и тех же показателей рассматриваемых процессов. Во избежание недоразумений и несоответствий, вызванных причинами, связанными с происхождением данных, использовалась согласованная информация из базы данных Евростата. Сделаны выводы в области демографической политики и демографических исследований в нашей стране.

---

* Проф. д-р, преподаватель в ПУ „Паисий Хилендарски“; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

** Доц. д-р, преподаватель в УНСС - София; e-mail: mmurgova@unwe.bg.

¹ Статья «Демографические процессы в Болгарии и странах ЕС», написана на основе неопубликованного доклада к Администрации президента Республики Болгарии, авторами: доц. М. Мурговой и проф. М. Сугаревой в 2020 году. Здесь текст представлен с сокращениями, а также добавлены новые графики, а некоторые таблицы и графики изъятые из анализа.

WHAT ARE THE REAL DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF BULGARIA?¹

Marta Sugareva*, *Mariana Murgova***

SUMMARY The article aims to dispel some unfounded fears spreading in the public space in connection with the demographic development of Bulgaria. The tendencies of the main demographic processes in Bulgaria during the last decades (after 1960) - birth rate, mortality, natural increase and related elements of the demographic development are considered, compared with the respective processes in other European countries. A total of six countries, including Bulgaria, were selected using the same indicators of the processes in question. The information is also harmonized - from the Eurostat database in order to avoid misunderstandings and inconsistencies caused by reasons related to the origin of the data. The conclusions are in the field of population policy and demographic research in our country.

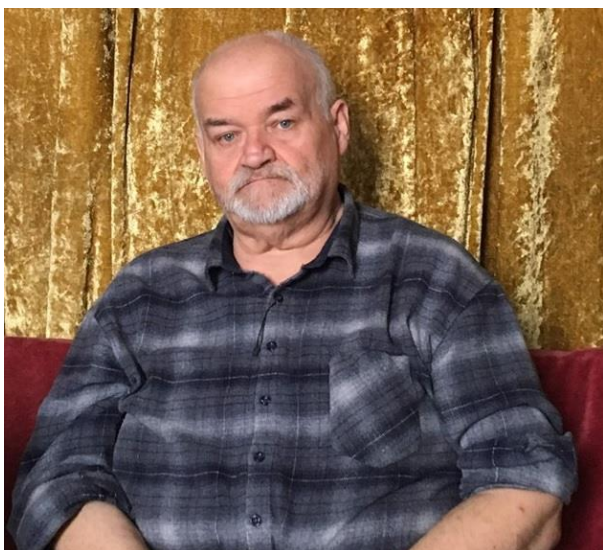
* Prof. Dr., lecturer at the University of Plovdiv 'Paisii Hilendarski'; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

** Assoc. Prof. Dr., lecturer at UNWE - Sofia; e-mail: mmurgova@unwe.bg.

¹ The article is written on the basis of an unpublished report to the Administration of the President of the Republic of Bulgaria with authors Assoc. Prof. M. Murgova and Prof. M. Sugareva: 'Demographic processes in Bulgaria and the EU countries', September, 2020. Here the text is presented with abbreviations, as well as new graphs are added, and other tables and graphs are excluded from the analysis.

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА КОХЕЗИОННАТА ПОЛИТИКА НА ЕС ВЪРХУ РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Веселин Бояджиев*, Васил Зарков**

Кохезионната политика (КП), известна още като „политика на сближаване“, „обща регионална политика“ или „кохезия“, е градивен елемент на европейския проект, тъй като намаляването на различията между отделните региони е принцип, предвиден още в преамбюла на Римския договор¹. Основната цел на тази политика е да насърчава балансираното развитие в целия Европейския съюз (ЕС), като подпомага действия, водещи до засилване на икономическото, социалното и териториалното сближаване, по-специално като намалява неравенствата между равнищата на развитие на отделните държави и региони и изостаналостта на регионите в най-неблагоприятно положение.

* Проф. д-р, СУ „Св. Кл. Охридски“, Геолого-географски факултет, катедра „Социално-икономическа география“, адрес: бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София; e-mail: v.boiadjiev@abv.bg.

** Д-р, ръководител сектор „Проекти за развитие“, БАКК АД, адрес: ул. „Добруджа“ 1, 1000 София; e-mail: vaskoggf@gmail.com.

¹ На 25 март 1957 г. в Рим се подписват два договора от 6 държави: Белгия, Западна Германия, Италия, Люксембург, Нидерландия и Франция. С първия договор се създава Европейската икономическа общност, а с втория - Европейската общност за атомна енергия (Евратом). Договорите влизат в сила на 1 януари 1958 година. Това са първите международни организации, основани на принципа за наднационалност, след създаването на Европейската общност за въглища и стомана (ЕОВС) няколко години по-рано чрез договора от Париж, подписан на 18 април 1951 година.

За постигането на тази цел се отделя значителен дял от общия бюджет на ЕС, което превръща КП в основната европейска инвестиционна политика. Рамката на КП се определя за седемгодишен период и включва различни програми, проекти и партньори, подпомагани основно чрез Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР), Европейския социален фонд (ЕСФ) и Кохезионния фонд (КФ). Бюджетът ѝ традиционно възлиза на над 30% от съответната многогодишна финансова рамка на ЕС, като за периода 2021 - 2027 г. средствата за КП са в размер на над 330 млрд. евро.

Основни понятия. Във физиката терминът „кохезия“ се определя като сила на привличане, на сцепление между молекулите на едно и също вещество². В условията на европейската интеграция понятието „кохезия“ се използва като термин, означаващ сила на сцепление или степен на единение в рамките на Общността. В първия случай кохезията е сила, която действа в посока на усилване на интеграцията до достигане на единно цяло. Във втория случай кохезията е състояние, което показва до каква степен е постигнато вече това единство³.

Една от целите в ЕС е постигането на трите вида кохезия - икономическа, социална и териториална. Правното основание за провеждането на политиката за икономическо и социално сближаване е Глава XVII от консолидирания Договор за Европейската общност, озаглавена „Икономическа и социална кохезия“. Оперативното определение за „икономическа кохезия“ е сближаване на основните доходи, нивата на заетост и конкурентоспособността на регионалните и националните икономики⁴, водещо до постигането на висока степен на еднородност на икономическата среда в рамките на Съюза⁵.

Прилагателното „социален“ има латински произход, чието значение визира преди всичко степента на кохезия между хората, т.е. процеса на сближаване и превръщането им в общество⁶. В европейски контекст „социалната кохезия“ се определя като подход и процес на сближаване и приобщаване в обществото, основаващ се на преодоляване на неравенството, маргинализирането

² Речник на българския език. Т. 15 (Р). Институт за български език към БАН. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015, <https://ibl.bas.bg/rbe/> [22.07.2021 г.].

³ Хаджиниколов, Д. Кохезионната политика на ЕС и регионалните различия в България. - Във: Сб. Европейският съюз на кръстопът. Доклади от международната конференция на катедра „Европеистика“, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, май 2014 г., с. 1, <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/61319/> [28.07.2021 г.].

⁴ The European Union and Its „Cohesion“ Policies: An Evaluation. Institute for International Economics, p. 4, <http://www.iie.com/> [28.07.2021 г.].

⁵ Хаджиниколов, Д. Кохезионната политика на ЕС и регионалните различия в България. - Във: Сб. Европейският съюз на кръстопът. Доклади от международната конференция на катедра „Европеистика“, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, май 2014 г., с. 2, <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/61319/> [28.07.2021 г.].

⁶ Богданов, Б. Някои основни аспекти на социалната политика и ролята на статистиката в началото на новото хилядолетие. Теория и методология на статистическите изследвания. Статистика, бр. 1 - 2/2013, с. 1, https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/en/details.php?article_id=31 [28.07.2021 г.].

и социалното изключване на определени индивиди и групи⁷, т.е. тя води до взаимното приемане на различните обществени групи, включително и тези на най-бедните, и споделяне на отговорностите. Следва да се отбележи, че социалната кохезия не може да реши и премахне социалните проблеми в отделните държави членки, но има за цел да смекчи социалните контрасти и да отслаби икономическата тежест върху социално слабите индивиди и групи в рамките на Общността.

С Договора от Лисабон⁸ от 2009 г. към целите за икономическо и социално сближаване е добавена целта за териториално сближаване. В терминологичния речник, приет от Европейската конференция на министрите, отговарящи за пространственото развитие към Съвета на Европа (CEMAT)⁹ „териториалната кохезия“ се разглежда като измерение, което допълва целите на икономическата и социалната кохезия. То цели насърчаване на хармоничното и хомогенното развитие на цялата територия. Според някои автори¹⁰ териториалната кохезия е многоизмерно понятие, което включва минимум три елемента: 1) качество на територията: качество на живот и труд; условия на живот, които са сравними между отделните зони, аналогичен достъп до услуги от общ интерес и до знания; 2) териториална ефикасност: ефикасна експлоатация на ресурсите от енергия, земя и природни ресурси; конкурентоспособност на икономическата тъкан и привлекателност на територията; вътрешна и външна достъпност; капацитет на устойчивост срещу разрушителните сили, свързани с процесите на глобализация; териториална интеграция и коопериране между регионите; 3) идентичност на територията: наличие на „социален капитал“, капацитет за развитие на споделени визии за бъдещето; местно ноу-хау (know-how - знам как) и специфика; производствено предназначение и конкурентни предимства на всяка територия.

От приведените определения може да заключим, че КП в трите ѝ измерения (цели) се основава на широка визия, която обхваща не само икономическото развитие на изоставашите региони и подпомагане на уязвими социални групи, но също така и устойчивост на околната среда и зачитане на териториалните и културните характеристики на отделните региони на ЕС. Пътят на сближението обаче са равните възможности за развитие, а не да действа принципът на уравниловката за прехвърляне на ценности между богати и бедни региони.

⁷ Речник на думите в българския език, <http://rechnik.info/> [28.07.2021 г.].

⁸ Договор от Лисабон за изменение на Договора за Европейския съюз и на Договора за създаване на Европейската общност - подписан в Лисабон (Португалия) на 17 декември 2007 г., влязъл в сила на 1 декември 2009 година.

⁹ Glossary of key expressions used in spatial development policies in Europe. 14 CEMAT (2006) 6, Strasbourg 24 January 2007, p. 17, http://commin.org/upload/Glossaries/European_Glossary/CEMAT_Glossary_Jan_24th_2007.pdf, [29.07.2021 г.].

¹⁰ Camagni, R. „The rationale for territorial cohesion and the place of territorial development policies in the European model of society“. Paper presented at the Vienna Seminar on „Territorial cohesion and the European model of society“ July 2005.

Историческо развитие на КП. В исторически контекст политиката на сближаване е градивен елемент на европейския проект за създаване на общ пазар, включващ свободно движение на хора, стоки, услуги и капитали и изграждане на митнически съюз. През 1957 г., когато шестте основополагащи държави подписват Договора за създаване на Европейската икономическа общност (ЕИО), тяхната основна цел е да заздравят единството на своите икономики и да осигурят хармоничното им развитие чрез намаляване на различията, съществуващи между различните региони и изостаналостта на по-слабо облагодетелстваните региони. Тази цел е продиктувана от безпокойството, че някои не толкова развити региони няма да са в състояние да се възползват от по-нататъшната интеграция на единния пазар¹¹.

Тези опасения се оказват основателни. Последвалите разширявания значително увеличават различията в ЕС. През 1986 г. с присъединяването на Гърция, Испания и Португалия към Съюза делът на населението, живеещо в региони с БВП на глава от населението под 30% от средния за ЕС, се увеличава от 12.5 на 20%¹². Последните три разширявания увеличават драстично регионалните различия и подчертават още по-силно необходимостта от политика, насочена към гарантиране на развитието във всички региони. Тази потребност е призната и от Лисабонския договор, който, както вече беше посочено, добавя целта за териториално сближаване към целите за икономическо и социално сближаване.

Резултатите и слабостите на провежданата КП насочват вниманието върху факта, че макар и да е допълнена от териториалността, политиката не е постигнала в пълна степен своите цели. Тази политика не можа да бъде осъществена изцяло, тъй като липсва политика на синтез и координация, която да дава насоки относно прилагането на регионално и местно равнище на секторните политики, изготвени на „макро“, паневропейско равнище, от една страна, и сътрудничеството от индивидуално и саморегулаторно естество между регионите и общините, от друга¹³. Според Веселинова: „Необходими са резки и генерални политически промени, които не могат да се осъществят при елиминиране на географската наука, образование и обществена практика, както е досега.“¹⁴

¹¹ Регионална политика - интегриран подход. Преглед на 360°. Panorama inforegio, бр. 34, 2010 г., с. 4 http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag34/mag34_bg.pdf [20.07.2021 г.].

¹² Пети доклад за икономическото, социалното и териториалното сближаване на ЕС. ЕК, 2010 г., с. 201, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_bg.pdf [21.07.2021 г.].

¹³ Съобщение на Комисията „Градското измерение на политиките на ЕС - ключови характеристики на една програма на ЕС за градовете“. ЕК, Брюксел, 2014 г., COM(2014) 490 final, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52014DC0490> [25.07.2021 г.].

¹⁴ Veselinova, N. (2020). The illusion about the cohesion: A view from Bulgaria. Knowledge International Journal, 38(6), 1475 - 1480. Retrieved from <https://ikm.mk/ojs/index.php/KIJ/article/view/3850>, p. 1479.

Предизвикателствата на териториалното сближаване като основна цел на Съюза налагат териториалните въпроси и политиките на Общността да обърнат по-голямо внимание на своето териториално въздействие. Обектът на регионалната политика - територията, е сложен и динамичен. В него се пресичат множество направления на общественото развитие (икономическо, социално, политическо, екологично и т.н.), подложен е на постоянното влияние на разнороден и противоречив комплекс от фактори на вътрешната и външната среда¹⁵. Във връзка с това и съгласно Учредителния договор на ЕС разработването и прилагането на всички европейски политики трябва да отчитат техния ефект върху икономическото, социалното и териториалното сближаване. Понастоящем някои политики имат ясно териториално измерение като транспортната политика или политиката за околната среда. Други политики имат частично териториално измерение като политиката за научните изследвания, информационното общество или здравеопазването. При други политики не се прави или не може да се направи разграничение при тяхното прилагане в различни части на ЕС - например политиката за единния пазар или търговията. Не е необходимо политиките да имат специфично регионално направление, за да може да се оцени техният ефект върху сближаването. Въпреки това се изисква да има цялостно разбиране за въздействието на дадена политика на място, независимо дали тя е пространствено насочена, или не.

Както се посочва в 5-ия доклад за икономическото, социалното и териториалното сближаване на ЕС, въздействието на КП не може да постигне максимални резултати, ако се приеме фрагментарен подход и политическите решения се вземат изолирано. Така например инфраструктурните подобрения не водят автоматично до по-висок растеж и всъщност могат да доведат до нетно намаляване на икономическата активност в по-слабо развитите региони - „изтичане чрез свързване“. Инвестициите в инфраструктурата трябва да се съчетаят с инвестиции в образованието, предприятията и иновациите, за да се гарантира, че те не само ще окажат положителен ефект върху развитието, но и че резултатите от този ефект ще бъдат максимални като се отчитат допълнителните ефекти от тези други инвестиции. Аналогично, иновациите могат да бъдат пространствено насочени, но не и ползата от тях. Следователно инвестициите в научните изследвания и развитие и в бизнеса трябва да бъдат допълвани от инвестиции в човешкия капитал не само за повишаване на ефективността на процеса на регионални иновации, но също така и за да се гарантира, че резултатите от иновациите са широко разпространени, както в пространствен, така и в социален аспект¹⁶.

¹⁵ Андонова, К. Приложни аспекти на интегрираните политики за регионално развитие. Известия на Съюза на учените - Варна 1/2011, с. 47, http://www.su-varna.org/Humanitari-1-011/46_51.pdf [01.08.2021 г.].

¹⁶ Пети доклад за икономическото, социалното и териториалното сближаване на ЕС. ЕК, 2010 г., http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/official/reports/cohesion5/pdf/5scr_bg.pdf [21.07.2021 г.].

Повтаряща се констатация при оценките¹⁷ във всички области на инвестициите на КП е изразената склонност към „усвояване“, т.е. изразходване на пари вместо фокусиране върху това, което фондовете и финансираните от тях програми реално трябва да постигнат. И докато първото очевидно е предпоставка за успех, то последното буди притеснение. Така например системите за наблюдение обикновено дават приоритет на разходите и непосредствените резултати (като брой обучени или километри новопостроени пътища), отколкото на крайните резултати (като брой на хората, получили работа след обучение или спестено време при пътуване), да не говорим за въздействията (по-добре обучена работна ръка или по-ефективни транспортни мрежи при регионалното развитие). Понастоящем КП има потребност да развие в обществото стремеж към фокусиране върху осъществяването. Това трябва да започне от програмите, определящи ограничен брой политически приоритети (концентрация) с ясно виждане как те ще бъдат постигнати и как тяхното постигане ще допринесе за икономическото, социалното и териториалното развитие на съответните региони или държави членки.

Националните правителства на отделните държави членки прилагат различни политики за регионално развитие с цел по-нататъшно развитие на икономическото, социалното и териториалното сближаване. Докато някои държави членки дават приоритет на справянето с регионалните различия, други повече се фокусират върху националната конкурентоспособност или върху специфични териториални черти. Независимо от използвания подход акцентът все повече се поставя върху стимулиране на вътрешното развитие чрез предоставяне на помощ за региони със сравнително предимство, отколкото за компенсиране на региони в неблагоприятно положение. Както показва опитът на отделните държави, в т.ч. и на България, има различни стратегии за осъществяването на тази политика и съответно различни резултати.

В рамките на ЕС за провеждане на КП се използва общата класификация на териториалните единици за статистически цели (NUTS), прилагана от Евростат за регионите в ЕС, съгласно Регламент (ЕС) № 1059/2003 година. Тя определя три нива, като именно второто (NUTS II) е основното за прилагането на политиките по сближаване. В България изграждането на NUTS започна в края на 90-те години на миналия век, успоредно с разработването и приемането на първия Закон за регионалното развитие (ЗРР). До момента са разработвани два варианта на класификацията - първият преди 2006 г. и сега действащата класификация.

¹⁷ European Commission. Ex-Post Evaluation of Cohesion Policy programmes 2000-06: The URBAN Community Initiative. Evaluation report. June 2010, pp. 40 - 110, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/urbanii/final_report.pdf [26.07.2021 г.];

European Commission. Fostering the urban dimension. Analysis of the Operational Programmes co-financed by the European Regional Development Fund (2007-2013). Working Document of the Directorate-General for Regional Policy. Brussels, 25 November 2008, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2007/working/urban_dimension_en.pdf [02.08.2021 г.].

Основната разлика между вариантите на класификацията е в промяната на териториалния обхват на единиците NUTS II. Броят им се запазва (6), както и наименованията им (на географски принцип), но поради влошени демографски тенденции, особено в Северозападния район, се прави механично прегрупиране на областите (NUTS III). Това се налага, за да се отговори на европейското нормативно изискване регионите от равнище NUTS II да имат не по-малко от 800 хил. души население. Промяната при NUTS II води след себе си и промяна в границите на NUTS I. Настъпва и промяна в наименованието (дефиницията), породена от промените в ЗРР от 2008 г. (променящ и отменящ ЗРР от 2004 г.) от „райони за планиране“ към „райони от ниво 2“, т.е. районите вече не са планови, не са икономически, а са само статистически¹⁸. Съгласно последните редакции на ЗРР от 2020 г.: „Районите, които образуват ниво 2, са региони за планиране, не представляват административно-териториални единици...“¹⁹.

Въздействие на КП върху регионалното развитие на България. Регионалното развитие на България е обект на засилен интерес през последните две десетилетия. Налице са множество научни и научно-приложни изследвания и разработки. Това е следствие както от външни, така и от вътрешни фактори. Външните са свързани преди всичко с членството на България в ЕС, по силата на което страната ни следва да реализира общите принципи на общоевропейската политика за сближаване. Вътрешните фактори са свързани с все по-значимите асиметрии както между отделните региони на страната, така и на вътрешнорегионално равнище.

След присъединяването на България към ЕС от началото на 2007 г. оперативните програми (ОП), съфинансирани от фондовете на ЕС за периода 2007 - 2013 г., се превръщат в инструменти за структурно приспособяване и развитие на страната в съответствие с КП на ЕС. През първия за страната програмен период е получен достъп до средства в размер на около 7.8 млрд. евро, предназначени за съфинансиране на 7 програми. По данни на Министерството на финансите към 31 март 2017 г. усвоените средства от европейските фондове възлизат на над 7.6 млрд. евро, като степента на усвояване е 97.94%.

¹⁸ Бояджиев, В. Регионално развитие и местно самоуправление. - Във: Икономиката на България и Европейския съюз. Догонващо икономическо развитие - стратегия и реалности. Икономически институт на БАН, Фондация „Фридрих Еберт“, С., 2006 г.

¹⁹ Закон за регионалното развитие. В сила от 31.08.2008 г., обн., ДВ, бр. 50 от 30 май 2008 г., посл. изм. и доп., ДВ, бр. 21 от 13 март 2020 г., чл. 4, ал. 3.

**1. Бюджет и финансово изпълнение на ОП за периода 2007 - 2013 г. към
31.03.2017 година**

ОП/фонд	Бюджет на ОП (ЕС – част, и национално съфинансиране), в евро	Сертифицирани разходи към ЕК 31.03.2017, в евро	Относителен дял на изпълнение на ОП - %
ОП „Транспорт“/ЕФРР и КФ	1911152498	1883941926	98.58
ОП „Околна среда“/ЕФРР и КФ	1641623150	1644739751	95.83
ОП „Регионално развитие“/ЕФРР	1601274759	1528834972	95.48
ОП „Развитие на човешките ресурси“/ЕСФ	1213869575	1215808513	100.00
ОП „Конкурентоспособност на българската икономика“/ЕФРР	1162215552	1124602880	96.76
ОП „Административен капацитет“/ЕСФ	174057556	172135263	98.90
ОП „Техническа помощ“/ЕФРР*	54658454	55025971	100.00
Общо	7758851545	7625089275	97.94

Източник: <https://www.minfin.bg/bg/374> [02.08.2021 г.].

Страната имаше възможност да използва тези средства за преодоляване на значителното си изоставане по отношение на общото икономическо развитие, състоянието на инфраструктурата и жизнения стандарт.

През втория за страната програмен период (2014 - 2020 г.) е получен достъп до средства по линия на европейските фондове в размер на 8.7 млрд. евро²⁰, предназначени за съфинансиране на 8 програми. В сравнение с периода 2007 - 2013 г. разполагаемият ресурс е по-голям с около 940 млн. евро. През 2020 г. е получен достъп до допълнителни средства по програмите с индикативен размер от 636 млн. евро от ЕС в подкрепа на преодоляването на последиците от кризата, предизвикана от COVID-19 (REACT-EU). Към 31 декември 2020 г. средното изпълнение на програмите е 54.5%.

²⁰ В анализа не са включени средствата, които страната ще получи по Програмата за развитието на селските райони, ОП „Морско дело и рибарство“, първия стълб на Общата земеделска политика на ЕС, както и средствата за изпълнение на трансгранични програми.

2. Бюджет и финансово изпълнение на ОП за периода 2014 - 2020 г. към 31.12.2020 година

ОП/фонд	Бюджет на ОП (ЕС – част, и национално съфинансиране), в евро	Общо платено по ОП към 31.12.2020, в евро	Относителен дял на изпълне- ние на ОП - %
ОП „Транспорт и транспортна инфраструктура“/ЕФРР и КФ	1789123639	908602543	41.10
ОП „Околна среда 2014 – 2020“/ЕФРР и КФ	1734666074	659105707	38.00
ОП „Наука и образование за интелигентен растеж“/ЕФРР и ЕСФ	634225572	339976208	53.60
ОП „Региони в растеж“/ЕФРР	1543182113	949593809	61.53
ОП „Развитие на човешките ресурси 2014 – 2020“/ЕСФ	1161806461	834129553	71.80
ОП „Иновации и конкурентоспособност“/ЕФРР	1456546145	819235633	56.25
ОП „Инициатива за малки и средни предприятия“/ЕФРР	102000000	102000000	100.00
ОП „Добро управление“/ЕСФ	280469251	129905976	46.32
Общо	8702019 255	4742549429	54.50

Източник: <https://www.minfin.bg/bg/1091> [02.08.2021 г.].

Независимо от факта, че все още предстоят плащания и реализиране на проекти по отделните ОП в рамките на периода 2014 - 2020 г., които безспорно ще окажат влияние върху развитието на българските региони, на базата на събраните до момента данни можем да направим заключения от постигнатото дотук.

Статистическите данни и изследвания²¹ през последните години показват процеси, обратни на търсената кохезия - продължаващо задълбочаване на регионалните различия както между регионите на ниво NUTS II, така и на по-ниско териториално равнище, а също и по оста градски - рурални райони. В следващите редове, без да претендираме за изчерпателност, предвид ограниченията на разработката, ще разгледаме някои ключови за българските региони показатели.

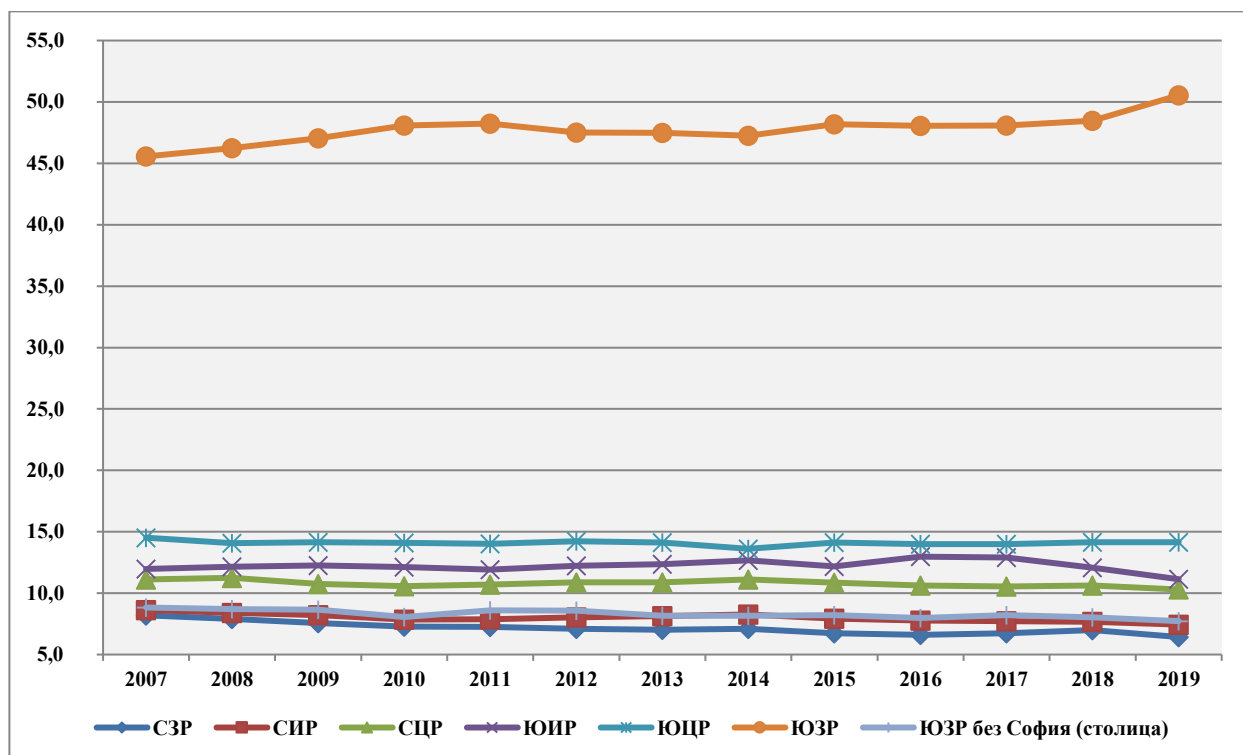
По определение на Евростат брутният вътрешен продукт (БВП) е индикатор за производството на една страна или регион. Той отразява общата стойност на произведените стоки и услуги, от която са извадени всички стоки и услуги, използвани за непосредствена консумация при тяхното производство. Представянето на БВП в стандарта на покупателната

²¹ Годишни доклади на Института за пазарна икономика „Регионални профили: показатели за развитие“, <https://www.regionalprofiles.bg/bg/>; Първи преработен и актуализиран доклад за Социално-икономическия анализ на районите за планиране от ниво 2 в Република България. МРРБ, 2020 г., <https://www.eufunds.bg/bg/oprd/node/5747>; Социално-икономически анализ на развитието на селските райони. МЗХГ, 2020 г., https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2020/01/21/ и други.

способност (СПС) елиминира различията в ценовите равнища между страните. Изчисленията на човек от населението позволяват сравнения на икономики и региони, които се различават значително в абсолютен размер. БВП на човек от населението в СПС е ключова променлива за определяне на това дали един регион от ниво NUTS II има право на помощ по линия на европейските фондове.

През годините на членство на страната ни в ЕС се задълбочават регионалните различия на равнище NUTS II по формиран БВП. Югозападният район, в който попада основният икономически център на страната - столицата София, формира повече от половината - 50.5% от БВП на страната през 2019 г., като увеличава приноса си с 4.9% за последните 13 години.

Фиг. 1. Структура на БВП по региони от ниво 2 на Република България за периода 2007 - 2017 г., в %

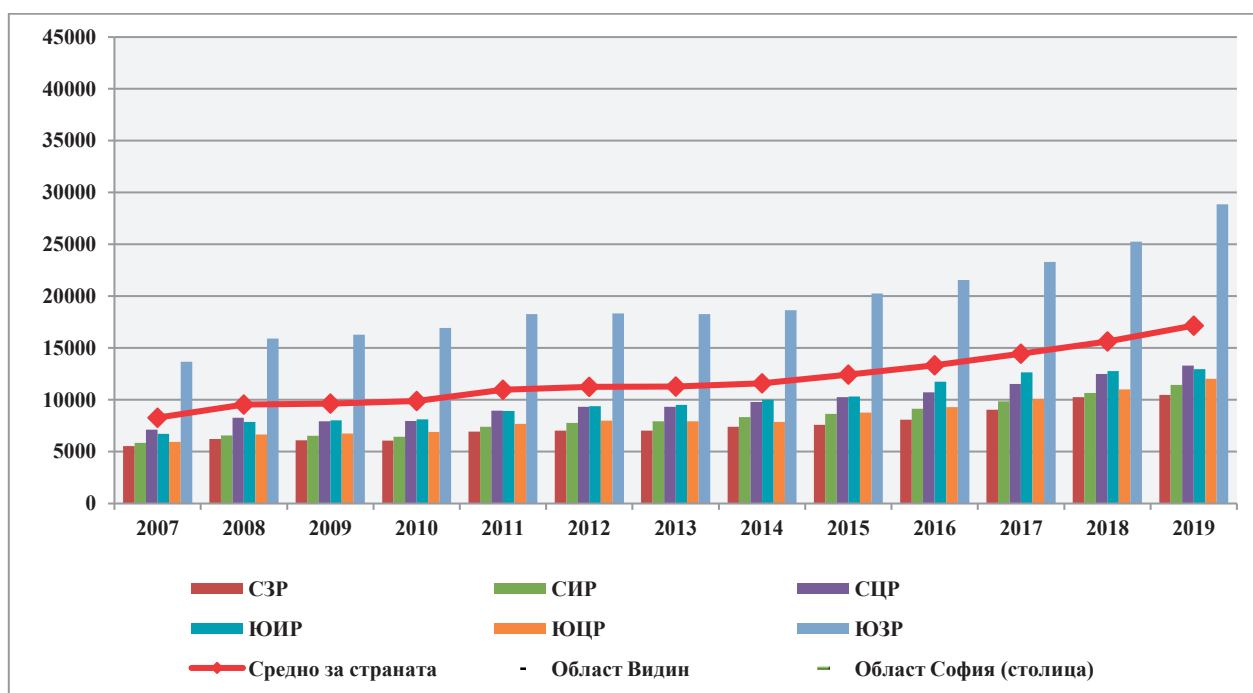

Източник: <https://infostat.nsi.bg/> [02.08.2021 г.] .

Всички останали региони намаляват присъствието си в икономиката на страната. При Южния централен (-0.4%), Северния централен (-0.8%) и Югоизточния район (-0.8%) тази тенденция е по-слабо изразена, докато Североизточният (-1.2%) и особено Северозападният район (-1.8%) намаляват приноса си по-осезаемо. На фиг. 1 се вижда, че ако извадим формирания БВП от столичния град, Югозападният район по разглеждания показател се нарежда непосредствено след Северозападния и Северния централен район.

По показателя „БВП на човек от населението“ за 2019 г. Югозападният район значително изпреварва останалите райони от ниво 2 (28 850 лв.), следван от Североизточния и Югоизточния район (13 309 и 12 971 лв.). Северозападният район остава на последно място с 10 477 лв. при средна стойност на показателя за страната 17 170 лева.

Фиг 2. БВП на човек от населението по региони от ниво 2 на Република България за периода 2007 - 2017 г., в левове

Източник: <https://infostat.nsi.bg/> [02.08.2021 г.].

По данни на Евростат²² и през 2019 г. България продължава да отчита най-ниското равнище на БВП на глава от населението, изразен в СПС сред държавите - членки на ЕС, или почти два пъти по-ниско (53%) от средното за ЕС-27 (100%). За справка, през 2010 г. страната е на 44% от средноевропейското ниво. Люксембург (260%) е страната с най-висок БВП на човек от населението в СПС - повече от 2.6 пъти над средния за ЕС, следвана от Ирландия (193%) и Дания (130%). Хърватия и България са страните с най-нисък БВП на човек в СПС, представляващ съответно 65 и 53% от средния за ЕС-27. Регионите от ниво NUTS II с най-висок БВП на човек през 2019 г. са Люксембург (260%), Южен регион в Ирландия (240%), Прага в Чехия (205%), както и Брюксел в Белгия и Източен и Централен регион в Ирландия (202%).

²² <https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-statistical-system/overview> [02.08.2021 г.].

През 2019 г. най-бедният регион в България и в ЕС е Северозападният с БВП на човек от населението в СПС 32% от средната стойност на ЕС-27 (100%), следван от френската отвъдморска територия Майот (също 32%), намираща се в Индийския океан, между Мадагаскар и Мозамбик, Северния централен и Южния централен район, съответно с 35 и 37%, и Югоизточния район (40%). Откроява се Югозападният район с 89% от средното равнище за ЕС през 2019 година. Това е с 6% над отчетеното година по-рано и с 13% над числото от 2010 година. Няма друг регион от ниво 2 в България, който да е близо до този резултат - той идва изцяло от столицата. Данни на равнище „област“ (NUTS III) са налични само към 2018 г., но те ясно показват, че стойността на показателя идва изцяло от столицата, където произведените БВП на човек се равнява на 110% от средното за ЕС. Налице е силно изразена поляризация в динамиката на БВП и в реализирания БВП на човек от населението между София (столица) и останалите области на страната при засилване на моноцентричния модел на развитие. Разликата между най-развита - София (столица), и най-изостаналия (Видин) в икономически план NUTS III регион нараства от 43 пъти през 2007 г. до 63 пъти през 2018 година. Най-значително изоставане се наблюдава в областите Силистра, Сливен, Видин и Кърджали, където БВП на човек от населението е около 23 - 26% от средното равнище за ЕС. Следва да отбележим, че регионът от ниво NUTS II, в който се намира столицата на дадена държава членка, има преднина в икономически план във всички държави членки на ЕС. Прага например се позиционира с БВП на човек от 205% от средното за ЕС при 93% за цяла Чехия. Регионът на Атина пък е на 91% при средно 67% в Гърция, а Букурещ е на 160% при 70% за страната.

Анализът на статистическите данни на НСИ и Евростат и сравненията с развитието на регионите от ниво NUTS II в ЕС показват, че всички български региони с изключение на Югозападния (поради наличието на столичния град) не достигат средните показатели, характеризиращи демографското и социално-икономическото развитие, като с най-неблагоприятни стойности на показателите е Северозападният район:

- Продължителността на живота в ЕС е 81 години, а в България е 75 години, 74.7 г. за Северозападния район (2019 г.).
- Смъртността в ЕС е 10.3‰, докато в България достига 15.5‰, като в Северозападния район е 20.5‰ (2019 г.).
- Детската смъртност в ЕС е 3.5‰, а в България е 5.6‰, достигайки 9.4‰ в Югоизточния район (2019 г.).

- Делът на рано напусналите образование на възраст 18 - 24 години²³ в ЕС е 10.6%, докато в Северозападния район е 22.9% (2019 г.).
- Българските региони имат един от най-високите проценти на младежи (15 - 24), незаети в трудова дейност, образование или обучение в ЕС. Средната стойност за ЕС е 10.1%, докато в Югоизточния район е 21.2% (2018 г.).
- Делът на населението на възраст 30 - 34 години с по-ниско от основно и средно образование в ЕС е 16.4%, докато в Северозападния район достига 24.4% (2018 г.).
- Делът на населението на възраст 30 - 34 години с висше образование в ЕС е 40.7%, в Северозападния район е 18.9% (2018 г.).
- Коефициентът на заетост в ЕС на лицата на възраст 15 - 64 г. е 67.6%, докато в Северозападния район е 58.8% (2018 г.).
- Използването на интернет от физически лица в ЕС е 87%, в Северозападния район е 62.2% (2019 г.).
- Населението в риск от бедност или социално изключване в ЕС е 22.4%, докато в България е 32.5%, като в Северозападния район е 41.2% (2019 г.).

Представените по-горе статистически данни до голяма степен дават отговор на поставените в началото на настоящата разработка въпроси: До колко ефективно политиката на сближаване се използва като инструмент за преодоляване на социално-икономическите различия и успяват ли българските региони наистина да се сближат както помежду си, така и в рамките на ЕС? Цифрите недвусмислено показват, че след два програмни периода (2007 - 2013 г. и 2014 - 2020 г.) различията не се преодоляват, дори напротив - задълбочават се. Това, от своя страна, дава отговор на въпроса за ефективността, а именно, че средствата не се използват по ефективен начин, който да отразява целите, поставени на европейско равнище. Следователно най-важният приоритет на публичните политики за регионално развитие през програмния период 2021 - 2027 г. следва да бъде свързан с прилагането на ясен план за реформи в провежданите политики, които ще допринесат за устойчив икономически растеж и повишаване на качеството на живот в отделните териториални равнища на страната. Задачата не е лесна. Тя изисква политическа и управленска воля, административен капацитет, както и много ресурси за дълъг период от време.

Подготовка на Република България за програмния период 2021 - 2027 година. Страната навлиза в третия си програмен период на изпълнение на КП след 2007 - 2013 г. и 2014 - 2020 година. В рамките на новия програмен период страната ни ще разполага със средства за

²³ Относителен дял на лицата на възраст 18 - 24 навършени години, завършили най-много основно образование и неучастващи в образование и обучение през последните 4 седмици (вкл. наблюдаваната), от населението на същата възраст.

инвестиции по линия на политиката на сближаване в размер на 9 млрд. евро. КП ще продължи да инвестира във всички региони на ЕС от ниво NUTS II, като се запазват трите категории: по-слабо развити - с БВП на глава от населението под 75% от средната стойност за ЕС, региони в преход - с БВП между 75 и 100%, и по-развити региони - с БВП над 100%. По отношение на метода на разпределяне на средствата от фондовете предложението на ЕС все още е широко базирано на БВП на глава от населението - 81% от тежестта. Добавят се и нови критерии: младежка безработица, ниски равнища на образование, изменение на климата и приемане и интегриране на мигранти, за да се отрази по-добре действителното положение по места. По данни на Евростат пет от шестте района на страната попадат в категорията „по-слабо развити“. Изключение прави Югозападният район, в който е столицата София. Той е отнесен към регионите в преход.

Целите, приоритетите и инвестициите за страната по линия на КП ще се реализират посредством следните програми: 1) Програма „Развитие на регионите“; 2) Програма за конкурентоспособност и иновации на предприятията; 3) Програма „Околна среда“; 4) Програма „Транспортна свързаност“; 5) Програма за научни изследвания, иновации и дигитализация за интелигентна трансформация; 6) Програма за образование; 7) Програма „Развитие на човешките ресурси“; 8) Програма „Храни и основно материално подпомагане“; 9) Програма „Техническа помощ“; 10) Програма за морско дело, рибарство и аквакултури.

Уроците от изминалите два програмни периода следва да са отправна точка за определяне и надграждане на новите инвестиции. Равносметката показва ясна необходимост от преодоляване на фрагментацията в прилагането на политиките и реализацията на инвестициите. През последния програмен период в рамките на Оперативна програма „Региони в растеж“ 2014 - 2020 г. (ОПРР) бяха финансирани инвестиции в изпълнение на интегрирани планове за градско възстановяване и развитие (ИПГВР) на 39 общини, като опитът от изпълнението на програмата показва както ползите, така и слабостите на избрания подход. Категорично условие за успешното изпълнение на ИПГВР беше едновременност и координация в един и същ времеви отрязък. Интегрираните проектни предложения, които да съдържат допълващи се компоненти, финансирани по повече от една ОП (което беше основното послание на ИПГВР при тяхното стартиране през 2011 г.), останаха на заден план в процеса на изпълнение на плановете. Финансирането на градските стратегии се обезпечи с гарантирани бюджети единствено в рамките на ОПРР, която финансираше ограничен набор от инфраструктурни мерки. Не бяха поставени изисквания плановете да се съобразяват с наличните финансови ресурси от другите ОП, международни финансови институции, национални програми и т.н. Това е и основната причина за неефективни социално-икономически интервенции в избраните зони за въздействие в градовете, бенефициенти на ОПРР. Същевременно по отношение на районите извън

подкрепяните по ОПРР градове възприетият на национално равнище подход за дефиниране на градски и селски райони остави голяма част от територията на страната без достъп до европейско финансиране и доведе до нездравословна конкуренция между общините и задълбочаване на междурегионалните, вътрешнорегионалните и дори на общинските различия и дисбаланси. Затова цялостното отношение, възгледи и перспективи към регионалното развитие следва да се преразгледат както по отношение на синергиите между интервенциите на различните програми, така и на нивото, на което ще се осъществяват инвестициите (община, област, регион). Необходими са повече политики, базирани на спецификата на конкретните места, съответстващи на местните нужди и специфичните потенциали на всяка територия. Според Веселинова „Истината трябва да се търси в решаване на проблемите на възможно най-ниското географско равнище, колкото се може по-близо до хората.“²⁴

В България се залага основно на „шаблонни“ решения. Тези решения са продиктувани или от наличните към момента възможности за външно финансиране, или са били ефективни на друго място, или са с утвърдена практика от изминал програмен период. За новия програмен период би трябвало да се търсят повече новаторски решения. Новите документи трябва да се основават на подход, съобразен с „конкретното място“. На практика този подход представлява стратегия, насочена към насърчаване на външно (за мястото) развитие чрез дейности, съобразени с конкретните условия²⁵.

За адресирането на местните проблеми и оползотворяването на местния потенциал трябва да бъдат използвани предимно интегрирани подходи и инструменти за териториално развитие за реализиране на синергични ефекти. Терминологичният речник на СЕМАТ определя интегрирания подход като „подход, който разглежда всички фактори, които са в състояние да повлияят на пространственото развитие на определена територия“²⁶. Особен интерес тук представлява кохерентността на секторните политики, които оказват ефект върху територията по начин, който осигурява възможно най-добрата териториална ефективност. Интегрираното планиране, от своя страна, се определя като „процес, който се състои в обединяване на различните видове секторни планирания на различните териториални равнища, за да могат да се

²⁴ Веселинова, Н. (2021) Медицинската география - постижения и надежди. Изд. Парадигма, С., с. 218.

²⁵ Barca, F. Barca Report - an agenda for a reformed Cohesion Policy. DG Regio, 22 June 2009, Summary Note Of The Discussion, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/seminars/doc/2206209/Summary_paper_final.pdf [23.07.2021 г.].

²⁶ Glossary of key expressions used in spatial development policies in Europe. 14 CEMAT (2006) 6, Strasbourg 24 January 2007, p. 5, http://commin.org/upload/Glossaries/European_Glossary/CEMAT_Glossary_Jan_24th_2007.pdf [23.07.2021 г.].

вземат стратегически решения и да се достигне до общо виждане за ресурсите и тяхното разпределение²⁷.

Проектът на Програма „Развитие на регионите“ (ПРР) за периода 2021 - 2027 г. от април 2021 г.²⁸ предвижда интервенциите в рамките на интегрирания териториален подход да се осъществяват на базата на стратегии за териториално развитие в две направления: 1) градско развитие на територията на 10-те общини²⁹ на големи градове от първо и второ йерархично ниво съгласно Актуализацията на Националната концепция за пространствено развитие 2013 - 2025 г.³⁰ и 2) териториално развитие на шестте района за планиране в страната (NUTS II) съобразно спецификата на всеки един от тях, описана в съответната териториална стратегия. Инвестициите, насочени към развитие на регионите от ниво NUTS II, предвид по-големия им териториален обхват, ще се осъществяват чрез пакети от взаимосвързани и допълващи се интегрирани проекти (концепции за ИТИ).

ИТИ са инструмент за изпълнение на териториални стратегии, чрез който се извършва „пакетно“ финансиране по няколко приоритетни оси на една или повече програми за многомерни и междусекторни интервенции. ИТИ могат да бъдат идеален инструмент за подпомагане на интегрирани действия в определени територии, тъй като позволяват да се съчетае финансиране, свързано с различни тематични цели, включително да се комбинира финансиране от различни източници. Прилагането на ИТИ на практика обаче изисква политическа и експертна подкрепа, както и създаването на координационен механизъм, регламентиращ подпомагането по повече от една програма, в т.ч. конкретните стъпки по детайлното изпълнение, отговорността, точната финансова алокация за ИТИ, отговорния управляващ орган, делегирането на функции на регионално равнище и механизма за избор на проекти за многофондово финансиране.

По отношение на градското направление взаимната обвързаност и допълняемост на инвестициите ще се търси на базата на интегрирана териториална стратегия на всеки град чрез така наречения План за интегрирано развитие на община (ПИРО). Пакетите трябва да включват комбинация от проекти за инвестиции в инфраструктура, съчетани с подходящи „меки“ мерки, като трябва да се търси допълняемост на инвестициите по различните програми, съфинансирани от ЕФРР, КФ и ЕСФ, както и от националния бюджет.

²⁷ Пак там, с. 8 - 9.

²⁸ Проект на Програма „Развитие на регионите“ ²⁸ за периода 2021 - 2027 г. от април 2021 г., <http://www.bgregio.eu/programirane-i-otsenka/proekтите-na-regionalni-shemi-za-prostranstveno-razvitie-sa-publikovani-za-obshtestveno-obsazhdane.aspx> [23.07.2021 г.].

²⁹ Видин, Плевен, Русе, Велико Търново, Варна, Бургас, Стара Загора, Пловдив, Столична община и Благоевград.

³⁰ Актуализация на националната концепция за пространствено развитие за периода 2013 - 2025 г., <https://www.eufunds.bg/bg/oprd/node/4554> [23.07.2021 г.].

Процесът на разработване на териториалните стратегии за шестте региона от ниво NUTS II и плановете за интегрирано развитие на десетте общини на големите градове от първо и второ йерархично ниво към днешна дата (септември 2021 г.) буди известни притеснения. Съгласно чл. 13, ал. 1 от ЗРР „Планът за интегрирано развитие на община определя средносрочните цели и приоритети за устойчиво развитие на общината и връзките ѝ с други общини в съответствие с интегрираната териториална стратегия за развитие на региона за планиране от ниво 2 и общия устройствен план на общината“. Към настоящия момент интегрираните териториални стратегии не са одобрени от съответните регионални съвети за развитие, респективно не са приети от Министерския съвет (МС) по предложение на министъра на регионалното развитие и благоустройството, в съответствие с разпоредбите на ал. 7 и 8 на чл. 11 на ЗРР. На сайта на Министерството на регионалното развитие и благоустройството е поместен работен проект на шестте документа от март 2020 година. Очакванията съгласно § 11 от Правилника за прилагане на ЗРР³¹ стратегиите да бъдат приети от МС най-късно до края на февруари 2021 г. не се оправдаха. В проекта на „Програма за развитие на регионите“ за периода 2021 - 2027 г. е посочено, че се очаква приемането на специализиран подзаконов нормативен акт (Постановление на МС към Закона за управление на средствата от европейските фондове), в който да бъдат регулирани процедурите по прилагане на инструмента ИТИ. Посоченият в програмата нормативен акт все още не е приет. В публичното пространство не се открива и проект на документа.

Справка в „Портал за обществени консултации“³² към МС показва, че нито една от десетте общини на големите градове от първо и второ йерархично ниво няма разработен и приет от съответния общински съвет ПИРО за периода 2021 - 2027 година. Срокът, посочен в § 12 от Правилника за прилагане на ЗРР - 31 март 2021 г., не е спазен. Публично достъпната информация от сайтовете на десетте община показва, че процесът по разработване на ПИРО е стартирал, но не става ясно кога ще бъде завършен.

Посочените факти извеждат на преден план липсата на последователност и взаимнообвързаност в процеса на стратегическо планиране и програмиране на регионалното развитие в страната, характерна черта и за изминалите два периода. По този начин успоредно с разработването на ПРР се подготвят шестте териториални стратегии и ПИРО. Съществен недостатък на тази немалка по своите мащаби дейност е липсата на синхрон и взаимосвързаност. Няма и мощен изследователски център в страната, който да „свърже“ тези документи по най-оптималния и ефективен начин на територията, за да се подпомогне и стимулира управленската

³¹ Правилник за прилагане на ЗРР. Приет с ПМС № 183 от 4.08.2020 г., обн., ДВ, бр. 70 от 7 август 2020 година.

³² <https://www.strategy.bg/> [15.08.2021 г.].

практика³³. Не се отчитат и съблюдават вертикалните и хоризонталните връзки и последователността при изготвянето на отделните стратегии, програми и планове. Много е вероятно да се наложи документите да бъдат актуализирани (преработени) преди реално да бъдат „пуснати“ в действие.

---

³³ Димов, Н. Регионално устойчиво развитие на България: предимства, ограничения и синергетичен ефект. Евроинтеграция и устойчиво развитие. Фондация „Фридрих Еберт“, Институт по социология на БАН. С., 2007 г., с. 188.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Андонова, К. (2011). Приложни аспекти на интегрираните политики за регионално развитие. Известия на Съюза на учените - Варна 1/2011, с. 47, http://www.suvarna.org/Humanitarni-1-011/46_51.pdf [01.08.2021 г.].

Богданов, Б. (2013). Някои основни аспекти на социалната политика и ролята на статистиката в началото на новото хилядолетие. Теория и методология на статистическите изследвания. Статистика, кн. 1 - 2/2013, https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/en/details.php?article_id=31 [28.07.2021 г.].

Бояджиев, В. (2006). Регионално развитие и местно самоуправление. - В: Икономиката на България и Европейския съюз. Догонващо икономическо развитие - стратегия и реалности. Икономически институт на БАН, Фондация „Фридрих Еберт“, С.

Веселинова, Н. (2021). Медицинската география - постижения и надежди. Изд. Парадигма, С.

Годишни доклади на Института за пазарна икономика „Регионални профили: показатели за развитие“.

Димов, Н. (2007). Регионално устойчиво развитие на България: предимства, ограничения и синергетичен ефект. Евроинтеграция и устойчиво развитие. Фондация „Фридрих Еберт“, Институт по социология на БАН. С.

Закон за регионалното развитие. В сила от 31.08.2008 г., обн., ДВ, бр. 50 от 30 май 2008 г., Посл. изм. и доп., ДВ, бр. 21 от 13 март 2020 г.

Пети доклад за икономическото, социалното и териториалното сближаване на ЕС. ЕК, 2010 г., http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5scr_bg.pdf [21.07.2021 г.].

Правилник за прилагане на ЗРР. Приет с ПМС № 183 от 4.08.2020 г., обн., ДВ, бр. 70 от 7 август 2020 г.

Проект на Програма „Развитие на регионите“ за периода 2021 - 2027 г. от април 2021 г., <http://www.bgregio.eu/programirane-i-otsenka/proektite-na-regionalni-shemi-za-prostranstveno-razvitie-sa-publikovani-za-obshtestveno-obsazhdane.aspx> [23.07.2021 г.].

Първи преработен и актуализиран доклад за Социално-икономическия анализ на регионите за планиране от ниво 2 в Република България. МРРБ, 2020 г.

Регионална политика - интегриран подход. Преглед на 360°. Panorama info regio, бр. 34, 2010 г.

Речник на българския език. Т. 15 (Р). Институт за български език към БАН. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015, <https://ibl.bas.bg/rbe/> [22.07.2021 г.].

Речник на думите в българския език, <http://rechnik.info/> [28.07.2021 г.].

Социално-икономически анализ на развитието на селските райони. МЗХГ, 2020 г.

Съобщение на Комисията „Градското измерение на политиките на ЕС - ключови характеристики на една програма на ЕС за градовете“. ЕК, Брюксел, 2014 г., COM(2014) 490 final.

Хаджиниколов, Д. (2014). Кохезионната политика на ЕС и регионалните различия в България. - В: Сб. Европейският съюз на кръстопът. Доклади от международната конференция на катедра „Европеистика“, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, май 2014 г., <https://mpr.a.uni-muenchen.de/61319/> [28.07.2021 г.].

Barca, F. (2009). Barca Report - an agenda for a reformed Cohesion Policy. DG Regio, 22 June 2009, Summary Note Of The Discussion, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/seminars/doc/2206209/Summary_paper_final.pdf [23.07.2021 г.].

Camagni, R. (2005). 'The rationale for territorial cohesion and the place of territorial development policies in the European model of society'. Paper presented at the Vienna Seminar on 'Territorial cohesion and the European model of society' July 2005.

European Commission. (2010). Ex-Post Evaluation of Cohesion Policy programmes 2000-06: The URBAN Community Initiative. Evaluation report. June 2010, pp. 40 - 110

European Commission. (2008). Fostering the urban dimension. Analysis of the Operational Programmes co-financed by the European Regional Development Fund (2007-2013). Working Document of the Directorate-General for Regional Policy. Brussels, 25 November 2008 [02.08.2021 г.].

Glossary of key expressions used in spatial development policies in Europe. 14 CEMAT (2006) 6, Strasbourg 24 January 2007, http://commin.org/upload/Glossaries/European_Glossary/CEMAT_Glossary_Jan_24th_2007.pdf [29.07.2021 г.].

Veselinova, N. (2020). The illusion about the cohesion: A view from Bulgaria. Knowledge International Journal, 38 (6), 1475 - 1480. Retrieved from <https://ikm.mk/ojs/index.php/KIJ/article/view/3850>.

The European Union and Its 'Cohesion' Policies: An Evaluation. Institute for International Economics, <http://www.iie.com/> [28.07.2021 г.].

<https://infostat.nsi.bg/> [25.07.2021 г.].

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-statistical-system/overview> [25.07.2021 г.].

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА КОХЕЗИОННАТА ПОЛИТИКА НА ЕС ВЪРХУ РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Веселин Бояджиев*, Васил Зарков**

РЕЗЮМЕ България навлиза в третия си програмен период на изпълнение на кохезионната политика на Европейския съюз. В рамките на новия програмен период 2021 - 2027 г. страната ни ще разполага със средства за инвестиции по линия на политиката на сближаване в размер на 9 млрд. евро, което е ръст спрямо предишния период, в който на България се полагаха около 8.6 млрд. евро.

Големите възможности често скриват проблемите, които носят - ненапразно китайският йероглиф за възможност означава и риск. Значителният дял на тези средства провокира серия от въпроси, измежду които: До колко ефективно политиката на сближаване се използва като инструмент за преодоляване на социално-икономическите различия и успяват ли българските региони наистина да се сближат?

Вече изминаха два периода (2007 - 2013 г. и 2014 - 2020 г.), откакто България е пълноправен член на ЕС. Това е един достатъчно дълъг период, за да се направят сравнително обективни оценки на резултатите и въздействието на кохезионната политика върху регионалното развитие на страната, която се явява една от най-изостаналите страни в Съюза както на национално, така и на регионално равнище.

JEL: R580

---

* Проф. д-р, СУ „Св. Кл. Охридски“, Геолого-географски факултет, катедра „Социално-икономическа география“, адрес: бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София; e-mail: v.boiadjiev@abv.bg.

** Д-р, ръководител сектор „Проекти за развитие“, БАКК АД, адрес: ул. „Добруджа“ 1, 1000 София; e-mail: vaskoggf@gmail.com.

ВЛИЯНИЕ КОГЕЗИОННОЙ ПОЛИТИКИ ЕС НА РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ БОЛГАРИЯ

Веселин Бояджиев*, Васил Зарков**

РЕЗЮМЕ Болгария вступает в третий период по реализации программы когезионной политики Европейского Союза. В рамках нового периода программы 2021-2027 гг. наша страна будет располагать средствами для инвестиций по реализации европейской политики сближения в размере 9 млрд. евро, что является увеличением по сравнению с предыдущим периодом, когда Болгарии было отпущено около 8.6 млрд. евро.

Большие возможности часто кроют в себе проблемы - не зря китайский иероглиф „возможность“ также означает риск. Значительная часть этих средств вызывает ряд вопросов, в том числе: Насколько эффективно используется политика сближения в качестве инструмента для преодоления социально-экономического неравенства и действительно ли болгарским регионам удастся сблизиться?

Болгария прошла уже через два периода (2007-2013 и 2014-2020 гг.) с тех пор, как она стала полноправным членом ЕС. Это достаточно длительный период, чтобы сделать относительно объективные оценки результатов и воздействия когезионной политики на региональное развитие страны, которая является одной из наиболее отсталых стран Союза как на национальном, так и на региональном уровне.

JEL: R580

* Проф. д-р, СУ „Св. Кл. Охридски“, Геолого-географический факультет, кафедра „Социально-экономическая география“, адрес: бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София; e-mail: v.boiadjiev@abv.bg.

** Д-р, руководитель отдела „Развитие проектов“, БАКК АД, адрес: ул. „Добруджа“ 1, 1000 София; e-mail:vaskoggf@gmail.com.

THE EU COHESION POLICY'S IMPACT ON THE REGIONAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF BULGARIA

Veselin Boiadjev*, Vasil Zarkov**

SUMMARY Bulgaria is entering its third programming period of implementation of the European Union's Cohesion Policy. During the new programming period 2021 - 2027, our country will receive cohesion policy's investment funds amounting to 9 billion euros, which is an increase compared to 8.6 billion received during the previous period. Great opportunities often hide the problems they bring though - it is not by accident that the Chinese hieroglyph for opportunity also means risk. The significant amount of these funds instigates a lot of questions, among which: How effectively has cohesion policy been used as a tool to overcome socio-economic disparities and do Bulgarian regions really manage to converge? Two programming periods have already passed (2007 - 2013 and 2014 - 2020) since Bulgaria became a full member of the EU. This is a time long enough to make relatively objective assessments of the results and impact of the cohesion policy on the regional development of the country - one of the least developed countries in the Union, both at national and regional level.

JEL: R580

---

* Prof. Dr., lecturer at the University of Economics 'Paisii Hilendarski'; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

** Assoc. Prof. Dr., lecturer at UNWE - Sofia; e-mail: mmurgova@unwe.bg.

НЯКОИ АСПЕКТИ НА ПРОМЕНЕТЕ В ОРГАНИЗАЦИОННАТА СТРУКТУРА НА НАЦИОНАЛНИЯ СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ

Цветозария Гатева*

Икономическото и социалното развитие и обновление на страната през последните години се характеризира с дълбоки промени във всички сфери на обществения живот. Реформата на административната система у нас е определящ фактор за успешната ни интеграция в ЕС и практическата реализация на обществените очаквания, свързани с членството в тази организация. Трансформацията на административната система в България, породена от значимите икономически и социални промени в обществената среда, необходимостта от по-висока ефективност и ефикасност на дейността на обществения сектор, както и появата на концепцията „ново публично управление“, изправя българската статистика пред нови предизвикателства и отговорности, на които тя е длъжна да отговори по начин, удовлетворяващ очакванията на обществото.

Статистическата институция на България е преминала през редица трансформации, изразяващи се в промяна на нейната организационна структура и управленска подчиненост. През годините тя осигурява необходимите статистически данни на органите на държавно управление при провеждането на определени политики - в началото данни за една предимно земеделска България, през плановото народно стопанство, годините на преход към пазарна икономика и интегриране в обединена Европа. През различните периоди се е променяла

---

* Началник на отдел „Статистически изследвания - Ловеч“, ТСБ - Северозапад, задочен докторант в Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов, катедра „Математика и статистика“; e-mail: CGateva@NSI.bg.

потребността от статистически данни, нарастват изискванията към тяхното количество и качество, сроковете за предоставянето им, достъпа до тях и др., поради което е необходимо да се правят промени не само в обхвата на статистическите изследвания, но и в организацията и провеждането им чрез използване на съвременните форми за комуникация с респондентите и за достъп до резултатите от изследванията. Нарастващите изисквания на потребителите на статистическа информация и навлизането на информационно-комуникационните технологии (ИКТ) налагат необходимостта от промени в структурата на НСИ на ниво централно управление (ЦУ) и териториални статистически бюра (ТСБ).

Обект на изследване са промените в организационната структура на НСИ, насочени към изпълнение на целите на Националната и Европейската статистическа програма.

Целта на статията е изследване на промените в организационната структура на Националния статистически институт, като чрез анализ на ключови показатели за дейността на НСИ се обоснове тяхната необходимост и приносът им за подобряване на статистическата дейност и за повишаване на качеството на статистическата информация.

За изпълнение на поставената цел са формулирани следните **задачи**:

1. Да се обоснове необходимостта от промени в организационната структура на НСИ и да се открият основните аспекти, в които те са извършени.
2. Разкриване на основните насоки за усъвършенстване на процесите на разработване, производство и разпространение на статистическа информация от НСИ.
3. Анализ на ключови показатели за дейността на НСИ за периода 2000 - 2016 година.

Изследването е проведено на основата на проучване на официални статистически документи - закони, правилници и други документи, Стратегията за развитие на Националната статистическа система на Република България, отчетите за изпълнението на Националната статистическа програма и годишните отчети за дейността на НСИ.

1. Характеристика на промените в организационната структура на НСИ

За да се справи с новата реалност, в която трябва да осъществява оперативната си дейност и да бъде максимално гъвкава и адаптивна, на съвременната статистическа институция ѝ се налага да осъществи редица трансформации в цялостната управленска философия и в процеса на извършване на статистическа дейност с цел адекватно изпълнение на нейните функции и засилване на доверието към официалната статистика. Това се допълва и от факта, че изискванията на потребителите към статистическите продукти и услуги стават все по-разнообразни, а статистическата институция функционира в условия на все по-чести промени в регулацията на статистическата и административната дейност.

Нормативната база в областта на статистиката в максимална степен отговаря на изискванията на организацията на дейността на Европейската статистическа система. Доказателство за високата степен на хармонизация е бързото приключване на преговорния процес по глава 12 „Статистика“, която бе отворена на 24 октомври 2000 г. и успешно затворена на 20 ноември същата година. От 2007 г. НСИ работи в тясно сътрудничество с Евростат и спазва принципите за професионална независимост, безпристрастност и обективност, високо качество на статистическите данни, стриктно спазване на статистическата тайна, адекватност на ресурсите, ефективност на разходите и активно сътрудничество и координация в Националната статистическа система (НСС) и в рамките на Европейската статистическа система (ЕСС) (Стратегия за развитие на Националната статистическа система на Република България, 2013 - 2017 година, с. 4).

НСИ и останалите органи на статистиката осъществяват статистическата дейност на държавата, като провеждат статистически изследвания, включени в Националната статистическа програма (НСП). Изследванията обхващат всички области на обществения живот, които могат да бъдат наблюдавани с използването на статистически методи, а конкретният им обхват се определя в зависимост от тяхната необходимост и полезност за обществото. НСИ е основен производител на официални данни за страната с гаранция за качество и достоверност, тъй като всички наблюдения се провеждат по методики, напълно синхронизирани с Евростат, което ги прави сравними и съпоставими с данните за останалите държави - членки на ЕС.

НСИ има водеща методологична и координираща роля в НСС, като взема активно участие в работата на различни междуведомствени комисии и тематични работни групи. Съвременната организация на дейността на НСИ в рамките на НСС и самото функциониране на НСС се характеризира с редица особености. Държавната статистика съблюдава и се съобразява с голям брой национални нормативни документи, европейски регламенти и директиви.

Водеща роля в степенуването на стратегическите и оперативните цели на Националния статистически институт има стратегическата рамка за управление на Европейската статистическа система. С Регламент (ЕС) № 99/2013, изменен с Регламент (ЕС) № 1383/2013, е приета Европейската статистическа програма (ЕСП) за периода 2013 - 2017 година. Общата цел на програмата е да позволи Европейската статистическа система да продължи да бъде основният доставчик на висококачествена статистическа информация за Европа (Регламент (ЕС) № 99/2013, чл. 4, ал. 1).

Конкретните цели на Европейската статистическа програма за периода 2013 - 2017 година са, както следва:

Цел 1: Да се предоставя своевременно статистическа информация в подкрепа на разработването, мониторинга и оценката на политиките на ЕС, която да отразява правилно приоритетите, като същевременно се поддържа баланс между икономическата, социалната и екологичната област и се задоволят потребностите на широк кръг от потребители на европейска статистическа информация, включително изследователите, представителите на бизнес средите и европейските граждани като цяло. Изпълнението на тази цел трябва да бъде извършено при строг контрол на разходите и по най-ефективния начин.

Цел 2: Да се прилагат нови методи за изготвяне на европейска статистическа информация, чрез които се постига по-висока ефективност и повишаване на качеството.

Цел 3: Да се засили партньорството в рамките на Европейската статистическа система и извън нея с цел повишаване на производителността и засилване на водещата ѝ роля в официалната статистика в световен мащаб.

Цел 4: Да се гарантира, че предоставянето на подобна статистика е последователно за целия период на действие на ЕСП, но като се вземе предвид условието, че това не вреди на механизмите за определяне на приоритетите на ЕСС.

В съответствие с Европейската статистическа програма за периода 2013 - 2017 година и съгласно Стратегията за развитие на Националната статистическа система на Република България, 2013 - 2017 година главната цел за развитие на Националната статистическа система е усъвършенстване на разработването, производството и разпространението на качествена статистическа информация за всички групи потребители съгласно техните информационни потребности.

Според Закона за статистиката от 1991 г. НСИ е държавно учреждение, което осъществява статистическа дейност в страната и осигурява на обществото статистическа информация, като функционира с централно управление и 28 териториални статистически бюра, разположени в съответните областни центрове на страната. В продължение на почти 25 години тази структура на НСИ се запазва. Задачите на НСИ по производството и разпространението на статистическа информация на регионално ниво се изпълняват от ТСБ (Закон за статистиката, обн., ДВ, бр. 57/25.06.1999 г.).

Последното реформиране на НСИ като институция е от октомври 2015 г., като извършеното реструктуриране има за цел подобряване на административния капацитет, гъвкавостта при разпределение на задачите, оптимизиране на работата и създаване на условия за ефективна организация на ресурсите (Отчет за изпълнението на Националната статистическа програма и за дейността на НСИ през 2015 година, с. 56). Същността му се изразява във факта, че териториалните структури са обединени в шест ТСБ с центрове Плевен, Русе, Варна, Бургас,

Пловдив и София, които се състоят от отдели „Обща администрация“ и отдели „Статистически изследвания“ с центрове бившите ТСБ. В резултат на извършеното регионално реструктуриране се очаква да се постигне:

- опростяване на връзките между централното управление и ТСБ, което допринася за оптимизиране на работните процеси и пълноценно използване на информационните системи;
- подобряване на процеса на управление, възлагане и оценка на изпълнението на целите на ТСБ и на контрол от страна на централното управление;
- подобряване на административния капацитет чрез реализиране на организационни мерки, целящи по-нататъшното му развитие.

През 2016 г. в НСИ е разработен Общ модел на статистическия производствен процес (ОМСПП) в съответствие с GSBPM, версия 5.0, който е съобразен с особеностите на българската статистическа система по отношение на етапите на събиране, обработване, анализ и разпространение на статистическата информация. Дейностите, които се извършват в изпълнение на отделните подпроцеси, са различни в специализираната администрация в ЦУ на НСИ и ТСБ, като варират в зависимост от функционалните характеристики на двата типа структури. Отчетен е фактът, че по-голямата част от дейностите по планиране се осъществява от ЦУ на НСИ. В съответната териториална структура се планира организацията на провеждане на изследването като работен процес, започващ с обучението на служителите, разпределяне на отговорностите и задълженията в екипа, събирането на данни, тяхната обработка, сроковете за междинни резултати, начините за валидиране и приключващ с предаването на крайния резултат.

Във фазите събиране, обработка и анализ на данни в териториалните структури на НСИ се изпълняват разнообразни подпроцеси, при които чрез многократна итерация и валидиране на междинни резултати се достига до крайния резултат при спазване на изискванията за качество и краен срок за представяне. При изпълнението на подпроцесите в тези основни фази в ТСБ често се налага връщане към подпроцес или дейност от него, през който вече се е преминало. Причината е, че логическият цикъл „събиране на данни - обработка на данни - анализ“ се повтаря многократно, докато се постигне желаното качество на крайния продукт, и всяка фаза приключва с междинен резултат след валидиране на данните.

В териториалните структури на НСИ във фаза „Разпространение“ се изпълняват дейностите, които пренасят крайния резултат от изпълнението на предходните фази и подпроцеси към заинтересованите страни. Това включва изготвяне на прессъобщения и публикации на регионално ниво и предоставяне на информация по заявки на потребители. Тук се осъществява и обратната връзка с потребителите чрез попълване на анкетни карти за нуждата от информация и качеството на получаваните данни.

Промените в организационната структура на НСИ имат за цел създаването на модерна, отговаряща на съвременните условия и стандарти статистическа институция. Процесите на трансформация винаги са свързани с трудности от различен характер и поставят нови предизвикателства, като промяна в организационната култура и нейната роля за успеха на извършените реформи, защото промяната на нагласите на служителите и техните ръководители изисква промяна на традиционните начини за работа, като се дава път на иновативни за институцията подходи, технологии и процеси, насочени към подобряване на ефективността на структурните звена и на института като цяло и на ефикасността на използваните ресурси. От друга страна, промяната в организационната структура се налага и от необходимостта НСИ да е актуален съобразно съвременните изисквания към официалната статистика, да поддържа конкурентно предимство сред производителите на информация, своевременно да се адаптира към новите технологии, да използва възможностите за обмен на знания и умения с академичните институции и други.

Трансформацията на организационната култура, независимо от големината на организационната структура и нейното местоположение в структурната схема на НСИ, изисква специален подход и действия към преодоляване на възникналите трудности и адаптиране към новите начини на работа. Успехът на извършваните реформи зависи както от дългосрочното планиране на промените, за да има необходимата яснота и да се смекчи усещането, че те се случват прекалено бързо, така и от готовността на служителите за промяна в организацията на работата. Това е изключително важно от гледна точка на кадровата обезпеченост и запазването на екипа от специалисти в институцията.

2. Иновации в дейността на НСИ

Навлизането на информационните и комуникационните технологии във всички сфери на общественно-икономическия живот поставя пред НСИ и Националната статистическа система нови предизвикателства, като изграждане и поддържане на статистически информационни системи, компютризиране на работните места, използване на електронни източници на информация и други. Информационният продукт, който НСИ произвежда, дава основания дейността на института да се определи като производствена и тя коренно се различава от административната.

С течение на времето се налага усъвършенстване на съществуващата организация на работа на Националната статистическа система, за да отговори на появилите се:

- **нови източници** - „конкуренти“, различни административни регистри, интернет;
- **нови технологии** - информационни системи, географски информационни системи, мобилни устройства, интернет (за събиране и разпространение на данните);

- **нови потребители**, на които е необходима статистическа информация на регионално равнище (статистически район, област, община) във връзка с разработване на проекти по оперативни програми;

- **нови изисквания**, насочени както към качеството и надеждността на статистическите данни, така и към повишаване на изискванията за сигурност чрез разработване, изграждане и въвеждане на система за управление на сигурността на информацията.

За да бъде НСИ в унисон с постоянно променящите се условия и изисквания на обкръжаващата ни среда, за да отговори на нуждите на управлението на страната на национално и на регионално ниво, за да бъдат неговите данни напълно съпоставими с данните на другите държави членки, са необходими промени от организационен и друг характер. Извършените промени в организацията на статистическата дейност водят до:

- въвеждане на интегриран модел на статистически бизнес процес;
- подобряване на административния капацитет чрез реализиране на организационни мерки, целящи по-нататъшното му развитие;

- по-ефективно управление на процесите чрез намаляване на броя на общата администрация;

- подобряване на инфраструктурния капацитет;

- изместване на основни и рутинни дейности като събирането и обработването на статистически данни от въведените в действие информационни системи, в които респондентите въвеждат изискуемите сведения;

- намаляване на натоварването на експертите в териториалните структури. Изпращането на стандартната кореспонденция - писма, формуляри - се заменя с електронна кореспонденция с респонденти, която в голямата си част се осъществява от централното управление;

- намаляване на натовареността на респондентите чрез използването на различните информационни системи, което се постигна чрез най-удобния за тях начин за достъп, ефективни инструменти и мотивиране за изпълнение на задълженията им за предоставяне на информация по статистически изследвания;

- превръщане на Информационна система ИНФОСТАТ в основен източник на данни за потребителите. Тя предоставя статистическа информация за демографското и социално-икономическото състояние и развитие на България. Потребителите, както и респондентите, имат възможност да създават таблици с данни по различни показатели, както и да ги визуализират графично. Системата позволява резултатите и техните метаданни да бъдат изтегляни в следните формати: *xlsx*, *csv* и *pdf*.

Поддържането на съвременни интегрирани информационни системи поражда необходимостта от периодично обновяване на техническото и софтуерното осигуряване на НСИ, както и от предприемането на мерки за опазването на статистическата тайна и съхранението на индивидуалните данни.

3. Анализ на ключови показатели за дейността на НСИ

Резултатите от извършените организационни и структурни промени в НСИ намират израз в някои ключови показатели за дейността на НСИ, като численост на персонала в системата на НСИ, в централното управление и в ТСБ, брой изследвания по НСП, брой служители, ангажирани с едно изследване по НСП, брой статистически изследвания по видове източници на информация, брой обработени заявки за предоставяне на информация и други.

Промените в числеността и структурата на персонала на НСИ са пряк резултат от въведените нови организационни подходи в управлението на процесите по събиране, обработка и производство на статистическата информация, като използване на онлайн системи за въвеждане на данни по различните статистически наблюдения; изграждането на информационна система за безплатен и платен достъп до статистически данни по години на национално и регионално равнище. Резултатите от извършения анализ показват, че в системата на НСИ делът на администрацията е много по-малък от нормативно определения, тъй като структурните звена в системата на НСИ изпълняват по-скоро производствени, а не толкова административни и управленски функции и задачи. От данните за числеността на персонала в НСИ (табл. 1) се вижда, че за периода 2000 - 2016 г. е налице тенденция към намаляване на броя на служителите.

1. Численост на персонала на НСИ през периода 2000 - 2016 година

Години	НСИ	Централно управление	Териториални статистически бюра
2000	1693	450	1243
2005	1694	446	1248
2010	1130	344	786
2012	1119	329	790
2013	1119	334	785
2014	1112	326	786
2015	968	329	639
2016	968	329	639

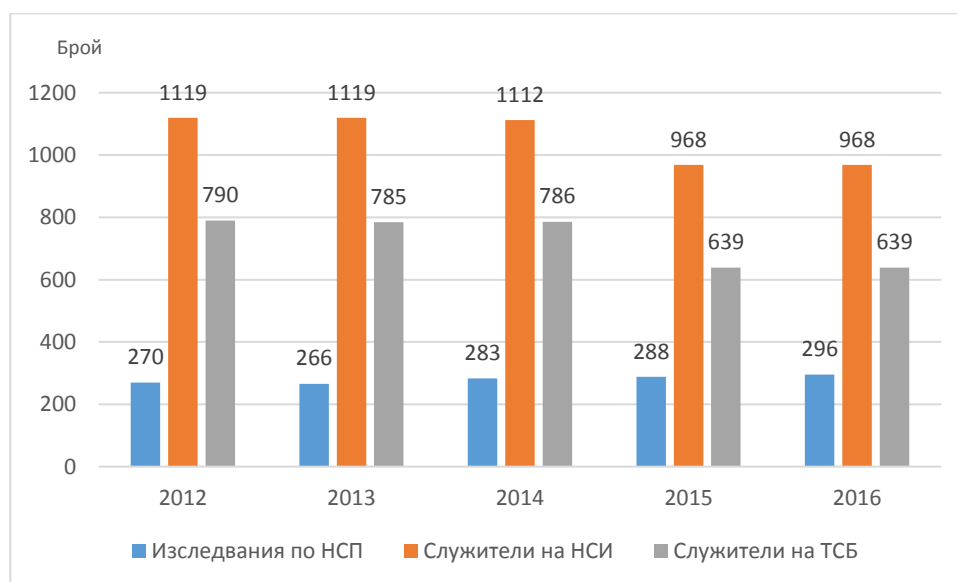
Източник: Годишен отчет на НСИ 2002; 2005; 2010; 2015; 2016.

За периода от 2000 до 2016 г. числеността на персонала в системата на НСИ намалява от 1 693 до 968 души, или с 42.8%. През същия период числеността на персонала в ТСБ намалява с 48.6%, а в централното управление - с 26.9%. През 2016 г. 58.4% от заетите в НСИ са във възрастовата група от 46 до 65 години, а 8.2% са във възрастовата група до 29 години.

През годините броят на темите и изследванията в Националната статистическа програма остава относително непроменен - около 300 изследвания. Другите органи на статистиката провеждат около 10% от тях. Намалението на числеността на персонала не се отразява на изпълнението на изследванията като обем, срок и качество поради непрекъснатото обновяване и допълване на различните информационни системи за годишни и текущи изследвания.

За периода 2012 - 2016 г. броят на изследванията по НСП се увеличава с 9.6%. - от 270 на 296, като тази тенденция ще се запази и през следващите години. На фиг. 1 са представени динамиката на числеността на персонала в НСИ и ТСБ и броят на провежданите статистически изследвания по НСП. От нея се вижда, че независимо от увеличаването на броя на изследванията по НСП общият брой на служителите в НСИ и ТСБ намалява.

Фиг. 1. Брой на служителите, провеждащи статистическите изследвания по НСП, през периода 2012 - 2016 година

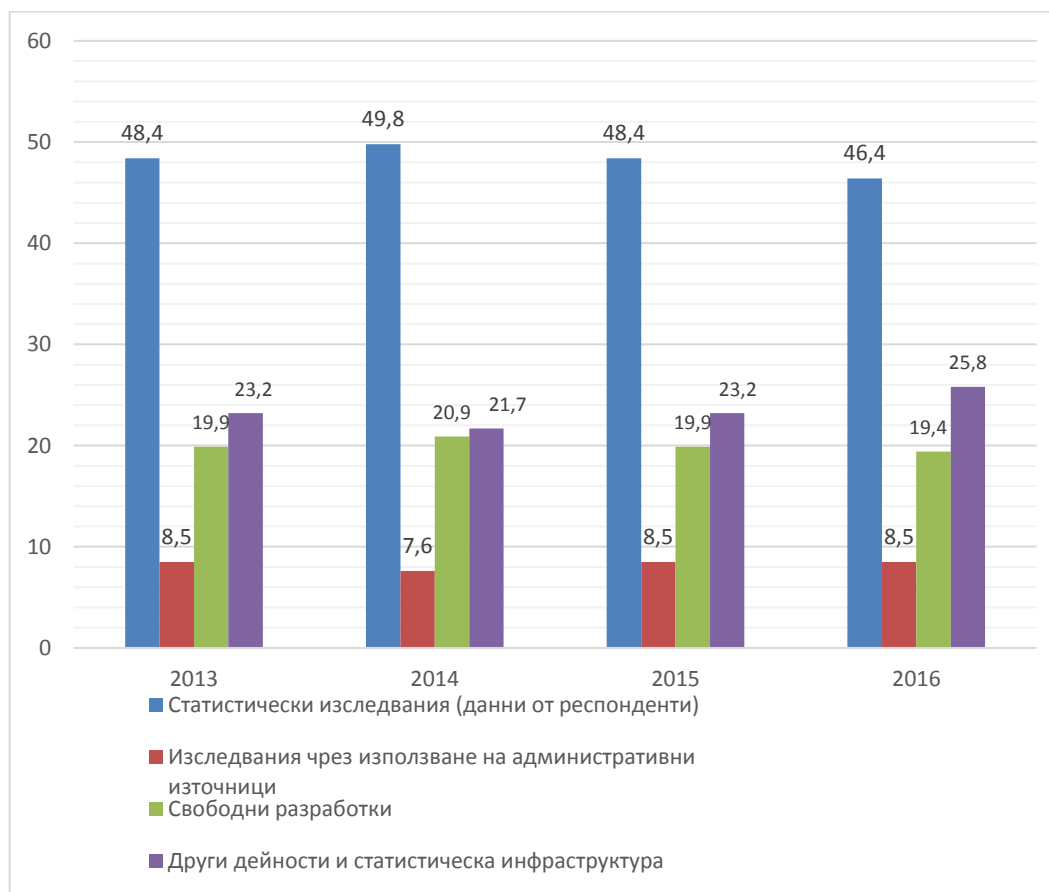
Оптимизирането на броя на служителите в НСИ в значителна степен е свързано и с навлизането на ИКТ и тяхното използване на всички етапи на статистическите изследвания, тъй като редица процеси са автоматизирани и улесняват събирането и обработката на статистическите сведения. От изчислените показатели „брой служители на НСИ, ангажирани с едно изследване по НСП“ и „брой служители на ТСБ, ангажирани с едно изследване по НСП“

се установи, че през 2012 г. с провеждането на едно изследване по НСП са ангажирани средно 4.1 служители на НСИ и 2.9 служители на ТСБ. В резултат на проведената реорганизация на системата през 2015 г. стойностите намаляват и на едно изследване по НСП се падат 3.3 служители на НСИ и 2.2 служители на ТСБ. Ефектите от направените организационни промени ще бъдат анализирани и отчетени през следващите години.

На национално ниво НСИ чрез междуведомствени споразумения подпомага дейностите в Националната статистическа система по изпълнение на Националната статистическа програма. На регионално ниво изграждането на институционалните връзки с регионалните структури от сектор „Държавно управление“ са от съществено значение в процеса на производството на статистическа информация.

Делът на изследванията на НСИ, при които са използвани данни от административни източници, се увеличава от 7.8% през 2013 г. на 8.5% през 2016 година (фиг. 2). През целия период най-висок относителен дял имат статистическите изследвания, при които данните са получени от респонденти - 51.0% през 2013 г., като с оглед на стратегията за намаляване на натовареността на респондентите се отчита понижение на техния дял до 46.4% през 2016 година.

Фиг. 2. Разпределение на статистическите изследвания по вид за периода 2013 - 2016 година в проценти

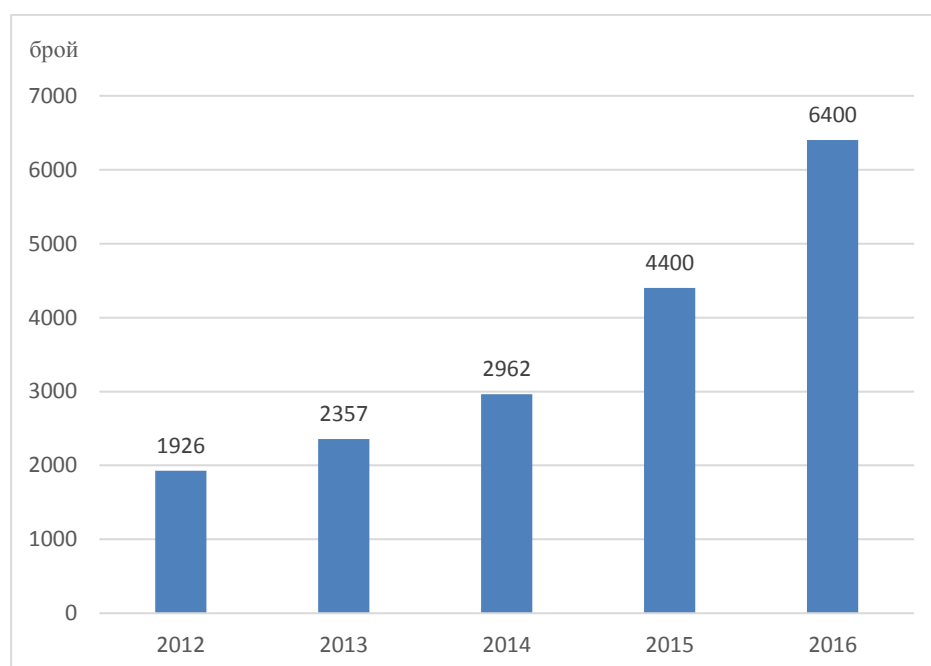

Делът на свободните разработки регистрира минимално намаление - от 20.0% през 2013 г. на 19.4% през 2016 година. През изследвания период нараства делът на другите дейности и статистическата инфраструктура от 23.2% през 2013 г. на 25.8% през 2016 година. Оценката на степента на изменението на структурата на статистическите изследвания по вид е извършена посредством интегралния коефициент на структурни изменения. Резултатите от анализа показват, че ако за базисна се приеме структурата от 2013 г., то измененията в структурата през 2016 г. са минимални - интегралният коефициент е 0.0788, а спрямо структурата от предходната година измененията са още по-малки - коефициентът е 0.0403.

С внедряването на иновативни и ефективни информационни и комуникационни технологии и е-услуги се улесняват както респондентите, така и потребителите на статистическа информация. В резултат на това през 2016 г. при 43.0% от изследванията са използвани електронни въпросници, при 37.0% е осигурено онлайн въвеждане и само при 20.0% от изследванията се използват класически хартиени въпросници.

Нарасналото търсене на статистическа информация през изследвания период недвусмислено показва нейното място в управлението. Броят на еднократните заявки се увеличава 3.3 пъти от 2012 до 2016 година (фиг. 3.) Средният брой на получените заявки за периода е 3 609, а средният темп на прираст с верижна база за периода е 35.02%.

Фиг. 3. Брой еднократни потребителски заявки, получени от НСИ, за периода 2012 - 2016 година

Получените резултати показват засилен интерес към резултатите от статистическите изследвания, провеждани от НСИ. Процесът на интегриране на статистическите данни с цел улесняване на събирането, съхранението, използването и разпространението на статистическа информация.

Заключение

Нарастващите изисквания на потребителите на статистическа информация и навлизането на ИКТ поставят пред статистическата институция нови предизвикателства не само по отношение на организирането и провеждането на статистическите изследвания, но и на поддържането на статистическите информационни системи, съхранението на данните и информационната сигурност. Всичко това поражда необходимостта от промени в структурата на НСИ на ниво централно управление и ТСБ.

Извършеното регионалното преструктуриране има за цел да се постигне по-ефективно управление на процесите чрез намаляване на броя на общата администрация, повишаване на административния капацитет, оптимизиране на процесите и връзките между централното управление и ТСБ. Разработеният Общ модел на статистическия производствен процес е съобразен с особеностите на българската статистическа система във връзка със събирането, обработването, анализа и разпространението на статистическата информация, като са определени дейностите и свързаните с тях подпроцеси, извършвани в специализираната администрация в ЦУ на НСИ и ТСБ.

Резултатите от промените в организационната структура на НСИ и въвеждането на нови организационни подходи в управлението на процесите по събиране, обработка и производство на статистическата информация, използването на онлайн системи за въвеждане на данни по различните статистически наблюдения и на съвременни информационни системи от потребителите на статистическа информация се изразяват в:

- намаляване на числеността на персонала в системата на НСИ;
- броят на темите и изследванията в Националната статистическа програма остава относително непроменен;
- намалява се натовареността на респондентите - при 43.0% от изследванията са използвани електронни въпросници, при 37.0% е осигурено онлайн въвеждане и само при 20.0% от изследванията се използват класически хартиени въпросници;
- делът на изследванията на НСИ, при които са използвани данни от административни източници, се увеличава;
- нараства търсенето на статистическа информация на национално и регионално равнище - броят на еднократните заявки се увеличава 3.3 пъти от 2012 до 2016 година.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Европейска статистическа програма за периода 2013 - 2017 година
<http://publications.europa.eu/resource/cellar/>.

Закон за статистиката, обн., ДВ, бр. 57/25.06.1999 г.
<http://www.nsi.bg/bg/content/553/basic-page/>.

Отчет за изпълнението на Националната статистическа програма и за дейността на НСИ през 2015 година, с. 56 <http://www.nsi.bg/bg/content/576/>.

Петров, В. (2015). Роля на статистиката в управлението на държавата, с. 52. Международна научна конференция „Модерната статистика: нови предизвикателства за развитие“. София. 24 - 25 юни 2015 г.

Регламент (ЕС) № 99/2013. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0282>.

Стратегия за развитие на Националната статистическа система на Република България, 2013 - 2017 година. <http://www.nsi.bg/bg/content/11708/basic-page>.
<http://www.nsi.bg/bg/content/11708/basic-page>.

НЯКОИ АСПЕКТИ НА ПРОМЕНИТЕ В ОРГАНИЗАЦИОННАТА СТРУКТУРА НА НАЦИОНАЛНИЯ СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ

Цветозария Гатева*

РЕЗЮМЕ В съвременните условия нарастващите изисквания на потребителите на статистическа информация и навлизането на ИКТ налагат необходимостта от промени в структурата на НСИ на ниво централно управление и ТСБ. В статията са представени промените в организационната структура на НСИ, насочени към изпълнение на целите на Националната и Европейската статистическа програма. В статията са анализирани ключови показатели за дейността на НСИ, необходимостта от тяхното изследване и приносът им за подобряване на статистическата дейност и за повишаване на качеството на статистическата информация..

Ключови думи: статистическа институция, статистическа система, Национален статистически институт, организационна структура, реорганизация, ресурсно осигуряване

JEL: C10, C81, C82

---

* Началник на отдел „Статистически изследвания - Ловеч“, ТСБ - Северозапад, задочен докторант в Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов, катедра „Математика и статистика“; e-mail: CGateva@NSI.bg.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИЗМЕНЕНИЙ В ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

Цветозария Гатева*

РЕЗЮМЕ В современных условиях растущие потребности пользователей статистической информации и внедрение ИКТ диктуют необходимость реорганизации структуры НСИ, как в центральном управлении так и в ТСБ. В статье представлены изменения в организационной структуре НСИ, направленные на выполнение задач, включенных в Национальную и Европейскую статистические программы. В статье анализируются ключевые показатели деятельности НСИ, необходимость их исследования и их вклад в улучшение статистической деятельности и повышение качества статистической информации.

Ключевые слова: статистическое учреждение, статистическая система, Национальный статистический институт, организационная структура, реорганизация

JEL: C10, C81, C82

---

* Начальник отдела „Статистические исследования - Ловеч“, ТСБ - Северозапад, докторант Академии народного хозяйства „Д. А. Ценов“ - Свищов, кафедра „Математика и статистика“; e-mail: CGateva@NSI.bg.

SOME ASPECTS OF THE CHANGES IN THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE NATIONAL STATISTICAL INSTITUTE

Tsvetozaria Gateva*

SUMMARY Under the modern conditions, the increasing demands of the users of statistical information and the penetration of ICT necessitate changes in the NSI structure of the NSI at the level of Central Management and RSO. The article presents the changes in the organizational structure of the NSI, aimed at meeting the goals of the National and European Statistical Programme. It also analyzes key features of the NSI's activity to justify why they are needed and how they contribute to improving the statistical activity and the quality of statistical information.

Keywords: statistical institution, statistical system, National Statistical Institute, organizational structure, reorganization, resource provision.

JEL: C10, C81, C82

---

* Head of 'Statistical Surveys Department - Lovech', RSO - Severozapad, Ph.D. student at the Academy of Economics 'D. A. Tsenov' - Svishtov; e-mail: CGateva@NSI.bg.

НОВИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИНОВАЦИИ В СТАТИСТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА - ГЕО КОДИРАНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Валерия Ангелова*

Въведение

През последните години интересът и вискателността на потребителите към статистически данни на ниво по-ниско от националното трайно нараства. Данни на ниво NUTS 2 и 3, общини и населени места, наричани Local Administrative Units (LAU), квартали, преброителни участъци, сгради, адреси, басейнови дирекции, заливни тераси на реки, грид клетки, както и специализирани функционални географски райони и териториални типологии, основаващи се на грида на населението, са само част от примерите. Сами по себе си грид клетките, използвани в статистическата практика, варират по площ в зависимост от целите на конкретното изследване и природата на наблюдаваното явление. Така например грид клетки с площ 10 квадратни километра са подходящи за целите на статистиката на емисиите на вредни вещества в атмосферата, но са твърде големи за нуждите на демографската и социалната статистика, тъй като концентрацията и социално-икономическият профил на населението може силно да варира на сравнително малки по площ територии. Въз основа на дългогодишни

---

* Магистър по регионално развитие и управление, държавен експерт в отдел „Регионална статистика и индикатори за мониторинг“, Национален статистически институт; e-mail: VAngelova@nsi.bg.

проучвания и обсъждания на европейско ниво грид клетките с площ от 1 квадратен километър са приети като еталон за целите на демографската и социалната статистика, въпреки че някои държави като Нидерландия и Швейцария разполагат с по-детайлен грид на населението (страна от 100 метра). Независимо от площта на клетката основното предимство е, че грид клетките са устойчиви във времето и са независими от промените в административните и административно-териториалните граници на страните.

Както в българската, така и в европейската практика най-широко използвана за представяне и разпространение на данни на ниво по-ниско от национално е Класификацията на териториалните единици за статистически цели (от френски *La nomenclature des unités territoriales statistiques* (NUTS)). Тя е създадена въз основа на административните структури на държавите - членки на Европейския съюз (ЕС), и се основава на принципа за йерархичност и праг за брой население. Границите на тези единици често са исторически унаследени и не отразяват териториалната структура на социалната и икономическата реалност в България и Европа. Според Регламента за NUTS границите на регионите биха могли да се актуализират на всеки три години¹. По правило всяко изменение и допълнение на Регламента за NUTS води до утвърждаване на регламент за изпълнение относно установяването на еднакви условия за предаване на динамичните редове за новото регионално разпределение. Условията, зададени от регламента, се базират на консултации със заинтересованите страни и производителите на данни от националните статистически институти. Според последния документ, отразяващ промените в NUTS класификацията, който е в сила от 13 ноември 2020 г., държавите членки имат задължението да предоставят на Евростат преизчислени данни по новите граници на NUTS 3 регионите от следните тематични области: демография - население, раждания на живо дете и умирация (назад до 1990 г., като обаче подаването на данни за годините преди 2012 г. не е задължително), регионални сметки - сметки по отрасли и по региони (до 2000 г.) и пазар на труда - заетост и безработица (до 2016 г.). Това означава, че разполагаме с различна дължина на динамичните редове по показатели, свързани с две ключови направления, използвани за планиране и мониторинг на териториалната кохезия (БВП и състояние на пазара на труда). Въпреки че за преизчисление на данните до ниво 2 по NUTS са предвидени повече тематични области в сравнение с преизчислението по NUTS 3, резултатът и в този случай е прекъсване на динамичните редове. Например в домейните „туризъм“ и „околна среда“ - съоръжения за преработка на отпадъци - е задължителна само тригодишна ревизия на данните, а ревизията на данните в сферата на здравеопазването и информационното общество е само на доброволен

¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:02003R1059-20180118&qid=151913675347>

принцип. Допълнително усложнение за националните и европейските институции, отговорни за създаването и имплементирането на политики с териториално измерение, е фактът, че задължението за предоставяне на динамичните редове е до 1 януари 2023 г., т.е. две години след влизането в сила на основния регламент.²

Що се отнася до българската практика още по-комплициран е въпросът относно ефекта от промените на границите на местните административни единици. На първо място няма установени международни правила относно кодирането и прекодирането на местните административни единици. НСИ ежегодно докладва на Евростат актуалния списък на LAU компонентите в състава на NUTS 3 регионите посредством т. нар. LAU листи³. При промяна в границите на LAU кодовете в тези списъци, както и кодовете, поддържани в Единния класификатор на административно-териториалните и териториалните единици (ЕКАТТЕ), остават непроменени⁴. В динамичните редове, публикувани на страницата на НСИ, няма индикация за промяна в границите на местните административни единици. Като пример могат да се посочат годишните данни за механичното движение на населението по общини. Това може да доведе до колебания на данните във времето, труднообясними за потребителите, които не са статистици. Пространственият ефект от промените в границите на общините е онагледен в следващата секция от анализа.

Целта на настоящото изследване е да се анализират практически неограничените възможности на грида на населението за осигуряване на още по-разнообразни субнационални данни с по-дълги динамични редове. Добавена стойност за статистическата теория и практика може да бъде реализирана и по отношение на повишаването на качеството на извадките на социалните изследвания. Анализът съчетава аспекти от административно-териториалното, териториалното и функционалното географско райониране за статистически и аналитични цели, прилагането на териториалните типологии в различни национални и европейски политики, въпроси, свързани с теорията на извадките и възможностите на методите за оценки на данни за малки териториални единици (от английски - Small Area Estimation Methods (SAE)). Поставените въпроси са актуални в дългосрочен план, тъй като очертаните в статията предизвикателства ще излизат на дневен ред при всяко едно прерайониране на България и Европа.

² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020R1703>

³ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/local-administrative-units>

⁴ ЕКАТТЕ се поддържа в рамките на Националния регистър на населените места, който е изграден от Националния статистически институт, съгласувано с Министерството на регионалното развитие и благоустройството и Министерството на земеделието, храните и горите в изпълнение на чл. 37, ал. 2 от Закона за административно-териториалното устройство на Република България. Регистърът е достъпен на адрес <https://www.nsi.bg/nrnm/>

1. Относно ефектите от периодичните промени в границите на териториалните единици за статистически цели

В България границите на NUTS регионите не са актуализирани от 2006 година при последна налична версия на класификацията от 2021 година. В други държави след 2006 г. настъпват съществени административно-териториални промени. Например в Германия през 2013 и 2016 г. регионите от ниво NUTS 3 претърпяват значителни модификации, в Гърция, Франция, Полша, Португалия, Словения и Обединеното кралство - през 2013 г., в Ирландия, Нидерландия, Полша, Финландия и Обединеното кралство - през 2016 г., а в Белгия, Италия, Обединеното кралство и Норвегия - през 2021 година. Други държави като Литва, Унгария и Хърватия инициират промени само на ниво NUTS 2⁵. В неотдавнашни изявления на министри от служебния кабинет (през юни 2021 г.) беше споменато, че е целесъобразно да последваме опита на други европейски страни и да отделим столицата в самостоятелен NUTS регион от ниво 2.

Освен преизчисление на данните всички тези промени изискват прекодиране на регионите, своевременно информиране на потребителите и имплементирането на новите резултати в националните бази данни и в базата данни на Евростат. Всичко това представлява допълнително натоварване за Евростат и производителите на официална статистика на национално равнище. Към това следва да прибавим затруднението, което потребителите изпитват при работа с регионални данни с различната дължина на динамичните редове по домейни.

Следва да споменем и друга подробност, полезна за потребители, които комбинирано използват регионални данни от страницата на НСИ и тази на Евростат, а именно използването на различни кодове за 28-те области. Например по ЕКАТТЕ кодът на област Благоевград е BLG, а по Регламента за NUTS НСИ докладва данните за областта с код BG413.

На общинско равнище проблемът с прекъснатите динамични редове поради промени в границите е особено осезаем. Според Бояджиев и Веселинова: „Историята на вътрешните граници между териториалните единици на страната показва, че те са нестабилни и постоянно се променят. Най-стабилни се оказват границите между отделните селища. Най-нестабилни са границите между териториалните равнища под среден ранг.“⁶ С цел да илюстрирам пространствените трансформации в границите на общините в резултат на прехвърлянето на населени места от една община в друга избрах примера на общините от Южното Черноморие на

⁵ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/background>

⁶ Бояджиев, В., Н. Веселинова (2017). Границите като проблем за регионалното развитие на България. В: Сб. Юбилейна международна научна конференция БЪЛГАРИЯ НА РЕГИОНИТЕ Перспективи за устойчиво регионално развитие, Пл.; <http://regions.uard.bg> (31.08.2021 г.; 15:00) с. 557.

страната, тъй като това е територия, където се наблюдават едни от най-динамичните промени в границите през годините. Представените промени обхващат периода от 1995 до 2010 година. Разглежданият период е подбран така, че да включва всички промени в състава на общините от региона при стабилни граници на област Бургас. Последната промяна, свързана със създаването на нова община с център Обзор, не е включена в изследването, тъй като към момента на писане на настоящата статия няма издаден указ на президента на Република България. На фиг. 1 е представен първоначалният състав на общините по Южното Черноморие на България към 31.12.1995 година. С Указ № 383/обн., ДВ, бр. 98/4.11.1996 г. селата Маринка и Твърдица, които дотогава са в границите на община Созопол, преминават към община Бургас (фиг. 2)⁷. Най-масштабните административно-териториални промени произтичат от Указ № 258/обн., ДВ, бр. 57/11.07.1997 г., като село Димчево преминава от община Созопол към община Бургас, град Приморско и село Писменово излизат от състава на община Царево и стават част от новосъздадената със същия указ община Приморско, а селата Ясна поляна и Ново Паничарево преминават от община Созопол в община Приморско (фиг. 3). По-късно, вследствие на Указ № 102/обн., ДВ, 17.04.2001 г. (фиг. 4) град Китен преминава от състава на община Царево към този на община Приморско. С Указ № 127/обн., ДВ, 24.04.2002 г. село Веселие преминава от община Созопол към община Приморско (фиг. 5). Последната активна промяна в административно-териториалното деление на общините по Южното Черноморие е в резултат на Указ № 121/обн., ДВ, бр. 38/21.05.2010 г., според който село Извор излиза от състава на община Созопол и преминава към община Бургас (фиг. 6).

---

⁷ На фигури от 2 до 6 имената на общините, които губят населени места за сметка на съседни общини, са обозначени в червено. Авторът изказва специални благодарности на г-н Димитър Попов от НСИ за подготовката и предоставянето на картограмите.

Фиг. 1. Населени места в състава на общините по Южното Черноморие на България към 31.12.1995 година

Източник: НСИ.

Фиг. 2. Населени места в състава на общините по Южното Черноморие на България към 5.11.1996 година

Източник: НСИ.

Фиг. 4. Населени места в състава на общините по Южното Черноморие на България към 18.04.2001 година

Източник: НСИ.

Фиг. 5. Населени места в състава на общините по Южното Черноморие на България към 25.04.2002 година

Източник: НСИ.

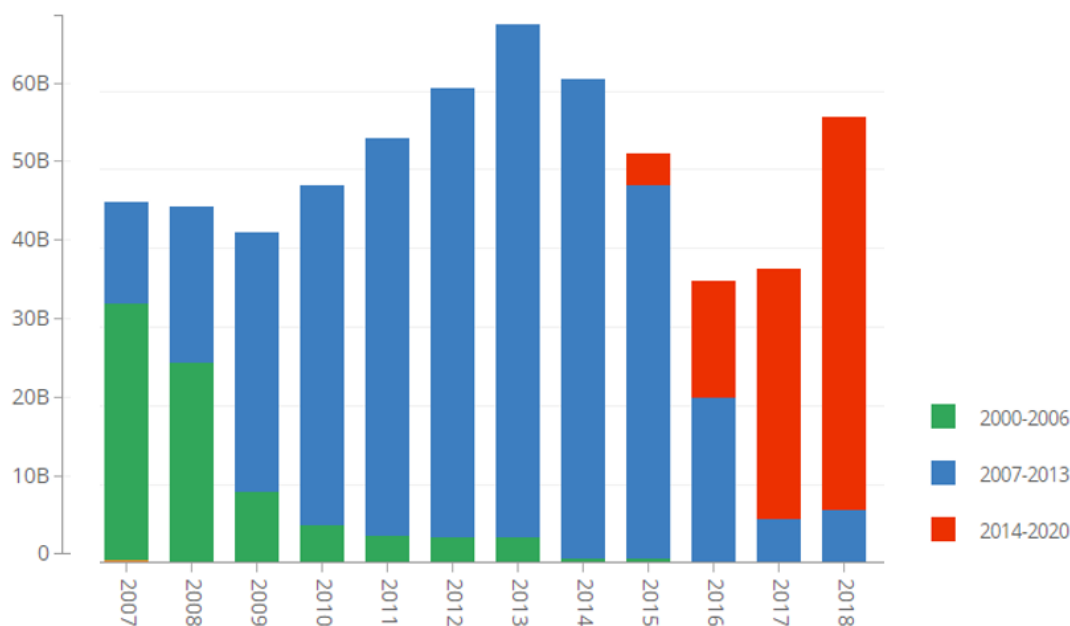
Част от поставените предизвикателства са адресирани в по-ранно изследване, в което предлагам в бъдеще административно-териториалното устройство на България и другите европейски държави да се основава на функционални райони от типа на районите на пазара на труда (РПТ), с цел ограничаване на ефекта, който исторически унаследените административни граници оказват върху качеството на данните на субнационално ниво⁸. Освен това едно такова функционално райониране, обективно отразяващо социално-икономическата реалност, би било много по-стабилно във времето в сравнение с честите и понякога субективни административно-териториални и териториални промени.

2. За необходимостта на Европейската комисия от по-дълги динамични редове от регионални данни и други субнационални данни

Програмите, свързани с кохезионната политика на ЕС, са със срок 7 години, но действителната им „продължителност на живота“ е по-голяма. Това може най-лесно да се обясни посредством фиг. 7 и 8, представящи размера на годишните плащания от бюджета на ЕС, реализирани по програмни периоди общо за Европа и към най-бедния NUTS 2 регион на България, а именно Северозападният. Програмните периоди са избрани така, че да съвпадат с началото на членството на България в ЕС.

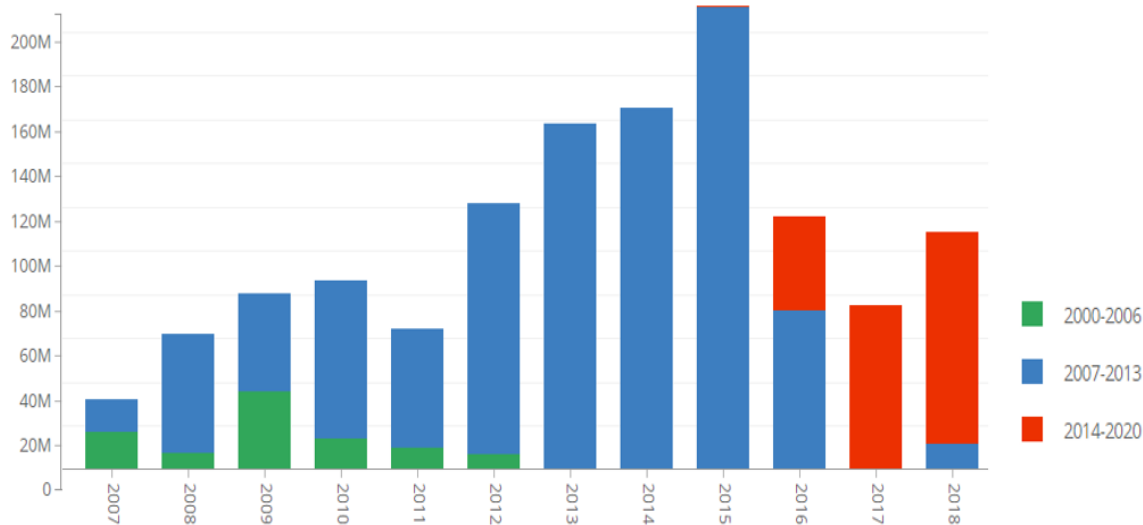
⁸ Ангелова, В. (2021). Методи и концепции за функционално географско райониране за статистически цели, Статистика, бр. 1/2021 https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/bg/details.php?article_id=255

**Фиг. 7. Годишни плащания от бюджета на ЕС, реализирани по програмни периоди
общо за Европа (млрд. евро)**

Източник: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/EU-Level/Annual-EU-budget-payments-EUR-made-by-programme-pe/h85u-sjcv>. Селекцията е направена по дименсите „общо за всички фондове“ и „общо за ЕС“.

**Фиг. 8. Годишни плащания от бюджета на ЕС към NUTS 2 - „Северозападен“,
реализирани по програмни периоди (млн. евро)**

Източник: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/EU-Level/Annual-EU-budget-payments-EUR-made-by-programme-pe/h85u-sjcv>. Селекцията е направена по дименсите „общо за всички фондове“ и „NUTS 2 - „Северозападен“.

Категориите региони (по-развити, региони в преход и по-слабо развити региони) са законово определени за целия 7-годишен период и се основават на фиксирана версия на NUTS. Това означава, че при евентуална значителна промяна в границите на NUTS регионите данните, на които се основават кохезионната политика към някакъв момент в рамките на програмния период, вече няма да са актуални. Мониторингът на програмите изисква адекватни социално-икономически данни с консистентни времеви редове. Оценката на дългосрочното въздействие на териториалните политики се нуждае от анализи, които надхвърлят времевата рамка на един програмен период. Създаването на доклад за социално-икономическото сближаване в Европа на всеки три години е законово задължение на ЕК и по-специално на DG REGIO (Directorate-General for Regional and Urban Policy). Това задължение е уредено в чл. 175 от Договора за функционирането на Европейския съюз, част трета „Политики и вътрешни действия на Съюза“, Дял XVIII - Икономическа, социална и териториална кохезия⁹. Периодите, за които се отнасят тези доклади няма как да бъдат напълно съчетани с датите на влизане в сила на нова версия на NUTS или със сроковете на предвидените задължения на държавите членки по предаване на преизчислени данни. От друга страна, макар че преизчислението на динамичните редове спрямо предходни версии на NUTS е регламентирано, както вече беше обяснено, по различните статистически теми не се изисква предоставяне на еднаква дължина на ревизираните редове от данни. Как тогава да се направи оценка на въздействието на териториалните политики между два програмни периода за територии с промени в границите на NUTS и по показатели, за които предоставянето на преизчислени данни не е задължително? Този въпрос е подробно адресиран в следващата секция от анализа.

Нуждите на ЕК, свързани с по-дълги динамични редове и повече и по-детайлни статистически данни, съвсем не се изчерпват с гореизложеното. Фокусът на политиките на сближаване не се ограничава до териториалните измерения, въпреки че те са основополагащи, а се простира отвъд административните и дори държавните граници. Такива са политиките, съсредоточени върху околната среда, климатичните промени, пандемии и други. Това е неизменно свързано с фокус върху районите, обект на програми за трансгранично сътрудничество и действия, насочени към подпомагане на партньорството между градските и селските територии, както и съответните инструменти за тяхното подпомагане. Следователно докладите относно имплементирането на такива програми изисква разнообразни и своевременно актуализирани субнационални данни с достатъчно дълги времеви редове независимо от

⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016E175>

периодично възникващите промени в границите на териториалните и административно-териториалните единици.

Така нареченият Регламент TERCET, който допълва Регламента за NUTS, е публикуван през декември 2017 година¹⁰ . Посредством този законодателен акт различни териториални типологии като тези на градските и селските региони, на метрополните региони и на крайбрежните региони (базирани на NUTS 3), степента на урбанизация, градовете и техните функционални градски райони (ФГР) (от английски - Functional Urban Areas (FUAs), крайбрежните райони и степента на урбанизация (базирани на LAU) са включени в консолидираната версия на Регламента за NUTS. Регламентът за изпълнение на TERCET, публикуван през 2019 г., задава единните условия за хармонизирано прилагане на териториалните типологии¹¹ . Идеята за наличието на хармонизирани европейски дефиниции по териториалните типологии е да се гарантира устойчивост на резултатите и международна сравнимост на статистическите данни. От своя страна обаче, всяка промяна в границите на NUTS 3 регионите и на местните административни единици автоматично налага своевременна актуализация на съответните класове на териториалните типологии. В този случай отново възниква предизвикателство, свързано с преизчислението на данни, агрегирани по тези типологии като преизчислението на данни по типологии, базирани на NUTS 3, което засяга в по-голяма степен Евростат отколкото националните статистически институти, тъй като данните биват автоматично агрегирани, респективно преагрегирани в производствената система на Евростат на базата на входни NUTS 3 данни, подадени от държавите членки¹² . При сегашната практика за потребителите това също означава прекъсване на динамичния ред. В такъв случай Евростат обозначава данните за първата референтна година, в която настъпилата териториална промяна дава отражение върху динамичния ред с „b“ (break in time series), а клетките, за които има налични преизчислени данни - с „r“ (revised). Практиката в НСИ е да се поставя обяснителна бележка, съпровождаща таблиците, която би могла да остане незабелязана от потребителите на данни.

Най-търсените от потребителите данни по типологии, базирани на местни териториални единици, безспорно са степента на урбанизация (задължителна променлива във всички социални изследвания), градовете и техните функционални градски райони (ФГР). Ежегодната актуализация на степента на урбанизация се налага от често настъпващите промени в границите

¹⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32017R2391>

¹¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R1130>

¹² НСИ понастоящем не публикува на интернет страницата си данни, разпределени по териториалните типологии, включени в TERCET. Наличните данни по град - село се основават на дефинициите според националното законодателство.

на LAU. Тъй като градовете, или т. нар. в Регламент TERCET „гъсто населени райони“, са една от категориите, включени в степента на урбанизация, като всяка настъпила промяна в класовете по степен на урбанизация налага корекции в списъка с градовете. От 2017 г. насам държавите, които имат задължение да изпращат на Евростат ежегодните списъци с LAU, доброволно предоставят допълнителна информация относно текущата типологизация на местните административни единици. Тази информация става официална едва след валидиране от страна на Евростат, като по технически причини комуникацията понякога отнема месеци. Често срещана в практиката ситуация е, че Евростат работи с последния официален грид на населението от 2011 г. и с границите на LAU, които организацията EuroGeographics ежегодно произвеждат за ЕК¹³, докато някои държави членки разполагат с по-детайлен слой на границите и с по-актуален грид на населението понякога дори с различна резолюция. Това води до разминаване в получените резултати по класове типологии и в тези случаи Евростат възприема това, което страните са предоставили. След постигане на съгласие относно класификациите по степен на урбанизация и останалите типологии, основани на LAU, Евростат и националните статистически институти предоставят информацията на тематичните отдели в съответните структури, които използват териториални типологии за производство на данни за градовете, туризма и данни от социални изследвания като Наблюдението на работната сила, Изследването за доходите и условията на живот, Наблюдението на домакинските бюджети, Изследването на образованието и обучението на възрастни и редица други. Една от най-komplицираните методологии за ежегодна актуализация на LAU-базирани териториални типологии е степента на урбанизация. Тя обаче за пореден път демонстрира мощта на грида като помощен слой за функционално географско райониране, респективно за производство на данни¹⁴.

На семинар под наслов „Териториалната кохезия след 2020 г.: Интегрирано териториално развитие за по-добри политики“, организиран от ESPON (European Spatial Planning Observation Network) по случай Българското председателство на Съвета на ЕС, проведен в София през 2018 г., проф. Барка¹⁵ споделя с аудиторията виждането си, че: „ЕС спешно се нуждае от масово и убедително прилагане на подход, базиран на локализацията... За тази цел последното нещо, което трябва да се направи, е да започнат преговори за периода след Бюджет 2020, в който ...

¹³ <https://eurogeographics.org/maps-for-europe/ebm/>

¹⁴ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Territorial typologies manual - degree of urbanisation#Changes to the typology over time](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Territorial_typologies_manual_-_degree_of_urbanisation#Changes_to_the_typology_over_time)

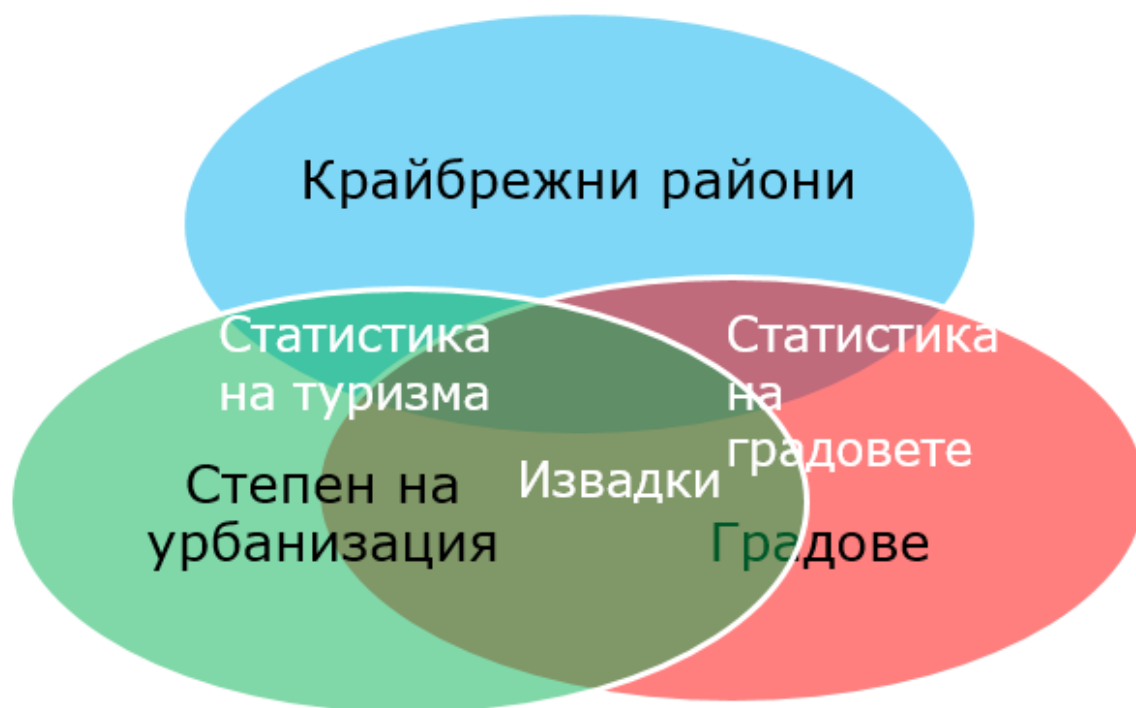
Информацията може да се намери в секция „Актуализация на степента на урбанизация за отразяване на промените в границите на LAU“ (Updating the degree of urbanisation to reflect changes in LAU boundaries).

¹⁵ Проф. Фабрицио Барка е италиански икономист и бивш министър без портфейл, отговарящ за териториалното развитие в експертния кабинет на Марио Монти (2011 - 2013 г.) Към август 2021 г. презентацията е достъпна на адрес <https://www.espon.eu/sofia>

интегрираният подход за развитие на градските и селските територии се третира просто като поредния сектор или ниша, вместо като хоризонтална характеристика на цялата стратегия за териториално сближаване.“. Можем да твърдим, че териториалните типологии, създадени за статистически и аналитични цели, отговарят на философския смисъл, вложен в изказването на проф. Барка. Между различните типологии съществуват тесни връзки, основаващи се на местоположението, което дава възможност за интегрирано ползване и интерпретация на съответните статистически данни. Например крайбрежен район може същевременно да е селски (в България такива са общините Аврен, Балчик, Бяла, Долни чифлик, Несебър, Поморие, Приморско, Созопол и Шабла) или да спада към категорията на по-малките градове и предградия (Аксаково, Каварна и Царево) или пък да е градски център в границите на метрополен регион (Бургас и Варна), град София е разположен в планински регион, а в състава на неговия ФГР има и селски райони, тъй като от тях произлизат значителни потоци от ежедневни трудови мигранти към столицата и т.н.

На фиг. 9 са представени схематично авторски разсъждения относно имплементирането на LAU списъците в официалната статистика и връзката между различни типологии и статистически изследвания.

Фиг. 9. Схема на имплементирането на LAU списъците в официалната статистика

Единственото готово към момента практическо решение на проблемите, описани дотук, е т. нар. NUTS конвертор, разработен от Joint Research Centre (JRC) към Европейската комисия (ЕК)¹⁶. Този инструмент бива създаден и се поддържа с цел подпомагане на потребителите при работата им със статистическите данни, докладвани по различни версии на NUTS. NUTS конверторът е свободно достъпен уеббазиран инструмент, позволяващ преобразуването на регионални данни между различни версии на NUTS класификацията, докладвани на нива по NUTS 1, 2 и 3, преизчислява данни между версиите на NUTS от 2006, 2010, 2013 и 2016 г. във всяка посока, като автоматично разпознава **конкретната** версия, на която се основават входните данни. Конверторът се основава на набор от изчислени матрици за търсене, установяващи пространствената връзка между региони от различни версии на NUTS, и трансформациите, които те са претърпели в резултат от прерайонирането. Преизчисленията се извършват на базата на пространствена информация от пет помощни географски слоя с висока разделителна способност (площ на регионите, застроени площи, брой жители според грида на населението, дневно и нощно население). Потребителят има възможност сам да избере помощната променлива, по която да се извършат изчисленията. Инструментът борави с всички региони на NUTS в рамките на 27-те държави членки на Европейския съюз (ЕС-27), държавите - членки на Европейската асоциация за свободна търговия (ЕАСТ) и Обединеното кралство. Въпреки че инструментът е базиран на строги научни методи за пространствена корелация, той има някои технически недостатъци (повечето от данните по помощните променливи все още са базирани на Преброяване 2011). Инструментът не е проектиран да замени официалната регионална статистика и ЕК не поема отговорност за резултатите от използването на инструмента. Следва да направим и едно уточнение относно възможностите на ЕК в лицето на Евростат да преизчислява данни и то по-специално от извадкови изследвания. Националните статистически институти включват кодовете на NUTS 2 и 3 регионите по местоживееене на домакинствата (в Наблюдението на работната сила разполагаме дори с променлива „регион по месторабота“) в микро-данните, които предоставят на Евростат, но не са задължени да дават индикация за кодовете на местните административни единици. Оттук следва, че за Евростат е практически невъзможно да произвежда оценки на данни за малки териториални единици, каквито са градовете и техните ФГР, и тази задача остава изцяло в ръцете на националните производители на данни.

¹⁶ <https://urban.jrc.ec.europa.eu/nutsconverter/#/>

3. Гео реферирането като решение на широк набор от проблеми, стоящи пред националната и европейската статистическа теория и практика

Авторът вижда гео кодирането като оптимално решение на многобройните предизвикателства, изложени вече, като дефинира и някои допълнителни приложения на това сравнително ново направление в традиционната статистическа практика на нашата страна.

На европейско равнище необходимостта от гео статистиката за целите на преброяването на населението и жилищния фонд е всепризната. Регламентът за изпълнение (ЕС) 2018/1799 на Комисията от 21 ноември 2018 г. за започване на временно пряко статистическо действие за разпространение на избрани теми от Преброяването на населението и жилищния фонд през 2021 г., гео кодирани към координатна мрежа от 1 кв. км, е първият по рода си в Европейската статистическа система¹⁷. В Регламента е записано, че „това действие е обосновано от общата нужда в целия Съюз от надеждна, точна и съпоставима информация за разпределението на населението с достатъчна пространствена разделителна способност въз основа на хармонизирани изисквания към резултатите и предназначена по-конкретно за общоевропейската регионална политика“. Избраните теми, които следва да бъдат гео реферирани, са: обичайно местопребиваване, пол, възраст, статут на настояща дейност (брой наети лица), държава/място на раждане и обичайно местопребиваване една година преди преброяването. Никак не е изненадващ фактът, че при гео реферирането ще се сблъскаме с клетки с нулев или близък до нулата брой население по различните разбивки. Редица клетки са покрити от природни обекти като езера, големи реки, обработваеми земи, високопланински територии и други. Въпреки съществуващите ограничения считам грида за универсален географски компонент за производство на данни, за гео пространствени анализи и дефиниране на функционални географски райони. Освен това Регламентът урежда един съществен въпрос, свързан с конфиденциалността на данните, осигурявайки възможност на държавите членки да спазят и националното си законодателство¹⁸. Стратегията на Евростат за развитието на демографската статистика след Преброяване 2021 предвижда държавите членки ежегодно да докладват гео кодирани данни за броя на населението според обичайното местожителство¹⁹. Очакванията са ежегоден грид на населението да започне да се поддържа и разпространява през 2024 година.

¹⁷ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.296.01.0019.01.BUL&toc=OJ%3AL%3A2018%3A296%3ATOC

¹⁸ Член 2, ал. 8 от Регламента дава следното определение: „поверителна стойност“ означава цифрова стойност, която не трябва да бъде разкривана с цел запазване на статистическата поверителност на данните и в съответствие със защитните мерки на държавите членки срещу оповестяването на статистически данни. Член 5, ал. 2 определя, че държавите членки заменят всяка поверителна стойност със специалната стойност „Не е известно“.

¹⁹ <https://circabc.europa.eu/sd/a/e9072c55-f448-47f6-b4e2-cb3697ae7dc1/DSS-2016-Oct-3.2%20Census%20post%202021%20vision.pdf> (за достъп до съдържанието се изисква регистрация на страницата)

Универсалният характер на грида може да бъде илюстриран и чрез следния пример за възможност за бъдеща изследователска работа с данните от предстоящото преброяване и данни от последващи актуализации на грида на населението, а именно анализ на положителния/отрицателния прираст на населението по грид клетки, респективно по клъстери от грид клетки.

Необходимостта от грида като детайлно географско ниво за събиране и анализ на статистическа информация се потвърждава и от Регламент (ЕС) 2018/1091 на Европейския парламент и на Съвета от 18 юли 2018 г. относно интегрираната статистика за земеделските стопанства и за отмяна на Регламенти (ЕО) № 1166/2008 и (ЕС) № 1337/2011²⁰. Този нормативен акт урежда събирането на нова променлива - код на клетката от координатната мрежа, в която се намира земеделското стопанство.

Концепцията за грида, разбира се, е включена и в Регламент TERCET, тъй като тя е основата за производство на териториалните типологии. Единствено типологията на крайбрежните райони не се базира на грида на населението, а на наличието на морска граница или изпълнено условие за поне 50% от площта на местната административна единица, намиращи се на разстояние в рамките на 10 км от крайбрежието. Споменатите законодателни актове и стратегията дават ясна индикация, че гео кодирането на избрани теми от демографската и земеделската статистика е само началото на пътя, който следва да извървим към постепенното гео рефериране на всички официални статистически изследвания - изчерпателни, извадкови и такива, базирани на регистри.

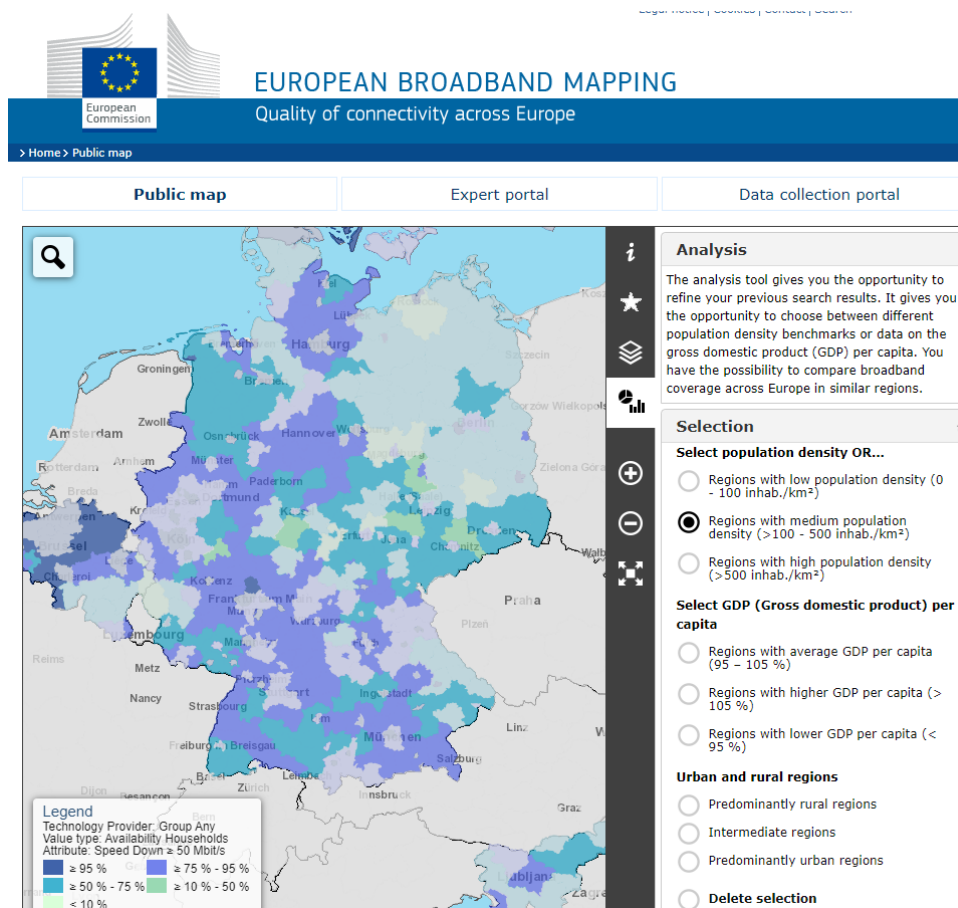
Основният въпрос, на който настоящото изследване се стреми да отговори, е как посредством гео кодирането ще осигурим достатъчно гъвкав процес на събиране на данни, при който да може адекватно да се реагира на сравнително честите промени в границите на териториалните и административно-териториалните единици, осигурявайки в същото време достатъчно дълги динамични редове и данни на различни териториални нива, включително такива по териториални типологии, както и данни, произхождащи от извадкови изследвания? Този механизъм следва да осигурява навременния мониторинг на провежданите в България и Европа териториални политики.

Нека първо допълнително да илюстрирам аналитичната мощ на грида в подкрепа на вземането на мъдри решения по въпросите на секторните и териториалните политики на ЕС и политиката на сближаване. През 2017 г. генералната дирекция „Комуникационни мрежи,

²⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L.2018.200.01.0001.01.BUL&toc=OJ%3AL%3A2018%3A200%3ATOC>

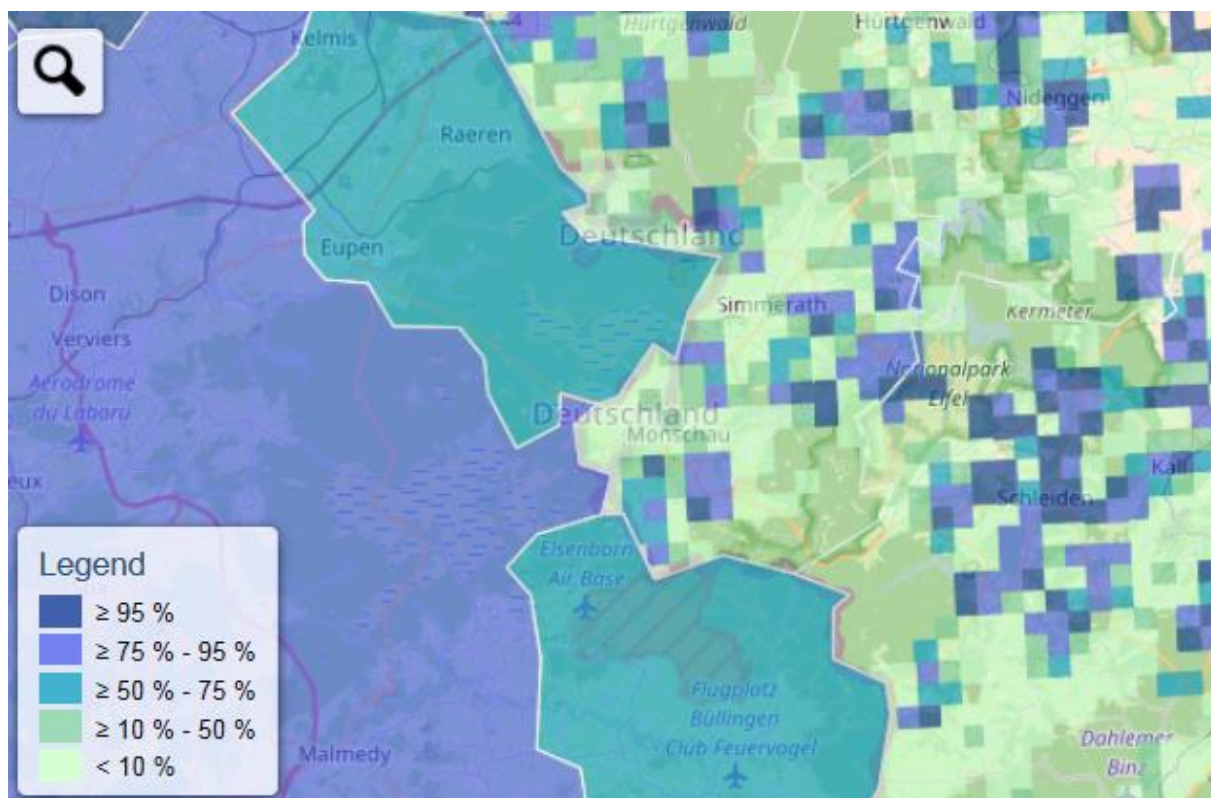
съдържание и технологии“ (DG CONNECT) осъществява проект за създаване на портал за интерактивно картографиране на качеството на интернет мрежата в Европа по отношение на широколентовия достъп. В процеса на подготовка на портала заинтересованите страни в лицето на публични и частни доставчици разработват стандарти за обобщаване на данните, като над 30% от тях са предоставили исканите данни за широколентов достъп до интернет. Впоследствие DG CONNECT съвместно с Евростат доизграждат прилежащата географска информация, необходима за визията и съдържанието на портала. Интерактивната картографска платформа позволява на потребителя да направи селекция по различни характеристики на регионите и скоростта на интернет връзката в Европа. На фиг. 10 е представена стандартна регионална карта, позиционирана според наличността на данните на европейско равнище, като показаната селекция съчетава гъстота на населението и наличието на широколентова интернет връзка със скорост по-голяма или равна на 50 мегабита в секунда (Mbit/s). В случая корелацията между социално-икономическото развитие на показаните региони и качеството на широколентовите услуги е чисто интуитивна поради липса на входните данни за по-задълбочени изчисления.

Фиг. 10. Относителен дял на домакинствата в избрани региони с гъстота на населението между 100 и 500 души на 1 кв. км, разполагащи с широколентова интернет връзка със скорост по-голяма или равна на 50 мегабита в секунда

Фигура 11 представя относителния дял на домакинствата, които имат достъп до широколентова интернет връзка в мрежа със скорост от 50 мегабита в секунда. Данните за Белгия са налични на ниво NUTS, докато тези за Германия - на ниво грид клетки със страна от 1 квадратен километър. Изображението е създадено експериментално в рамките на проекта, за да покаже както на вземащите политически решения, така и на частните инвеститори в интернет мрежи как данните на ниво грид дават далеч по-добра картина на достъпа на населението до тази услуга в сравнение с традиционните регионални данни на ниво NUTS. Тъй като платформата не е еднократна инициатива на ЕК, за в бъдеще тя ще предоставя възможност на заинтересованите страни да наблюдават напредъка, постигнат в териториален аспект по отношение на разгръщането на интернет мрежи с голям капацитет и качеството на широколентовите услуги в Европа.

Фиг. 11. Относителен дял на домакинствата, които имат достъп до широколентова интернет връзка със скорост от 50 мегабита в секунда

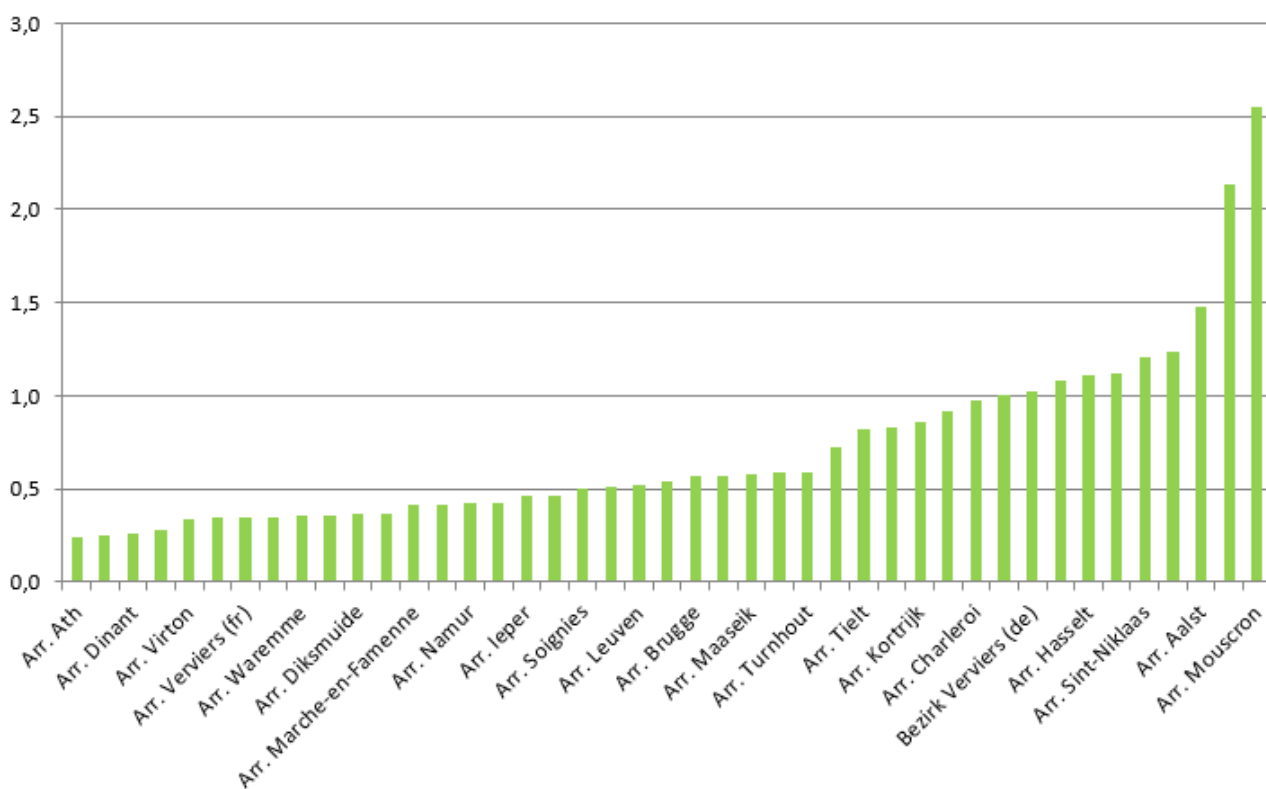

Важно е да се отбележи, че за разлика от планираното и вече постигнатото в областта на демографската статистика и проекта на DG CONNECT гео кодирането на микроданните от извадковите изследвания далеч не цели разпространението на данни на ниво грид клетка поради обективно съществуващите ограничения, произлизащи от поверителността на данните.

Невъзможността за представяне на данни от извадкови изследвания на ниво GRID клетка са илюстрирани на фиг. 10, която представя средногодишния брой на респондентите, включени в Наблюдението на работната сила, които се падат на обитавана GRID клетка с площ 1 кв. км в NUTS 3 регионите на Белгия. Регионът на Брюксел със средно цели 34 460 респонденти на обитавана GRID клетка не е включен в графиката, за да не се наруши нейната читаемост.

Фиг. 12. Гъстота на респондентите в Наблюдението на работната сила в NUTS 3 регионите на Белгия, 2017 година

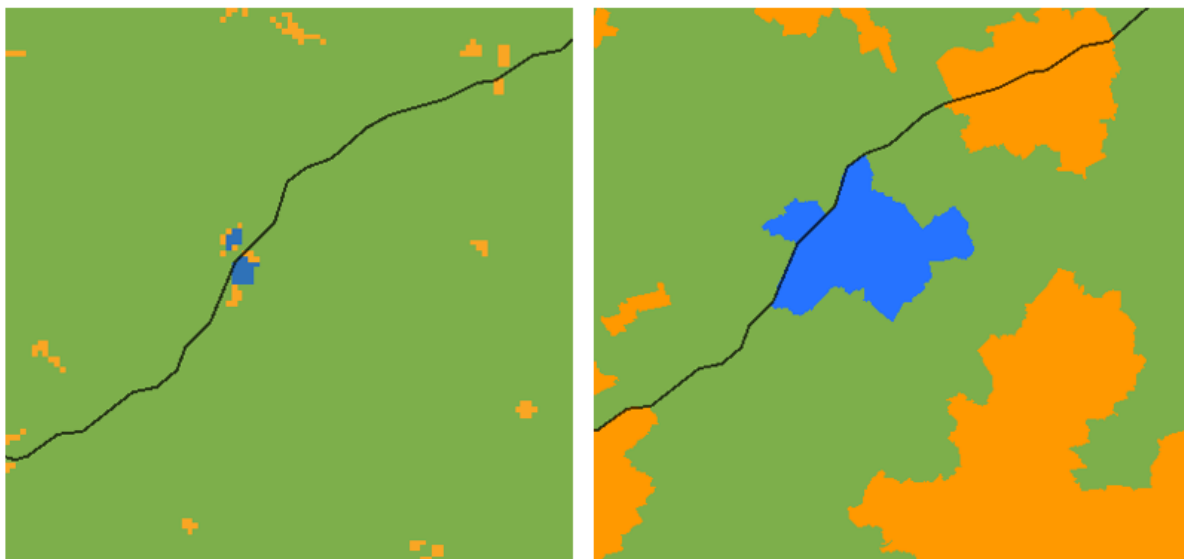
През 2022 г. се очаква да има обработени и валидирани резултати от предстоящото към момента на писане на статията преброяване, което означава, че НСИ скоро ще разполага не само с координатите на сградите в България, но и с координатите на всички потенциални респонденти, които биха могли да попаднат в извадките на социалните изследвания. Това ще отвори неограничени възможности за гъвкаво агрегиране на данни на ниво GRID клетка от социални изследвания, до която и да е версия на границите на LAU и NUTS. Добавянето на нова променлива „географски координати“ на сградата, в която респондентът живее, или „идентификационен номер на GRID клетката“, или „координати на центроида на GRID клетката“ в дизайна на извадките ще създаде възможност за преизчисление на данни до всевъзможни територии и функционални географски райони от потребителски/изследователски интерес (като например РПТ, споменати в точка 1, чиито конфигурации не са непременно имплементирани в

дизайна на съответната извадка, както и за интегрирането на данните от изчерпателни, извадкови изследвания и данни от регистри въз основа на местоположението като ключ. Изборът относно това коя от обсъжданите по-горе променливи да бъде включена в дизайна на извадките следва да бъде обект на експертно методологично решение. Във всеки случай този GRID базиран подход ще позволи значително съкращаване на времето, нужно за преизчисление на динамичните редове и за тяхното агрегиране по различни територии от интерес, като по този начин ще намали натовареността на производителите на данни. В случай на бъдеща необходимост GEO кодирането на социалните изследвания ще позволи и преизчисление на самите GRID базирани данни, например посредством симулации.

Съществува практически проблем, който се нуждае от изграждане на персонализиран методологичен подход в случаите, когато задачата е да се произведат данни от извадкови изследвания на ниво функционални райони, каквито са ФГР и РТП. Предварителните очаквания на автора са, че ще се налага допълнително претегляне на извадката.

Посредством GEO кодирането може да се отговори не само на конкретни възникнали нужди и персонализирани потребителски заявки. В дългосрочен план качеството на данните може да бъде подобро в няколко направления. На първо място евентуално кодиране на респондентите по тип на кълстера според дефинициите и терминологията, заложи в Регламент TERSET („клетки от селски тип“, или „слабо населени клетки“ „кълстери от градски тип“, или „средно населени кълстери“ и „градски центрове“, или „много населени кълстери“), вместо кодирането по степен на урбанизация би минимизирало затрудненията, произтичащи от ежегодната актуализация на класовете по степен на урбанизация вследствие на промените в границите на местните административни единици. Последващото агрегиране на данните по тип на кълстера няма да представлява проблем, а прецизността на получените резултати ще е по-висока и прекъсването в динамичните редове ще е с по-малка честота. Степента на урбанизация, разбира се, може да се запази като алтернативна променлива във въпросниците на социалните изследвания, което ще позволи сравнение на резултатите и ще осигури различен мащаб за решаване на различни познавателни задачи. Различията между обхвата на кълстерите и класовете по степен на урбанизация са показани на фиг. 13 по примера на трансграничния район на Русе - Гюргево.

Фиг. 13. Клъстери от грид клетки според гъстотата на населението (отляво) и степен на урбанизация (отдясно) в трансграничния район на Русе - Гюргево²¹

Източник: Статистически атлас на Евростат с данни за грида на населението от Преброяване 2011, предоставени от държавите членки.

Още една дългосрочна полза, която статистическата теория и практика могат да извлекат от наличието на грид базирани данни, е възможността за оптимизиране на самите извадки на социалните изследвания. Експерти от националния статистически институт на Португалия вече са тествали алгоритъм, използващ крива за избор на обитавани грид клетки във всяка страта на извадката с цел оптимизиране на извадката и по-добро покритие на територията. Сантос представя резултатите от това изследване на конференция на Европейския форум по гео статистика, проведена в София през 2013 година²². Допълнителна възможност, която би могла да се тества, е стратификация на извадките по тип на клъстерите според гъстотата на населението вместо по националната дефиниция за град и село, като стремежът е това да не окаже влияние върху обема на извадката.

Друг аспект на разискваната проблематика е, че през последните няколко години глобалните климатични промени стават все по-осезаеми. Ако разполагаме с грид данни за броя на възрастното население, непълнолетните, лицата, лишени от трудоспособност, броя на лицата

²¹ <https://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/?mids=BKGCNT,TYPC11,CNTOVL&o=1,1,0.7&ch=C01,TRC,TYP&center=43.74753,26.45999,7&lcis=TYPC11&https://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/?mids=BKGCNT,TYPU11,CNTOVL&o=1,1,0.7&ch=C01,TRC,TYP&center=43.74753,26.45999,7&lcis=TYPU11> В синьо са показани най-гъсто населените територии според всяка от класификациите, в оранжево - междинните територии, а в зелено - най-слабо населените територии.

²² Santos, A., B. J. Schoenmakers (2013). Using the European Grid 'ETRS89/LAEA_PT_1K' as the foundation for the new Portuguese Sampling Infrastructure, достъпен към август 2021 г., http://www.nsi.bg/efgs2013/data/uploads/presentations/DAY2_WS2_6_Presentation_SANTOS_ok.pdf

в риск от бедност и т.н., в случай на бедствия или аварии ГИС експертите от националните статистически институти своевременно ще могат да локализират най-рисковите групи от населението, което ще подпомогне съответните служби за вземането на бързи и обосновани решения относно организацията на спасителните акции и дейностите по евакуация на населението.

За да стане картината още по-пъстра, ще добавя един последен (но не по важност) щрих. През 2013 г. НСИ на България разработи универсална методология за приложение на SAE, която съчетава принципи от клъстерния и структурния анализ с елементи от теорията на вероятностите. Така конструираната от Ангелова и Гавазки методология²³ позволява производство на данни от извадкови изследвания на ниво град, ФГР и стига дори до ниво населено място. Най-общо казано, идеята се базира на създаването на клъстери от хомогенни в демографското и социалното си развитие клъстери от населени места и на хипотезата, че в населени места от един и същ клъстер вероятността за проявление на даден феномен е еднаква. Счита се, че във всички населени места от един клъстер заетостта, броят на рано напусналите образователната система, броят на студентите, хората, живеещи под линията на бедност, и т.н. биха били еднакви. Актуализацията на основата на тази методология предстои като входни данни на ниво GRID вместо по населени места и би могла да се окаже възможност за още една иновация в официалната статистика.

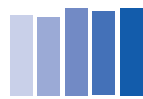
Заклучение

В заключение си позволявам да отправя следните предложения и да направя някои констатации, които имат за цел една още по-гъвкава национална, а защо не и европейска статистика в услуга на потребителите.

Предлагам да се тестват възможностите на GRID за оптимизиране на извадките на социалните изследвания на базата на данните от предстоящото преброяване на населението.

Считам, че в бъдеще националните статистически институти ще могат да предложат нови услуги на потребителите - преизчисление на динамични редове за територии с променени граници, производство на данни по различни функционални географски райони, пространствени анализи, основани на GRID като например анализи за интелигентно локализиране на услуги и производства в подкрепа на бизнеса и редица други.

²³ Гавазки, И., В. Ангелова (2013). Методология за извършване на оценки от извадкови изследвания на ниво общини и населени места посредством клъстерен и структурен анализ, Статистика, бр. 1 - 2/2013
https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/bg/details.php?article_id=33

Препоръчвам въвеждане на единна система за обозначаване на данните, особено в случаите на ревизирани данни и прекъсване на динамичните редове по подобие на практиката на Евростат (flag „b“; „r“).

Намирам, че потенциалът на техниките за приложение на SAE не е използван в достатъчна степен. SAE в съчетание с грида като универсално решение за интегриране на различни изчерпателни и извадкови изследвания и данни от регистри биха открили нови хоризонти пред официалната статистика.

Използвани съкращения

БВП	- брутен вътрешен продукт
ЕАСТ	- Европейска асоциация за свободна търговия
ЕК	- Европейска комисия
ЕКАТТЕ	- Единен класификатор на административно-териториалните и териториалните единици
ЕС	- Европейски съюз
НСИ	- Национален статистически институт
РПТ	- Райони на пазара на труда
ФГР	- Функционални градски райони
„b“	- Break in time series
DG REGIO	- Directorate-General for Regional and Urban Policy
ESPON	- European Spatial Planning Observation Network
Flag	- флагуване/обозначаване на данните с допълнителна информация
FUA	- Functional Urban Areas
JRC	- Joint Research Centre (съвместен Изследователски център към Европейската комисия)
LAU	- Local Administrative Unit (местна административна единица)
NUTS	- La nomenclature des unités territoriales statistiques
„r“	- Revised
SAE	- Small Area Estimation

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Ангелова, В. (2021). Методи и концепции за функционално географско райониране за статистически цели, Статистика, бр. 1/2021 https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/bg/details.php?article_id=255

Гавазки, И., В. Ангелова (2013). Методология за извършване на оценки от извадкови изследвания на ниво общини и населени места посредством клъстерен и структурен анализ, Статистика“, бр. 1 - 2/2013 https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/bg/details.php?article_id=33

Бояджиев, В., Н. Веселинова (2017). Границите като проблем за регионалното развитие на България. В: Сб. Юбилейна международна научна конференция БЪЛГАРИЯ НА РЕГИОНИТЕ, Перспективи за устойчиво регионално развитие, Пл.; <http://regions.uard.bg> (31.08.2021 г.; 15:00).

Eurostat (2019). Methodological manual on territorial typologies, Luxembourg <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/KS-GQ-18-008>

Eurostat, Collaboration in Research and Methodology for Official Statistics, Groups, General interest groups, Labour Market Areas, достъпен към август 2021 г., https://ec.europa.eu/eurostat/cros/content/geocoding-more-data-functional-areas-and-longer-time-series_en

Santos, A., B. J. Schoenmakers (2013). Using the European Grid 'ETRS89/LAEA_PT_1K' as the foundation for the new Portuguese Sampling Infrastructure, достъпен към август 2021 г., http://www.nsi.bg/efgs2013/data/uploads/presentations/DAY2_WS2_6_Presentation_SANTOS_ok.pdf

НОВИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИНОВАЦИИ В СТАТИСТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА - ГЕО КОДИРАНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Валерия Ангелова*

РЕЗЮМЕ Целта на настоящото изследване е да се анализират практически неограничените възможности на грида на населението за осигуряване на още по-разнообразни субнационални данни с по-дълги динамични редове. Добавена стойност за статистическата наука и практика може да бъде реализирана и по отношение на повишаването на качеството на извадките на социалните изследвания. Анализът съчетава аспекти от административно-териториалното, териториалното и функционалното географско райониране за статистически и аналитични цели, прилагането на териториалните типологии в различни национални и европейски политики, въпроси, свързани с теорията на извадките и възможностите на методите за оценки на данни за малки териториални единици (от английски - Small Area Estimation Methods (SAE)). Поставените въпроси са актуални в дългосрочен план, тъй като очертаните в статията предизвикателства ще излизат на дневен ред при всяко прерайониране на страната и Европа.

Ключови думи: грид клетки със страна 1 километър, гео кодиране на статистически изследвания, прерайониране, дължина на динамичните редове от регионални и други субнационални данни, териториални типологии, оптимизиране на извадките, SAE.

---

* Магистър по регионално развитие и управление, Държавен експерт в отдел „Регионална статистика и индикатори за мониторинг“ в Националния статистически институт; e-mail: VAngelova@nsi.bg.

НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ИННОВАЦИЙ В СТАТИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ - ГЕОКОДИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Валерия Ангелова*

РЕЗЮМЕ Целью настоящего исследования является анализ практически неограниченных возможностей грида населения для обеспечения еще более разнообразных субнациональных данных с более длинными временными рядами. Дополнительное преимущество для статистической науки и практики может быть реализовано в целях повышения качества выборок социальных исследований. Анализ сочетает в себе аспекты административно-территориального, территориального и функционального географического зонирования для статистических и аналитических целей, применение территориальных типологий в различных национальных и европейских стратегиях, вопросы, связанные с теорией выборки, и возможности методов оценки данных для малых территориальных единиц (от английского - Small Area Estimation Methods (SAE)). Поставленные вопросы являются актуальными в долгосрочном плане, поскольку вызовы, описанные в статье, будут появляться при каждом внесении изменений в зонирование страны и Европы.

Ключевые слова: грид ячейки со стороной 1 км, геокодирование статистических исследований, изменение зонирования, длина временных рядов региональных и других субнациональных данных, территориальные типологии, оптимизация выборки, SAE.

---

* Магистр регионального развития и управления, государственный эксперт в отделе „Региональная статистика и показатели мониторинга“ в Национальном статистическом институте; e-mail: VAngelova@nsi.bg.

NEW OPPORTUNITIES FOR INNOVATIONS IN STATISTICAL THEORY AND PRACTICE - GEOCODING OF SOCIAL SURVEYS

Valeria Angelova*

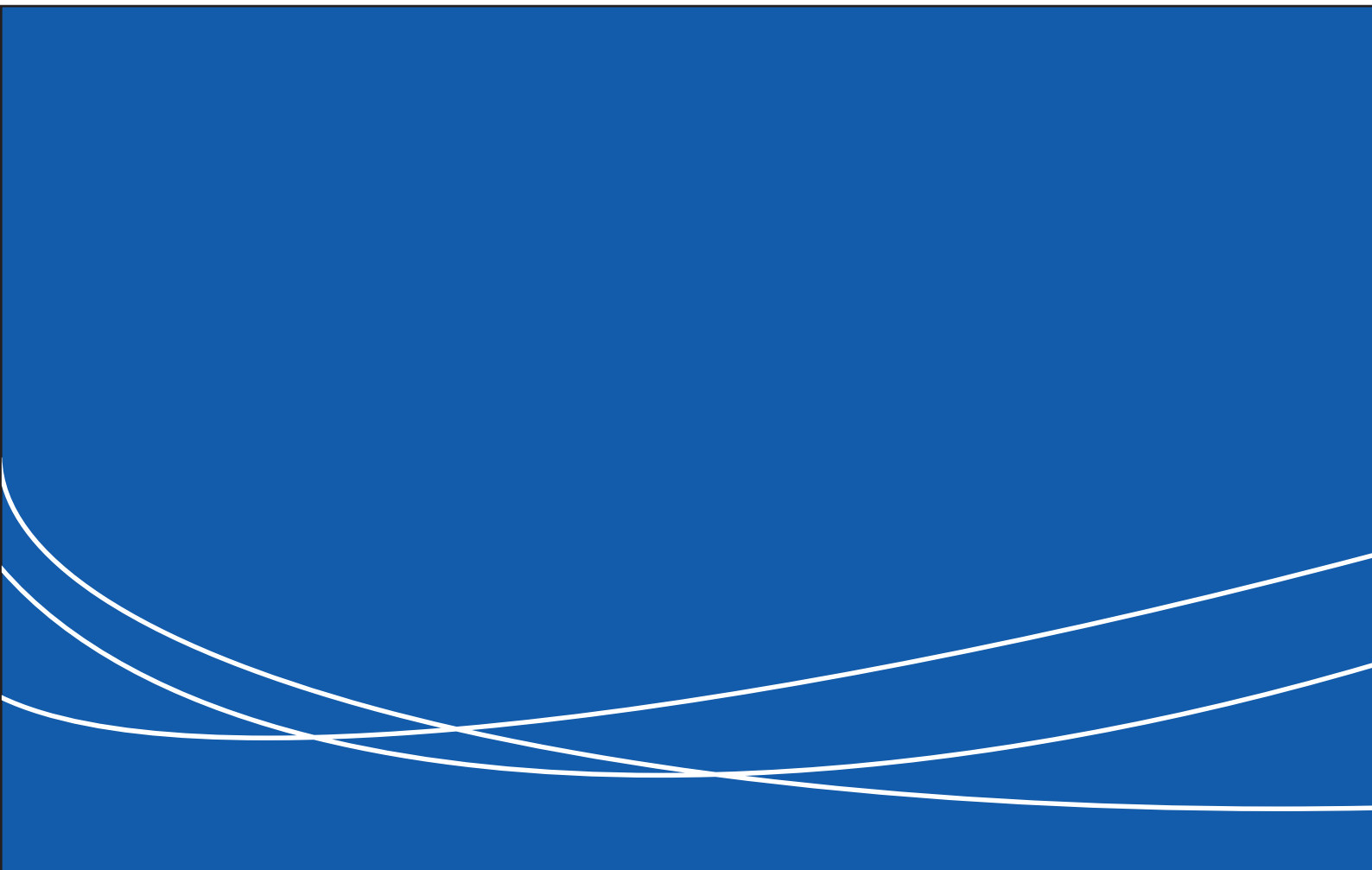
SUMMARY The aim of this study is to analyze the practically unlimited possibilities of the population grid to provide even more diverse subnational data with longer time series. Added value for statistical science and practice can also be realized in terms of improving the quality of social survey samples. The analysis combines aspects of administrative-territorial, territorial and functional geographical zoning for statistical and analytical purposes, application of territorial typologies in different national and European policies, issues related to theory sampling and the possibilities of data estimation methods for small territorial units (From English - Small Area Estimation Methods (SAE) The questions raised are relevant in the long run, as the challenges outlined in the article will be present on the agenda with each reorganization of the country and Europe.

Key words: grid cells with 1 km side, geo coding of statistical surveys, re-zoning, length of time series of regional and other subnational data, territorial typologies, sample optimization, SAE.

---

* Master of Regional Development and Management, State Expert in the Regional Statistics and Monitoring Indicators Department at the National Statistical Institute; e-mail: VAngelova@nsi.bg.

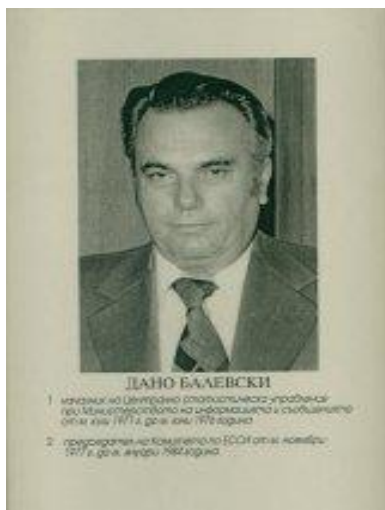
**БЪЛГАРСКАТА СТАТИСТИКА В ТРИ
СТОЛЕТИЯ**

КРАТКИ СПОМЕНИ В ПАМЕТ НА ПРОФ. ДАНО БАЛЕВСКИ

Богдан Богданов*

През 2021 г. се навършват 96 години от рождението на проф. Дано БалеВСКИ.

Роден е на 26 май 1925 г. в гр. Угърчин (Ловешки окръг). Получава средно образование в гр. Ловеч. Висшето си образование (1948 - 1952) завършва с отличен успех в Московския икономико-статистически институт (СССР) със специалност „Статистика“. След дипломирането си постъпва на работа в Централното статистическо управление (ЦСУ) като началник на отдел. През 1959 г. става заместник-председател, а от 1971 до 1976 г. е председател на ЦСУ. След преустройството на ЦСУ в Комитет по единна система за социална информация е назначен за негов председател от 1977 до 1984 година. Важен аспект от биографията на проф. БалеВСКИ е и неговата дейност като ръководител на катедра „Статистика“ във ВИИ „Карл Маркс“ (сега УНСС - София) от 1978 до 1995 година. Пенсioniра се като заместник-председател на държавната статистика през 1991 година. След себе си оставя забележителен брой статии и книги, посветени на статистиката като теория и практика. Умира в гр. София на 11 март 1997 година.

Макар и така *сухо* представени, фактите от професионалния живот на този забележителен човек са красноречиво свидетелство и показват значимата следа, оставена от него в държавната статистика на България.

Тези факти са изложени в краткото биографично представяне на проф. Дано БалеВСКИ с автор проф. Димитър Радилов, което е публикувано в електронното издание на сп. „Статистика“ през 2020 година¹.

* Д-р, заместник-председател на Националния статистически институт; e-mail: VBogdanov@nsi.bg.

¹ Статията на проф. Д. Радилов „Проф. Дано БалеВСКИ“ е публикувана в бр. 2 на сп. „Статистика“ през 2020 година.

От портрета, поставен в Информационния коридор на НСИ, ни гледа самоувереното лице на проф. Дано Балевски. Този портрет подчертава характера на човек, който не се съмнява в своите действия на лидер. В следващите редове на тези кратки спомени представям проф. Дано Балевски не само като ръководител, общественик и учен, но също и като жив човек от плът и кръв, с житейски качества, преминаващи рамката на обичайното биографично повествование.

Личните спомени от моите служебни срещи с проф. Дано Балевски остават в паметта ми особено релефни и до днес². В началото на 1981 г., с трудов стаж едва около четири години, бях назначен с неговия подпис за ръководител на мащабното и значимо за държавната статистика и за страната представително извадково изследване „Наблюдение на домакинските бюджети“³.

Следва да отбележа, че още от първите ни срещи отношението на проф. Балевски към мен беше и си остана винаги изключително позитивно, дружелюбно и понякога дори бащинско. Това е причината да запомня думи и изречения, казани от него в немалко наши срещи през годините. От последните ни срещи изминаха 30 години. По-късно започнах да осъзнавам, че казаното от него в миналото е повлияло и е формирало у мен фрагмент от професионален ролеви модел за поведение, с който съм се съобразявал през всичките следващи години на работа в държавната статистика.

Това е причината сега да представя съвсем накратко житейските поуки, които получих от проф. Дано Балевски през периода от 1981 до 1991 година. Тогава навлизах в нелеката и отговорна професия на статистик. Тези поуки бяха *пропити от духа на времето*, но въпреки това имаха своята значимост и най-важното - имаха своето отражение и в следващите години, когато старото тоталитарно общество отиде безвъзвратно в миналото. България след 1990 г. тръгна по нов път на развитие. Сега, в края на моя трудов път, представям накратко най-важните за мен поуки, които запомних при срещите с проф. Балевски.

Първа житейска поука: При назначаването на директори в държавната статистика се проверява дали те са в партийната банка кадри (номенклатурните списъци). Директорите през тези години трябваше задължително да бъдат членове на Българската комунистическа партия. Това беше основен критерий, за да се заеме постът директор. Правилото се прилагаше почти без изключение. Вероятно някъде са допускани изключения, въпреки че аз не съм бил свидетел на такива в държавната статистика. Това правило беше спазено, когато беше назначен поредният директор на дирекция „Демографска и социална статистика“ през далечната 1987 година. Очевидно проф. Балевски реши, че трябва да обясни тази особеност на държавното управление в тези години. Спомням си, че посрещнах неговите думи с известно учудване, тъй като бях наясно със съществуващите правила, въпреки че те не се афишираха официално.

² Малък откъс от моите спомени за проф. Дано Балевски са публикувани в статията „Спомените на един статистик. Опит за биографично есе (част I)“, публикувана през 2020 г. в бр. 1 на сп. „Статистика“.

³ Това е най-старото извадково изследване, проведено в България за първи път през далечната 1925 година.

Вероятно казаното тогава и сега е тривиално известно. Въпросът в днешните времена е какви са критериите за назначаване на лицата, заемащи ключови постове в управлението на държавните ведомства и агенции?! Считаю, че най-често тези назначения също са партийни, а други остават обвити в непроницаема енигма. Както се казва, *нищо ново под слънцето*. Все пак следва да се отбележи, че една по-малка част от назначенията има своето обяснение и яснота, т.е. лицата, определени да достигнат командните висоти в обществото, притежават значими знания, компетентност и експертност, доказани в миналото.

По принцип мисля, че назначенията на експерти на командните висоти в различни сфери на обществото са изключително важен фрагмент за позитивното развитие на всяка страна. Обратното означава застой и регрес. Събитията в това отношение са неразривно свързани със същността на демокрацията в дадена страна.

Втора житейска поука: *Вие сте млади, не сте корумпирани⁴ и ще успеете!* Тези думи на проф. Балеvски бяха казани за първи път при служебна среща с други експерти на статистиката. Нямам спомен за техния повод, но те останаха дълбоко врязани в моята памет. Тогава бях едновременно впечатлен и учуден. Не очаквах, че ще чуя такива думи от ортодоксален⁵ комунист и активен борец срещу фашизма в началото на 80-те години на миналия век. Наред с това понятието „корупция“ не беше ясно за голяма част от населението на страната или поне всеки имаше различна представа за него. Единственото нещо, което обединяваше разнопосочните мнения за корупцията, беше, че като явление тя беше характерна за хората, които имаха власт над останалите. Говоренето на висок глас за корупция по това време винаги носеше неприятни последици за този, който се опитваше да я коментира, обяснява или използва за критика към властта.

Очевидно е, че мащабите на корупцията са пагубни за развитието на една страна, което е доказано от древността до наши дни⁶. Тривиална истина е, че лидерите и политиките, насочени срещу ограничаване на корупцията, са фундаментални за успешното развитие на всяка страна.

Трета житейска поука: *От преброяване се излиза или полковник, или покойник!* За първи път чух това никъде неписано правило през 1984 г. на работно съвещание след проведеното пробно преброяване в гр. Сливница, където участвах. Целта на съвещанието беше да се анализират резултатите при работата с разработения инструментариум за предстоящото преброяване на населението и жилищния фонд в България. Направен беше също и задълбочен анализ на организацията и плана за действие преди, по време и след преброяването. С други думи, тогава българската държавна статистика се подготвяше за преброяване, което се проведе успешно през 1985 година.

⁴ От латински: *corruptio* - покварявам, развърщам, развалям.

⁵ Човек, който последователно се придържа към някакво учение.

⁶ Историята показва, че Древният Рим пада под ударите на германските племена, като основната причина за това е широкомащабната корупция, разяждаща Римската империя по това време. От тези събития ни делат десетки столетия, но проблемът си остава.

Отблизо и пряко получих добри познания за практическото приложение на инструментариума за преброяване именно по време на пробното преброяване. Това беше и моето първо участие на живо в преброяване, въпреки че беше пробно. След това участвах в още две преброявания през 1992 и 2001 г. като пълномощник в различни области на страната⁷.

Казаното тогава от проф. Балевски не забравих никога по две причини: на първо място, това беше мекият вариант на грубост, която се излъчваше от казаното за мащабно изследване, каквото е преброяването на населението и жилищния фонд в страната; на второ място, разбрах, че така може се дефинира и огромната отговорност на ръководителите в институцията, произтичаща от тази дейност на статистиката при подготовката, организацията и реализацията на преброяванията, които по правило се осъществяваха веднъж на десет години.

Четвърта житейска поука: *Казаната дума отлита, писаното слово остава!* Проф. Балевски определено беше човек на перото. Запомних го с неговия стремеж да документира значими моменти от практиката на статистиката. Негова беше идеята за издаването на една забележителна книга за българската статистика - „100 години българска държавна статистика“⁸.

Проф. Дано Балевски търсеше непрекъснато живата връзка между теория и практика. Значим факт в това отношение е, че той години наред съвместяваше постове на председател на държавната статистика и ръководител на катедра „Статистика“ във Висшия икономически институт „Карл Маркс“. Направеното от него през тези години може да се прочете в статиите и книгите, които остави след себе си⁹.

Пета житейска поука: *Най-страшното е никой да не те търси за нищо!* Горчивите думи на проф. Балевски бяха изречени по определен повод, за който ще разкажа накратко. При една от нашите срещи, когато започнах да коментирам дейността си като началник на „Наблюдението на домакинските бюджети“, споменах за голямото натоварване, което трябваше да понесем аз и малкият колектив от методолози. С други думи, започнах да се оплаквам колко много работа има и колко много анкетьори ми се обаждат с въпроси всеки ден от всичките 28 ТСБ¹⁰ в страната. Проф. Балевски ме изслуша търпеливо и ми каза: „Моето момче, нямаш никаква представа колко страшно е никой да не те търси за нищо. Телефонът не звъни. Никой не идва при теб и тогава се

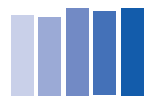
⁷ Не съм участвал пряко в следващото преброяване на населението и жилищния фонд в България през 2011 година. Моят опит и знания не бяха използвани от тогавашния председател на НСИ по неизвестни за мен причини. В подготовката на предстоящото преброяване, което трябва да се проведе през 2021 г., също не участвам.

⁸ Под негово ръководство се издава забележителната публикация „100 години българска държавна статистика (1881 - 1981)“, 1984, издателство КЕССИ при Министерския съвет, София.

⁹ В края на своя мандат като заместник-председател на държавната статистика проф. Дано Балевски написа книга със заглавие „Истината за развитието и използването на българската статистика в годините на командно-административната система“, излязла от печат непосредствено след промените през 1989 година. В нея той добре илюстрира развитието на държавната статистика в годините след Втората световна война. Публикацията е с обем около 70 страници и е издадена през 1990 г. от издателството и печатницата при ЦСУ в тираж 300 броя. Може да се каже, че това е опит за катарзис чрез безпощаден разказ за случващото се в държавната статистика в продължение на 45 години.

¹⁰ В тези години държавната статистика включваше 28 териториални статистически бюра, намиращи се в областните градове на страната.

чувстваш абсолютно ненужен“. Очевидно е, че той вече беше преживял такива моменти в своя живот. Това си личеше от убедителния и дълбок глас, когато говореше. След това никога повече не се осмелих да споменавам пред него за многото работа, която трябваше да се свърши.

Трябва да отбележа, че така направеното подреждане на тези кратки житейски поуки съвсем не е по важност или приоритет. Считам, че са еднакво важни и значими. Те формират един съществен аспект от моите представи за ролята на лидера, в които експлицитно е заложена отговорността на държавника. Определено може да се каже, че това са едни от знаковите, значими, позитивни и важни срещи в моя живот. Философски погледнато, такива срещи са доказателство за това как един човек с лидерски качества може да повлияе положително за развитието на други хора. Мога да добавя, че проф. Дано Балевски беше ярка и позитивна личност. Това го нарежда сред бележитите строители на съвременната държавна статистика в България.

КРАТКИ СПОМЕНИ В ПАМЕТ НА ПРОФ. ДАНО БАЛЕВСКИ

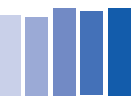
Богдан Богданов*

РЕЗЮМЕ Авторът на биографичното есе разказва спомени за проф. Дано БалеВСКИ, който е един от емблематичните ръководители на българската държавна статистика в продължение на повече от 20 години. Той последователно заема ръководни длъжности в държавната статистика: от 1959 г. е заместник-председател; в периода от 1971 до 1976 г. и в периода от 1977 до 1984 г. е председател; завършва своята кариера отново като заместник-председател от 1984 до 1991 г., когато се пенсионира.

Акцентът е поставен върху няколко знакови срещи на автора с проф. БалеВСКИ през периода 1981 - 1991 година. Накратко се разказва за поуките, получени от този забележителен човек, оставил трайна следа в развитието на държавната статистика в България. Направеното от него е добър пример и послание за тези, които са приели професията на статистика като своя житейска съдба.

---

* Д-р, заместник-председател на НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

КОРОТКИЕ ВОСПОМИНАНИЯ, ПОСВЯЩЕННЫЕ ПАМЯТИ ПРОФЕССОРА ДАНО БАЛЕВСКИ

Богдан Богданов*

РЕЗЮМЕ Автор биографического эссе излагает свои воспоминания о профессоре Дано Балеvски, который более 20 лет являлся одним из эмблематичных лидеров болгарской государственной статистики. Начиная с конца 50-х годов Балеvски занимал руководящие должности в государственной статистике: в 1959 году он назначен заместителем председателя статистики; в период с 1971 по 1976 год и с 1977 по 1984 год Балеvски возглавляет государственную статистику; и в конце своей карьеры с 1984 по 1991 год он снова является заместителем председателя, после чего уходит на пенсию.

Акцентируется внимание на нескольких значимых встречах автора с профессором Балеvски за период 1981 - 1991 годов. В эссе кратко рассказывается об уроках, полученных от этого исключительного человека, оставившего неизгладимый след в развитии государственной статистики Болгарии. Сделанное им, является хорошим примером и посланием для тех, для кого профессия статистика стала делом их жизни.

---

* Д-р, заместитель председателя НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

SHORT RECOLLECTIONS IN MEMORY OF PROF. DANO BALEVSKI

Bogdan Bogdanov*

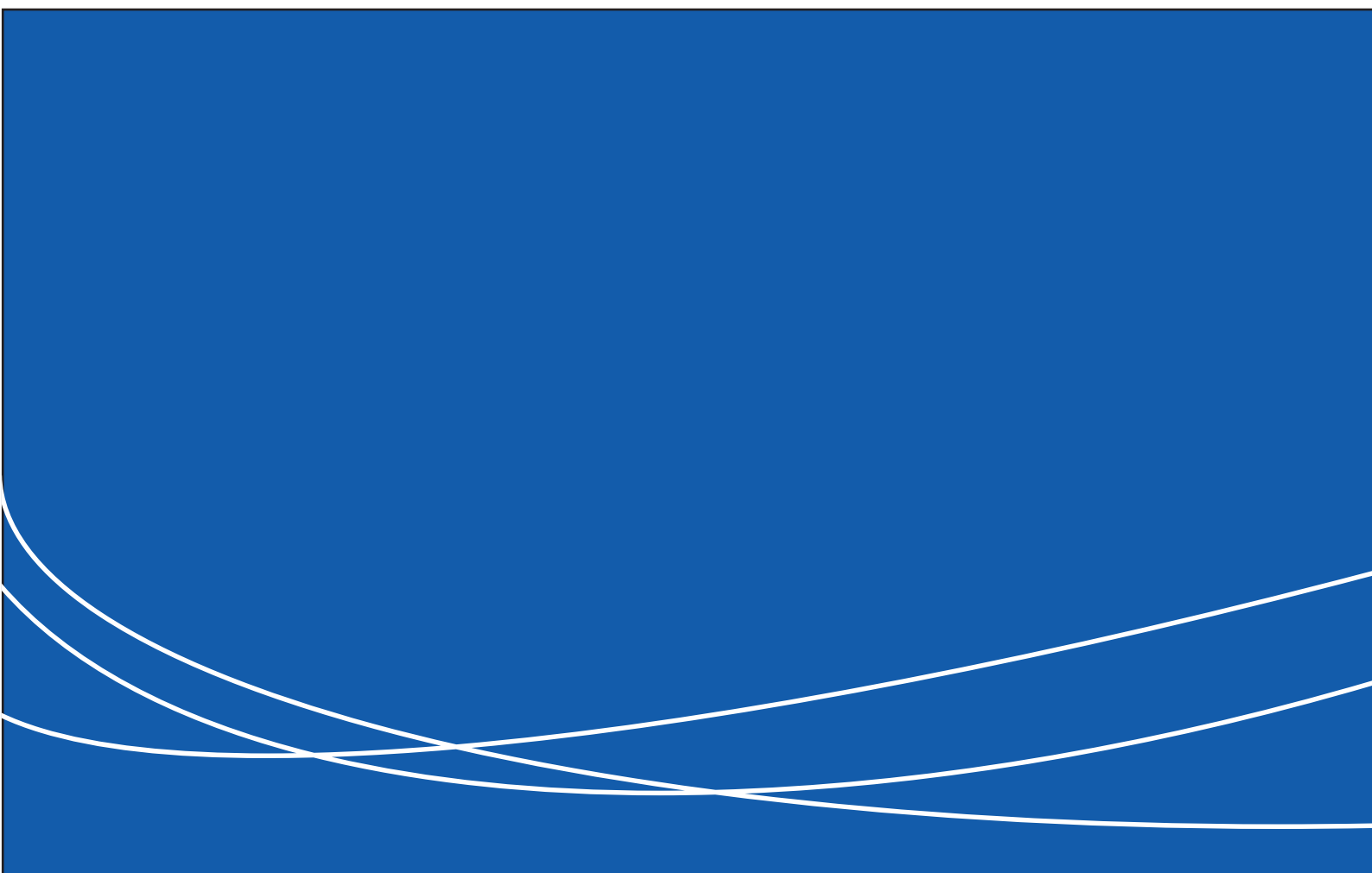
SUMMARY The author of the biographical essay recounts memories of Prof. Dano Balevski, who has been one of the emblematic leaders of Bulgarian state statistics for more than 20 years. He has consistently held senior positions in state statistics: since 1959 he has been deputy-chairman; in the period from 1971 to 1976 and in the period from 1977 to 1984 he was chairman; ended his career again as vice president from 1984 to 1991, when he retired.

The emphasis is on several significant meetings of the author with Prof. Balevski in the period 1981 - 1991. It briefly tells about the lessons learned from this remarkable man who left a lasting mark in the development of state statistics in Bulgaria. What he did is a good example and message for those who have accepted the profession of statistics as their life destiny.

---

* Dr., Deputy President of the NSI; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

**ИНФОРМАЦИИ, РЕЦЕНЗИИ,
КОНСУЛТАЦИИ**

ПРЕБРОЯВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЖИЛИЩНИЯ ФОНД В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1965 ГОДИНА

Соня Златанова*

С Постановление на Министерския съвет № 132 от 30.XII.1963 г. се регламентира провеждането на 12-ото преброяване на населението и жилищния фонд в България. Целта на преброяването е да се получат пълни и подробни данни за общия брой на населението и разпределението му по пол, възраст, национален състав, образование, занятие, социални групи и др. към 1 декември 1965 година. Чрез репрезентативни наблюдения се изучават въпросите относно възпроизводството на населението - фертилността, големината и състава на домакинствата и семействата в България. На преброяване подлежи цялото налично и постоянно население на отделните населени места.

При разработката на програмата на преброяването, проведено през 1965 г., са взети предвид:

- Опитът от проведените 11 преброявания на населението и 10 преброявания на сградите и жилищата в България;
- Материалите за обмяна на опит, получени по линия на Съвета за икономическа взаимопомощ;
- Препоръките на Конференцията на европейските статистици;

---

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“ на НСИ;
e-mail: SZlatanova@nsi.bg.

- Европейските програми за преброяването на населението и за преброяването на жилищата през 1960 година.

Критичен момент на преброяването

За да се определи най-правилно критичният момент на преброяването, се проучва през кои месеци на годината са проведени преброяванията в различни страни по света. Установено е, че голяма част от проучваните страни са провели своите последни преброявания през зимните месеци, когато движението на населението е най-малко. Над 35% от страните в Европа провеждат своите преброявания през декември.

С цел да се установи по-точно кога движението на населението е най-малко се провежда специално проучване на броя на превозените пътници от всички видове междуселищен транспорт през различни дни в периода 12 ноември 1963 г. и 3 януари 1964 година. Събрани са данни от 573 поделения на Министерството на транспорта и съобщенията, които издават билети. Установено е, че най-малък е броят на пътниците на 29 ноември 1963 г. - 307 234 души, а най-голям е броят на 31 декември 1963 г. - 444 338 души. Установено е, че в средата на седмицата движението на населението е най-малко (в сряда - 331 991 пътници средно за периода). Най-голямо е движението в началото и в края на седмицата (в неделя - 364 442 пътници средно за периода).

При преброяването всички лица, които отсъстват от мястото, където постоянно живеят, се записват в преброителните карти по два пъти - веднъж на мястото, където те са заварени в критичния момент на преброяването (като временно живущи), и втори път, където те живеят постоянно (като временно отсъстващи). За да се създадат условия за по-малко грешки при преброяването се избира такъв момент, при който движението на населението е най-малко, за да се вписват по-малко лица по два пъти в преброителните карти. Ако някое временно отсъстващо лице бъде преброено като такова само в мястото, откъдето то отсъства, без да е преброено като временно живущо в мястото, където то се намира по време на преброяването, се получава разлика между броя на наличното и на постоянното население, тъй като това лице няма да бъде преброено никъде като налично население.

Като се вземат предвид изложените изисквания и резултатите от проведените проучвания, е решено преброяването да се извърши на 1 декември 1965 г. в сряда. Това обстоятелство довежда до извършване на по-качествено преброяване и по-пълно обвързване на данните за временно отсъстващите и за временно живущите лица.

Критичен момент на преброяването на населението и жилищния фонд е 0.00 часа на 1 декември 1965 г., т.е. в полунощ на 30 ноември срещу 1 декември 1965 година. Това означава, че всички данни се отнасят по състоянието им към този критичен момент.

Метод на преброяването

Преброяването на населението и жилищния фонд се извършва не по метода на самопреброяването, а чрез специални органи - преброители и контролори. При прилагането на този метод се създават необходимите предпоставки за получаване на качествени данни. Този метод спомага и за ускоряване на работата в следващите етапи - проверката и шифрирането на материалите от преброяването.

По време на обучението на преброителите и на другите органи на преброяването се използват специални карти с примерно попълнени отговори за по-лесно запаметяване на начините на попълване на картите.

При определянето на понятието „населено място“ е взета предвид формулировката, заложена в Европейската програма за преброяване на населението.

В избрани преброителни участъци се извършват всички видове проверки за пълнота и точност на преброяването. Изборът се извършва на принципа на случаен подбор. Избраните преброителни участъци играят ролята на гнезда. Прави се проверка за пълнотата и точността на преброяването само в 0-3 до 0.5% от всички преброителни участъци, т.е. в 100 - 150 преброителни участъка, или по 3 - 5 участъка средно на окръг. Тази норма съответства на международната практика.

При това преброяване широко се използват репрезентативните методи, тъй като чрез тях много се разширява обхватът на преброяването без това да усложни работата на преброителния апарат и на апарата, който извършва разработките. Тези методи не изискват допълнителни финансови ресурси, използвани са както при самото наблюдение, така и при разработката на материала, събран по време на преброяването.

Организация на преброяването

Номериране на сградите

Като първа предварителна и подготвителна задача, както и при предишните преброявания, на общинските народни съвети се възлага да вземат незабавно необходимите мерки за проверка, поправка и допълване на съществуващата номерация на къщите, а където подобна информация не съществува, да бъде извършено ново номериране на сградите. Тази

предварителна дейност гарантира пълнота, точност и изчерпателност на работата в самия ден на преброяването. За успешното осъществяване на тази дейност се извършва следното:

- Всеки председател на градски или селски общински народен съвет, след като получи Наредбата за подготовка и организация на преброяването до 26 април 1965 г. издава писмена заповед за номерирането на дворните места във всички населени места в района на общинския народен съвет. В същата заповед се посочват поименно лицата, на които се възлага тази задача, както и срокът, в който тя трябва да бъде извършена. Лицата, на които се възлага номерирането на дворните места, трябва да бъдат измежду най-добрите служители на съвета, по възможност технически лица.

- До 30 април 1965 г. общинските народни съвети изпращат на окръжната преброителна комисия препис от заповедта за номериране на дворните места и за назначените служители на съвета, които да извършат проверка, поправка или нова номерация на дворните места в населените места, включени в състава на общината.

- До 10 май 1965 г. окръжната преброителна комисия организира съвещание с ръководителите по преброяването в общинските народни съвети, на която секретарят на окръжната преброителна комисия изнася инструктивен доклад за начина, реда и сроковете на прегледа, поправката или номерирането на дворните места в населените места в окръга.

- Проверка и поправка на номерацията на дворните места се извършва само в онези населени места, в които старата номерация е запазена, но не е пълна.

- Нова номерация на дворните места се извършва в онези населени места, където до този момент не е правена такава или ако е правена, от нея са останали слаби следи или е много обърквана (например едно дворно място има няколко номера) и затова не е възможно да се поправи или допълни.

- Номерацията на дворните места се извършва по населени места и обхваща без изключение всички дворни места, намиращи се в землището на населеното място.

Дефинициите за населено място и дворно място са следните:

- „*Населено място*. Под населено място се разбира всяка група от къщи, разположени в съседство една до друга, независимо от броя им, които отстоят на известно разстояние от друга група къщи и са ясно разграничени от тях, обитават се постоянно и носят отделно име, утвърдено със закон или указ на Президиума на Народното събрание.“

Отделно стоящите извън населеното място жилищни и други сгради като жп гари, кантони, вили, туристически хижи, почивни станции, ферми и други сгради, в които живее население, намиращи се в землището на същото населено място, не се приемат за отделни, самостоятелни населени места. Те се включват към населеното място, на чието землище се

намират. Отделни махали и квартали, които отстоят на известно разстояние от другите части на населеното място, но не са признати за отделни населени места с указ или закон, не са самостоятелни населени места, а са част от населеното място, към което се числят административно.

- *„Дворно място.* Под дворно място се разбира всяка ограничена площ от територията на населеното място, оградена или не, която е застроена или подлежи на застрояване, когато се намира в благоустройствената черта или е действително застроена, когато се намира извън благоустройствената черта на населеното място.“

За черта на населеното място се приема площта на земите, включени в градоустройствения план на населеното. Отграничаването на дворните места в благоустройствената черта на населеното място се извършва въз основа на улично-регулационните и дворищно-регулационните планове. За населените места, които нямат градоустройствени и регулационни планове, отграничаването на дворните места се извършва според фактическото състояние на дворните места.

Наредби и номенклатури по преброяването

За първи път в историята на преброяванията в България се изработва програма за преброяването на населението и жилищния фонд на 1 декември 1965 г., която е публикувана в отделен том през юни 1964 година. Програмата съдържа наредби и инструкции за организацията и провеждането на преброяването, както и организационен план за преброяването на населението и жилищния фонд:

- Организационен план за преброяването на населението и жилищния фонд;
- Наредба за подготовката и провеждането на преброяването;
- Инструкция за работата на преброителя;
- Инструкция за работата на контролора;
- Инструкция за проверка на пълнотата и точността на преброяването;
- Преброителни карти и справки;
- Инструкция за попълване на картите и справките;
- Инструкция за попълване на карти А, Б, К, Д, Ж и справки В и З;
- Инструкция за организиране на репрезентативно наблюдение на семействата и попълване на Карта С;
- Инструкция за организиране на репрезентативно наблюдение на жените в родилна възраст и попълване на Карта Ф;

- Инструкция за организиране на репрезентативно наблюдение за използване на помещенията в градските жилища и попълване на Карта Р;
- Номенклатура за народностопанските отрасли и подотрасли;
- Номенклатура за основните групи и подгрупи занятия;
- Номенклатури за шифриране на материала за домакинството;
- Номенклатури за шифриране на материала за семейството;
- Номенклатури за шифриране на материала за жените във фертилна възраст;
- Номенклатури за жилищния фонд;
- Номенклатури за шифриране на материала за сградите и жилищата.

В програмата детайлно са разписани всички дейности и съответните срокове за тяхното изпълнение, за да протече гладко и благополучно предстоящото преброяване. За организацията и събирането на данните са заложили национални и международни изисквания и номенклатури. В наредбите за организиране на преброяването са дадени подробни инструкции за работата, която предстои да извърши всеки един от органите по преброяването.

Преброителни органи - преброяването се извършва от окръжните и общинските народни съвети под прякото ръководство на Централното статистическо управление при Министерския съвет и неговите органи.

Централното статистическо управление изработва методологията на преброяването, ръководи го и снабдява народните съвети с необходимите преброителни карти и другите документи, съпътстващи преброяването.

Окръжните народни съвети създават комисия за провеждане на преброяването, която се оглавява от председателя на окръжния народен съвет. Те назначават и инспектори за извършване на проверка на пълнотата и точността на преброяването.

Общинските (градски, селски) народни съвети назначават ръководители по преброяването, преброители и контрол्यори, а там където е необходимо и разводачи.

За преброители (около 27 000) са назначени служещи при народните съвети, държавните и кооперативните предприятия и учреждения, а също така и подходящи лица от масовите организации (ОФ, БКП, профсъюзите, ДКМС и др.).

За контрол्यори (не са открити данни за техния брой) са определени най-подготвените служители от народните съвети, директори на основни училища, учители и други държавни служители. При разпределянето на преброителите и контролърите по преброителни участъци се взема под внимание познаването на района, за който са отговорни.

Избягва се назначаването за контрол्यори и преброители на данъчни агенти, милиционери, съдебни изпълнители, телеграфо-пощенски и жп служители, офицери и други

лица, които поради естеството на работата си не е възможно да бъдат напълно посветени на преброяването.

В преброяването вземат участие около 27 00 преброители, като техните професии са:

- Учители и възпитатели;
- Плановици и икономисти;
- Счетоводители, книговодители и касиери;
- Деловодители, архивари и машинописци;
- Продавачи, магазинери и други търговски работници;
- Лекарите, зъболекари, фелдшери, медицински сестри и други;
- Бригадири, звеноводи и други селскостопански работници;
- Пенсионери;
- Домакини и други незаети в производството лица.

Органите на Централното статистическо управление - окръжните и градските отдели „Статистика“, подпомагат и контролират народните съвети при организирането и провеждането на преброяването. В програмата за преброяването на населението и жилищния фонд подробно са разписани всички задачи и задължения на преброителните органи.

Преброителите и контролорите са обучени на тридневни инструктивни конференции, като за целта са използвани и пробно попълнени преброителни карти.

Преброителни карти - преброяването на населението и жилищния фонд се извършва със следните преброителни карти:

- Карта А - за обикновено домакинство;
- Карта Б - за колективно домакинство;
- Справка В - за преброено лице;
- Контролна карта К;
- Справка Г - за преброено лице на 90 и повече навършени години;
- Справка З - за занятие и място на работа;
- Карта Ф - за жени в родилна възраст;
- Карта С - за семейство;
- Карта Д - за жилищна сграда;
- Карта Ж - за жилище;
- Карта Р - за използване на помещенията на жилищата в градовете.

Информационна и комуникационна кампания на преброяването

Опитът, натрупан при предишните 11 преброявания, показва, че информационната кампания, предшестваща всяко преброяване, има ключово значение. Добрата и навременна информираност на населението и запознаването му с тази общонационална задача предопределя успешното и качествено извършване на преброяването на населението и жилищния фонд. За целта са проведени конференции и беседи в народните читалища и масовите организации, излъчени са призови по радиотранслационните възли в предприятия и учреждения. Местният печат е широко използван за разясняване на основните цели и задачи, свързани с преброяването, както и популяризиране на въпросите от преброителните карти. Организирано е подреждане на витрини, украса на улици и фасади на обществени сгради с афиши и плакати. Целта на агитацията е да се извести на всички граждани, че на 1 декември 1965 г. ще има преброяване, както и да се предразположи населението да даде верни данни на преброителите.

Пробно преброяване

През периода март - април 1965 г. е извършено пробно преброяване с оглед до 1 май 1965 г. да се утвърди и даде за печат инструментариумът на преброяването. То се провежда на няколко места в страната (не е налична информация за точните населени места, в които е проведено пробното преброяване) с цел да се обучи ръководният състав на преброяването, както и да се проведе тест на инструментариума при различните условия, които съществуват в България - големи градове, малки градове, събрани и разпръснати села и други.

При пробното преброяване се уточнява дали преброителните участъци в градовете и селата трябва да бъдат еднакво големи. Събрани са необходимите данни за уточняване на размера и метода на извадката, както и е изчислен размерът на евентуална грешка при репрезентативните изучавания. Предварителното преброяване спомага за уточняване на големината на преброителните участъци и контролните райони, за уточняване на системата за проверка на пълнотата и точността на преброяването, за проверките, които ще извършат контрольорите, за най-удобно подреждане на въпросите в преброителните карти и други.

Извършване на преброяването

На 1 декември 1965 г. в 6.00 часа стартира 12-ото преброяване на населението и жилищния фонд. Започва броенето в 30 506 преброителни участъка на територията на цялата страна. В периода 1 - 7 декември се осъществява цялото преброяване.

Населението е броено по категории:

- Налично население - всички лица, които в критичния момент на преброяването са се намирали в дадено населено място;

- Постоянно население - всички лица, които живеят постоянно в дадено населено място. Включват се временно отсъстващите, а се изключват временно живущите в дадено населено място;
- Юридическо население - всички лица, които са вписани за жители в регистрите на дадена община, независимо от това къде живеят постоянно и къде са се намирали в момента на преброяването.

За нуждите на държавата е важно да се знае броят на населението по категории, за да се планира снабдяването, жилищният фонд, местният транспорт, комуналните услуги и други (табл. 1).

1. Население по категории, вид населено място и пол

Вид населено място и пол	Постоянно население (2+3)	Постоянно налично население	Временно отсъстващи лица	Временно живущи лица	Налично население (2+4)
	1	2	3	4	5
Общо за страната	8227866	7980920	246946	222255	8203175
Мъже	4114167	3974991	139176	119191	4094182
Жени	4113699	4005929	107770	103064	4108993
Градове	3615416	3484224	131192	121549	3605773
Мъже	1807645	1736499	71146	64645	1801144
Жени	1807771	1747725	60046	56904	1804629
Селища от градски тип	207408	201419	5989	5108	206527
Мъже	104215	100827	3388	3213	104040
Жени	103193	100529	2601	1895	102487
Села	4405042	4295277	109765	95598	4390875
Мъже	2202307	2137665	64642	51333	2188998
Жени	2202735	2157612	45123	44265	2201877

Групировката на населението на градско и селско се извършва по юридическата характеристика на населените места - в зависимост от това дали има указ за признаване на дадените населени места за градове.

Населението се обхваща по *семейства* и *домакинства*. По този начин се изпълняват препоръките на Европейската програма за преброяванията на населението.

Събрани са данни за фактическото семейно положение, а не за юридическото. Това се налага от факта, че в някои райони на страната има лица, които живеят във фактически устойчиво съжителство, фактически образуват семейство, без тяхното съжителство да е регистрирано по реда, определен от държавата. На практика това съжителство образува семейство (табл. 2).

2. Население по семейно положение и пол според преброяванията от 1900 до 1965 година

Семейно положение и пол	Година								
	1900	1905	1910	1920	1926	1934	1946	1956	1965
Общо	3744283	4035575	4337513	4846971	5478741	6077939	7029349	7613709	8226564
Неженени	2061100	2179588	2335015	2551450	2789348	2966076	3097094	3005776	3027540
Женени	1500999	1665477	1792303	1997267	2375865	2769824	3519253	4155295	4674094
Разведени	5739	5469	5210	5746	9724	15034	25974	49054	80913
Вдовци(вдовици)	173923	185003	203556	291296	303790	326235	386993	402905	444017
Мъже	1909567	2057092	2206685	2420784	2743025	3053893	3516774	3799356	4111236
Неженени	1093736	1155691	1236660	1344258	1471601	1575401	1657375	1617230	1646289
Женени	752275	833220	891332	990390	1182777	1381096	1752561	2071411	2334920
Разведени	2749	2688	2574	2428	4228	6568	10417	17263	28873
Вдовци	59241	65469	75401	82655	84414	90462	96396	93096	101154
Жени	1834716	1978483	2130828	2426187	2735716	3024046	3512575	3814353	4115328
Неомъжени	967364	1023897	1098355	1207192	1317747	1390675	1439719	1388546	1381251
Омъжени	748724	832257	900971	1006877	1193088	1388728	1766692	2083884	2339174
Разведени	2990	2781	2636	3318	5496	8466	15557	31791	52040
Вдовици	114682	119534	128155	208641	219376	235773	290597	309809	342863

За всяко населено място се изчислява броят на населението в три *основни възрастови* групи:

- Население в трудоспособна възраст;
- Население под трудоспособна възраст;
- Население над трудоспособна възраст.

Въпросите за продължителността на живота и дълголетието предизвикват голям интерес от страна на държавата. На 100 000 души се падат 17 души на възраст 100 и повече години. Този факт поражда към конкретния момент идеята за провеждане на отделна анкета, с която да се проучат основно условията на живот на столетниците. За целта по време на преброяването е включена преброителна Карта Г, която се попълва от всяко лице над 90-годишна възраст. Изчислено е, че към този момент в България живеят около 10 000 души на тази възраст.

Данните за *народността* са разработени по две номенклатури - пълна и съкратена. Подробната номенклатура е изработена в съответствие с препоръките на Етнографския институт при Българската академия на науките.

Не са събрани данни за *гражданството (поданството)*, тъй като всички преброявани лица, в т.ч. и лицата от малцинствените групи, имат българско поданство.

При разработката за *родния (говоримия) език* се отделят в самостоятелни групи само основните езици. С поставянето на този въпрос в преброителните карти се цели да се установи каква част от малцинствените групи определят за свой роден език българския.

Грамотността и образованието се изучават посредством въпроса за образованието в преброителната карта. Към момента на преброяването относителният дял на неграмотното население е много нисък. При разработката на събраните данни малограмотните лица са отделени в самостоятелна група (фиг. 1).

Фиг. 1. Население по степен на образование

За изучаване на *плодовитостта* на жените във фертилна възраст се попълва Карта Ф. Няма подробна разработка в териториален разрез. Почти всички таблици се разработват общо за страната, само някои са разработени общо за всички градове и общо за всички села в страната.

При разработката на материалите от преброяването е увеличен броят на таблиците със *стопанските показатели за населението*. По текущата отчетност на ЦСУ, в резултат на регулярни или еднократни наблюдения, се събират данни за работещото население. Тези данни обаче не обхващат цялото активно население. Извън отчетността остават заетите лица в

едноличните селски стопанства, в помощните стопанства на работници, служещи и други лица, частните търговци, некооперираните занаятчии и други. Редовната отчетност не обхваща неактивните лица. При преброяването се събират подробни данни за обществената група, занятието и мястото на работа на цялото население. Изчислен е броят на селскостопанското и неселскостопанското население. При разпределението на населението на активно и неактивно са спазени изискванията на Европейската програма за преброяванията.

За разпределение на *населението по занятия* са събрани данни за упражняваното занятие по време на преброяването. По изключение за сезонните работници и за селските стопани са събрани данни за основното им занятие през по-голямата част от годината. Номенклатурата на занятията е съгласно изискванията на Международната единна класификация на професиите, изработена от Международното бюро по труда в Женева, но тази номенклатура не отговаря изцяло на потребностите на българското общество, тъй като става въпрос за различни условия и структура на капиталистическо стопанство. Затова след разработката се дават данни само за някои отделни видове занятия, включени в класификацията.

Обработката на всички сведения от преброяването се извършва с електронна машина „Гама“ от Главна дирекция на статистиката.

Преброяване на жилищния фонд през 1965 година

Преброяването на жилищния фонд в България се извършва едновременно с общото преброяване на населението. Карти Д и Ж се попълват от всички преброители, а само 360 преброители (3% от градските преброители), или средно по 12 преброители на окръг, попълват Карта Р. Подробното изучаване на жилищата дава възможност да се изработи един бъдещ баланс на жилищния фонд в страната (табл. 3).

3. Брой сгради по вид и окръзи

Окръзи	Сгради - брой		
	жилищни	вили	общезития
Общо за страната	1691698	8730	3255
Благоевград	53846	162	98
Бургас	72138	27	147
Варна	69705	1151	117
Велико Търново	87256	25	127
Видин	46943	110	46
Враца	79118	1424	91
Габрово	38694	86	140
Кърджали	42733	1	112
Кюстендил	46470	33	51
Ловеч	59273	74	79
Михайловград	65262	121	42
Пазарджик	62515	437	99
Перник	40959	101	61
Плевен	80800	34	96
Пловдив	122588	94	151
Разград	47897	4	44
Русе	53883	44	101
Силистра	38935	9	43
Сливен	47716	483	146
Смолян	25145	19	338
гр. София	91605	2938	355
София	82507	1264	219
Стара Загора	75794	13	141
Толбухин	52028	66	75
Търговище	45321	1	34
Хасково	56655	2	108
Шумен	54360	6	100
Ямбол	51552	1	94

Видове сгради

При преброяването са обхванати както обитаваните и необитаваните сгради, така и вилите и сградите, използвани за други цели. При разработката необитаваните жилищни сгради са отделени в самостоятелна група поради увеличение на броя на необитаваните жилищни сгради в селата в резултат на засилващата се урбанизация на населението у нас. В категорията „жилищни сгради - необитавани“ са включени жилищните сгради, в които не са живели постоянно по време на преброяването домакинства и лица, както и тези, в които е оставена част от покъщнината на домакинството и собственика, който живее на друго място, но се завръща от

време на време по време на отпуска, ваканция и други. Въпреки препоръката на Европейската програма за преброяване на жилищата не са броени хотелите и болниците като колективни жилища. Българската статистика изучава размера на площта и броя на леглата в хотелите и болниците и публикува резултатите в комуналната и здравната статистика.

Конструкция на сградите

По конструкция сградите се разпределят на паянтови, масивни и стоманобетонни. Комбинираната разработка на данните за конструкция на сградите и по годината на построяването им дава възможност да се изчислят съответните коефициенти на износеността на жилищния фонд в България.

Етажност на сградите

Увеличен е броят на групите сгради по етажност. Последната група е „десет и повече етажа“. Това дава възможност да се направи по-подробен анализ на етажността на сградите.

Година на построяване на сградите

В Карта Ж не е предвиден въпрос за характеризиране на годината на построяване на жилището, тъй като жилището е построено в годината на построяване на сградата.

Завършеност на сградите

Броят на недовършените отвън и отвътре сгради в нашата страна към момента на преброяването е сравнително голям. Това налага в Карта Д да се включи и този признак. Изучаването на сградите по тяхната завършеност дава възможност за установяване на относителния дял на незавършените сгради и набеязване на мероприятия за тяхното довършване.

Застроена площ на сградите

По този признак са характеризирани само сградите в градовете. От данните за застроената площ на сградите се изчисляват брутните и нетните коефициенти на жилищното застрояване в градовете.

Асансьори и гаражи

Събрани са данни за наличието на асансьори и гаражи само в градовете, тъй като в селата въобще не може да бъде поставен този въпрос. Данните за наличие на асансьор и гараж се събират с картата за сграда, а не за жилище поради факта, че те принадлежат към сградата.

Видове жилища

Събрани са данни за всички видове жилища - вили, бараки, подвижни превозни средства, колективни жилища, както в градовете, така и в селата. Сградите са групирани по броя на жилищата в тях в три групи: с едно жилище, с две жилища, с три и повече жилища. В градовете преобладават сградите с едно и две жилища (табл. 4).

4. Брой жилища по вид, жилищна площ, стаи и живущи лица

Окръзи	Жилища									
	обикновени жилища				жилища в нежилищни сгради				временни жилища	
	жилища - бр.	жилищна площ - м2	стаи - бр.	живущи лица	жилища - бр.	жилищна площ - м2	стаи - бр.	живущи лица	жилища - бр.	живущи лица
Общо за страната	2079224	85053826	4922312	8087079	14093	363021	17570	58639	22732	80846
Благоевград	63126	2444461	146466	298618	529	14454	726	2537	454	1414
Бургас	93198	3499796	210700	369987	703	17678	844	3257	2104	7479
Варна	93511	3607466	199843	353469	776	20306	967	2946	3241	10890
Велико Търново	96798	4166633	265582	336478	581	16076	773	2656	86	296
Видин	50331	2331944	139084	179296	260	9048	335	1639	108	312
Враца	84514	3576755	206663	305725	350	10309	483	1690	363	1582
Габрово	49280	2024612	124013	165060	518	12491	599	1950	522	1376
Кърджали	50691	1926456	108963	280572	739	15222	901	2446	189	658
Кюстендил	53893	2192469	122840	194469	379	9302	457	1305	223	1204
Ловеч	63620	2682089	160692	213148	496	12981	594	2387	273	1705
Михайловград	65350	2879885	182948	238710	330	8329	410	1486	174	757
Пазарджик	69756	2765665	159379	293732	382	8747	483	1143	359	1800
Перник	51754	1996397	111954	178773	352	9340	422	1415	217	600
Плевен	88703	3986819	231932	347172	463	13871	592	2310	519	2166
Пловдив	157060	6304279	364861	635979	731	20018	995	2880	1991	6670
Разград	50225	21008808	125441	196651	236	6163	274	1417	128	408
Русе	69461	2778810	166896	267089	655	16210	751	2691	1072	2948
Силистра	43108	1852734	112373	170297	137	3945	180	611	68	219
Сливен	56555	2206486	122299	223966	391	8460	460	1344	396	1559
Смолян	38537	1340063	81786	157931	675	13714	762	2074	115	245
гр. София	212537	8689648	458052	862022	2045	53517	2587	7806	6540	24659
София	92180	3631919	214701	314792	632	15499	802	2324	218	673
Стара Загора	91703	3619879	197348	345735	473	11063	565	1845	1430	4561
Толбухин	58652	2472855	140921	232862	301	9621	382	1561	351	1058
Търговище	48390	2093439	120883	176430	230	6766	281	1576	38	135
Хасково	67600	3051336	168903	286188	320	8265	406	1462	655	2511
Шумен	61567	2591137	142313	241198	260	7322	330	1066	415	1283
Ямбол	57124	2240986	134476	220730	149	4304	209	815	483	1678

Помещения

При разработките се прави разпределение на жилищата по броя на помещенията (стаите). При това разпределение са включени не само стаите, но и дневните и кухните с площ 4 и повече кв. м съгласно изискванията на Европейската програма за преброяване на жилищата. Кухните са два вида: кухни с площ до 4 кв. м и кухни с площ 4 и повече кв. метра. Площта на големите кухни се включва в жилищната площ, защото те обикновено се използват като кухни и дневни стаи, а понякога и за спане. Площта на малките кухни се включва към спомагателната площ.

Не се отделят в самостоятелна група стаите, които се използват за кабинети, работилници, ателиета и други подобни.

Жилищна и спомагателна площ

Дължината и ширината на жилищните помещения е измервана с точност до сантиметри. В картите обаче площта се посочва закръглено - в цели квадратни метри.

Наличие на инсталации

Наличието на водопровод, канализация, електрическа инсталация и централно отопление е регистрирано само за жилищата, тъй като те са изцяло свързани със самите жилища. Има случаи, когато в някои многожилищни сгради само една част от жилищата са снабдени с даден вид благоустройство, а другите жилища не притежават такова.

Форма на собственост на жилищата

Данните за формата на собственост се отнасят само за жилищата. При разработката на събрания материал се разработват и сградите по форма на собственост, предвид формата на собственост на жилищата. В случаите, когато в една сграда има жилища с различна форма на собственост, сградата се отнася по преобладаващия вид на форма на собственост.

Наличие на баня и средства за удобство

Събрани са данни за наличието на баня и средства за комфорт само в градовете, тъй като тези елементи на бита на населението са сравнително по-слабо разпространени в селата.

Събраната информация за сградите и жилищния фонд в държавата е разработена в 81 таблици, от които 23 таблици за сградите и 56 таблици за жилищата.

Публикуване на резултатите от преброяването на населението и жилищния фонд през 1965 година

Събраната при преброяването на населението на 1 декември 1965 г. статистическа информация за населението се разработва в 121 таблици, от които 47 таблици по основните демографски и икономически признаци, 28 таблици за домакинствата и семействата, 24 таблици за фертилността, 16 таблици за миграцията и 6 таблици за разпределението на населените места според броя на населението.

Първата серия публикации, съдържащи резултати от проведеното преброяване, са предварителните резултати, които се разработват и издават с цел да се задоволи необходимостта на държавата от актуална информация за населението и жилищния фонд.

Предварителните резултати са изработени въз основа на сводните ведомости, които градските и общинските съвети изготвят непосредствено след самото преброяване. Те са публикувани в три тома:

- Том I съдържа данни за броя на населението по населени места;

- Том II съдържа данни по населени места за разпределението на населението по пол и основни възрастови групи към 1 декември 1965 година;
- Том III съдържа данни за преброените сгради и жилища, за броя на стаите и холовете в тях и за размера на жилищната площ.

Като част от предварителните резултати излиза втора серия публикации за броя на населението по населени места и окръзи, издадени са 28 тома.

В трета серия са публикувани окончателните резултати от преброяването в 28 тома по окръзи, в които се съдържа информация за категории население, пол, семейно положение, възраст, образование, специалности, отрасли, занятия, източници и средства за съществуване, активност, сектори на народното стопанство и обществени групи.

В четвърта серия са включени резултатите от преброяването на сградите и жилищния фонд общо за страната и по окръзи. Информацията е публикувана в 28 тома на български език.

Публикациите от преброяването проведено на 1 декември 1965 г. са на български език и са налични в библиотеката на НСИ.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Програма на преброяването на населението и на жилищния фонд на 1 декември 1965 г. (1964). София, ЦСУ при МС, офсетов печат при ЦСУ, 250 с.

Резултати от преброяването на населението на 1.XII.1965 г. (1968). Т. I., част първа. Общо за НР България. София, ЦСУ при МС, офсетов печат при ЦСУ, 514 с.

Резултати от преброяването на населението на 1 декември 1965 година (1966). Трипроцентова репрезентативна разработка. София, ЦСУ при МС, офсетов печат при ЦСУ, 114 с.

Резултати от преброяването на сградите и жилищата в НР България (1966). София, ЦСУ при МС, офсетов печат при ЦСУ, 364 с.

ПРЕБРОЯВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЖИЛИЩНИЯ ФОНД В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1965 ГОДИНА

Соня Златанова*

РЕЗЮМЕ С Постановление на Министерския съвет № 132 от 30.XII.1963 г. се регламентира провеждането на 12-ото преброяване на населението и жилищния фонд в България. Целта на преброяването е да се получат пълни и подробни данни за общия брой на населението и разпределението му по пол, възраст, национален състав, образование, занятие, социални групи и др. към 1 декември 1965 година.

Преброяването на населението и жилищния фонд се извършва не по метода на самопреброяването, а чрез специални органи - преброители и контрольори.

Преброяването на жилищния фонд в България се извършва едновременно с общото преброяване на населението. Карти Д и Ж се попълват от всички преброители, а само 360 преброители (3% от градските преброители), или средно по 12 преброители на окръг, попълват Карта Р. Подробното изучаване на жилищата дава възможност да се изработи един бъдещ баланс на жилищния фонд в страната.

Събраната при преброяването на населението на 1 декември 1965 г. статистическа информация за населението се разработва в 121 таблици, от които 47 таблици по основните демографски и икономически признаци, 28 таблици за домакинствата и семействата, 24 таблици за фертилността, 16 таблици за миграцията и 6 таблици за разпределението на населените места според броя на населението.

Събраната информация за сградите и жилищния фонд в държавата е разработена в 81 таблици, от които 23 таблици за сградите и 56 таблици за жилищата.

---

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“ на НСИ; e-mail: SZlatanova@nsi.bg.

ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ И ЖИЛИЩНОГО ФОНДА В БОЛГАРИИ В 1965 ГОДУ

София Златанова*

РЕЗЮМЕ 30 декабря 1963 года Министерский совет принял постановление № 132 о проведении 12-ой переписи населения и жилищного фонда. Целью переписи являлось получение полных и подробных данных о численности населения и его распределении по полу, возрасту, национальному составу, образованию, профессии, социальным группам и др. по состоянию на 1 декабря 1965 года.

Сбор данных о населении и жилищном фонде осуществлялся переписчиками и контролерами, а не по методу саморегистрации.

Перепись жилищного фонда в Болгарии осуществлялась одновременно с переписью населения. Формы бланков переписных листов Д и Ж заполнялись всеми переписчиками, а только 360 переписчиков (3% от городских переписчиков), или в среднем по 12 переписчиков на округ, заполняли бланки формы Р. Подробное изучение жилищ позволяло разработать будущей баланс жилищного фонда в стране.

Статистическая информация, собранная во время переписи населения 1965 года, была систематизирована в 121 таблицах, из которых 47 таблиц составлены по основным демографическим и экономическим признакам, 28 таблиц содержат данные о домохозяйствах и семьях, 24 таблицы - о фертильности, 16 таблиц - о миграции и 6 таблиц - о распределении населенных пунктов по численности населения.

Собранная информация о зданиях и жилищном фонде в стране была размещена в 81 таблице, из них 23 таблицы содержат информацию о строениях и 56 - о жилищах.

---

* Младший эксперт отдела „Публикации, библиотека и цифровые продукты“ в НСИ; e-mail: SZlatanova@nsi.bg

CENSUS OF THE POPULATION AND HOUSING STOCK IN BULGARIA IN 1965

Sonya Zlatanova*

SUMMARY Decree of the Council of Ministers № 132 of 30.XII.1963 regulates the conduct of the 12th census of the population and the housing stock in Bulgaria. The purpose of the census is to obtain complete and detailed data on the total population and its distribution by sex, age, ethnic composition, education, occupation, social groups and others as of December 1, 1965.

The census of the population and the housing stock is not carried out by the method of self-census, but through special bodies - enumerators and controllers.

The census of the housing stock in Bulgaria is carried in simultaneously with the general census of the population. Cards D and G are filled out in by all enumerators, and only 360 enumerators (3% of the city enumerators), or on average 12 enumerators per district, fill in card R. The detailed study of the dwellings gives an opportunity to work out a future balance of the housing stock in the country.

The collected population statistics during the census on December 1, 1965 are developed in 121 tables, of which 47 tables on the main demographic and economic characteristics, 28 tables for households and families, 24 tables for fertility, 16 tables for migration and 6 tables for the distribution of settlements according to the number of the population.

The collected information on buildings and housing in the country is developed in 81 tables, of which 23 tables for buildings and 56 tables for housing.

---

* Junior expert in 'Publications, Library And Digital Products' Department, NSI; e-mail: SZlatanova@nsi.bg.

НА ВНИМАНИЕТО НА АВТОРИТЕ

Статиите, предложени на редакцията на сп. „Статистика”, трябва да бъдат оригинални, непубликувани в други издания.

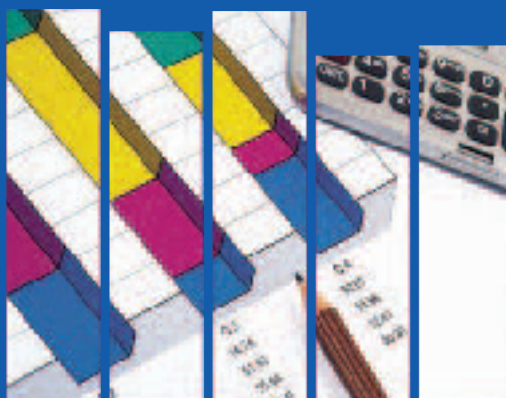
По решение на Редколегията на авторите се предоставя възможност статиите им да бъдат публикувани или на български, или на английски език. За целта е необходимо авторът, който желае статията му да бъде публикувана на английски език, да представи в редакцията ръкописи и съответни файлове и на български, и на английски език при спазване на посочените изисквания и за двата ръкописа. Авторите трябва да имат предвид, че английският текст ще бъде публикуван без редакционна намеса, което означава, че те носят пълна отговорност за коректността на превода.

Статиите, придружени от кратко резюме на български и на английски език и номерата на научната област от JEL класификацията, се представят в редакцията на сп. „Статистика”. Текстът трябва да бъде на Word, а графиките - Excel, със задължително приложени данни. Формулите в текста и тези на самостоятелен ред (без числата в тях) трябва да бъдат задължително курсивни (Italic). Ако графиките са дадени отделно, в текста трябва да се посочи точното им място. Авторите носят отговорност за коректността на данните и цитатите. Ръкописите трябва да са придружени от трите имена, научната степен и звание, точния адрес, телефона, длъжността, мястото на работа и електронния адрес (e-mail) на автора.

Поместването на статия на страниците на списанието не означава, че предложенията и евентуалните критични бележки, които авторът отправя, се споделят от Редакционната колегия или от ръководството на Националния статистически институт.

Редакцията на сп. „Статистика” би приветствала различни инициативи на читателската аудитория под формата на дискусии на страниците на списанието, научно-професионални „реплики” по повод на отпечатана статия, самостоятелни кореферати по повдигнатата тема - изобщо всяка инициативност по теми и проблеми на науката и практиката на статистическите изследвания от сферата на българската и европейската статистика.

Редакция на списание „Статистика”

**СТАТИСТИКА
STATISTICS**

3/2021

www.nsi.bg